

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

24. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
1981

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

BARTA BARNABÁS, a Szerkesztő Bizottság elnöke
HUSZÁR ISTVÁN, KISS ALBERT,
KLINGER ANDRÁS főszerkesztő,
KOVÁCS ISTVÁN, KOVACSICS JÓZSEF, KULCSÁR KÁLMÁN,
LAMPÉ LÁSZLÓ, MILTÉNYI KÁROLY, MOLNÁR LÁSZLÓ,
SCHULTHEISZ EMIL, SZIGETI ISTVÁN, TAMÁSY JÓZSEF,
VINCZE ISTVÁN, VUKOVICH GYÖRGY felelős szerkesztő

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал Демографической Комиссии
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления
Главный редактор: Д-р Андраш Клингер
Адрес редакции: Будапешт, V. ул. Вереш Палне д. 10
Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие
по продаже книг и журналов. Будапешт 62, п/я 149.

ISSN 0011—8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistics Office

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*
Editorial Office: Budapest V., Veres Pálné u. 10.
Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscription for a year: US \$ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Dr. Molnár László:</i> Az élettartam meghosszabodása és a generációk kapcsolatának változásai	13
<i>Daróczi Eta:</i> A belföldi vándorlás intenzitásának és térbeli szerkezetének változása Magyarországon 1960—1978 között	37

KÖZLEMÉNYEK

<i>Dr. Klinger András:</i> A Francia Nemzeti Demográfiai Kutatóintézet (INED) Népesedéspolitikai Kollokviuma	73
<i>Dr. Eiben Ottó—Dr. Óry Imre—Vargáné Teghze-Gerber Zsuzsanna:</i> A budapesti gyermekek testmagassága és testsúlya a korai gyermekkorban szociodemográfiai státusuk függvényében az 1970-es években	84

FIGYELŐ

A Nemzetközi Népeségtudományi Unió 1981. évi közgyűlése, Manila (Fülöp-szigetek) 1981. december 9—16.	100
Tudományos Szimposium a népeségreprodukció aktuális problémáiról a Balti Szovjet Köztársaságokban	103
A Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság életéből	107
Hírek	115
A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei	127

IRODALOM

KÖNYVEK

Kinderwünsche junger Österreicherinnen. Individuelle Präferenzen und gesellschaftliche Bedingungen des generativen Verhaltens. (Fiatal osztrák nők családtervei. A reprodukciós magatartás egyéni prefe-

- renciai és társadalmi feltételei.) Inst. für Demographie der Österr. Akad. der Wiss. Wien, 1980. 201 p. (Schriftenreihe, 1980. Heft. 6.) (P. M.) 132
- Probleme der demographischen Entwicklung. (A demográfiai fejlődés problémái.) Berlin, 1980. Akademie Verlag. 132 p. (Abhandlungen der Akad. der Wissenschaften der DDR.) (P. M.) 135

FOLYÓIRATCIKKEK

- Bideau, A.*: A demographic and social analysis of widowhood and remarriage: the example of the Castellany of Thoissey-en-Dombes, 1670—1840. (A megözvegyülés és újraházasodás demográfiai és társadalmi elemzése: a Thoissey-en-Dombes-i uradalom példája, 1670—1840.) — *Journal of Family History*. 1980. No. 1. 28—43. p. (F. T.) 138
- Bolte, K. M.*: Typen generativer Entscheidung. Ein Schritt in Richtung Prognosefähiger Bevölkerungstheorie. (A reprodukciós döntések típusai. Egy lépés a prognózisra alkalmas népesedésmélet irányában.) — *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*. 1980. No. 1. 5—23. p. (P. M.) 139
- Dmitrieva, R.*: Tekucsij ucset naszelenija. (A népesség továbbvezetése.) — *Vesztnik Sztatisztiki*. 1980. No. 4. 54—63. p. (Cs. Cs.) 141
- Guilmot, P.*: Une enquête nationale sur la fécondité. XVII. Représentation de la fécondité sexes dans la descendance et détermination de la fécondité additionnelle: 1966—1975. (Országos termékenységi vizsgálat. XVII. rész. A két nem reprezentáltsága a család gyermekei között és a további termékenység meghatározása: 1966—1975.) — *Population et Famille*. 1979. No. 3. (48.) 77—119. p. (A. R.) 142
- Hansluwka, H.*: Cancer mortality in Europe, 1970—1974. (Rákhalandóság Európában, 1970—1974.) — *World Health Statistics Quarterly*. 1978. No. 2. 159—194. p. (J. P.) 143
- Campbell, H.—Chiang, R.—Hansluwka, H.*: Cancer mortality in Europe: Patterns and trends — 1955 to 1974. (Rákhalandóság Európában: sajátosságok és trendek — 1955—1974.) — *World Health Statistics Quarterly*. 1980. No. 3. 152—184. p. (J. P.) 143
- Campbell, H.*: Cancer mortality in Europe. Site-specific patterns and trends — 1955 to 1974. (Rákhalandóság Európában. A lokalizációk sajátosságai és trendjei — 1955—1974.) — *World Health Statistics Quarterly*. 1980. No. 4. 241—280. p. (J. P.) 143
- Jones, R. E.*: Further evidence on the decline in infant mortality in pre-industrial England: North Shropshire, 1561—1810. (További bizonyítékok a csecsemőhalandóság csökkenésére az iparosodás előtti Angliában: North-Shropshire, 1561—1810.) — *Population Studies*. 1980. No. 2. 239—250. p. (F. T.) 146
- Knodel, J.*: From natural fertility to family limitation: The onset of fertility transition in a sample of German villages. (Átmenet a természetes termékenységből a családnagyság korlátozásába: a termékenységi átmenet megindulása német falvak egy mintájában.) — *Demography*. 1979. No. 4. 493—521. p. (D. D.) 147
- Koch-Nielsen, I.*: One-parent families in Denmark. (Egy-szülős családok Dániában.) — *Journal of Comparative Family Studies*. 1980. No. 1. 17—29. p. (V.-né T.-G. Zs.) 149
- Lee, R. D.*: Aiming at a moving target: period fertility and changing reproductive goals. (Egy mozgó cél követése: az időszaki termékenység és a változó termékenységi célok kapcsolata.) — *Population Studies*. 1980. No. 2. 205—226. p. (Sz. B.) 150
- Schwartz, D.—MacDonald, P. D. M.—Heuchel, V.*: Fecundability, coital frequency and the viability of ova. (Biológiai termékenység, a coitusok gyakorisága és a petesejtek életképessége.) — *Population Studies*. 1980. No. 2. 397—400. p. (Sz. B.) 151

<i>Shanas, E.</i> : Older people and their families: The new pioneers. (Idős emberek és családjuk: az új pionírok.) — <i>Journal of Marriage and the Family</i> . 1980. No. 1. 9—15. p. (K. R.)	152
<i>Spanier, G. B.—Glick, P. C.</i> : The life cycle of American families: an expanded analysis. (Az amerikai családok életciklusa: kiterjesztett elemzés.) — <i>Journal of Family History</i> . 1980. No. 1. 97—111. p. (Cs. M.)	154

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	156
Demography	156
Demosta	157
Genus	157
Population	158
Population and Development Review	159
Population et Famille	159
Population Index	159
Population Studies	160
Stanovnistvo	160
Studia Demograficzne	161
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	162

Utánnyomás csak a forrás megjelölésével

СО Д Е Р Ж А Н И Е

И С С Л Е Д О В А Н И Я

- д-р Ласло Мольнар*: Продление продолжительности жизни и изменения связи между поколениями 13
- Эта Дароци*: Изменение интенсивности и пространственной структуры внутренней миграции в Венгрии в 1960—1978 гг. 37

С О О Б Щ Е Н И Я

- д-р Андраш Клинггер*: Коллоквиум по политике народонаселения французского Национального института демографических исследований (ИНЭД) 73
- д-р Отто Эйбен—д-р Имре Эри—Жужанна Варга-Тегзе-Гербер*: Высота тела и вес тела будапештских детей в раннем детстве по социо-демографическому положению в 1970-ые годы 84

О Б О З Р Е Н И Я

- Общее собрание 1981 г. Международного союза по научному исследованию народонаселения, г. Манила (Филиппинские острова), 9—16 декабря 1981 г. 100
- Научный симпозиум по современным проблемам воспроизводства населения в Балтийских Советских Республиках... 103
- Из жизни Венгерского научного общества для охраны семей и женщин 107
- Известия 115
- Публикации Исследовательского института по демографии... 127

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ

- Желания молодых австрийских женщин относительно детей. Личные предпочтения и общественные условия репродуктивного поведения. Инст. фюр Демографи дер Эстерр. Акад. дер Висс. Вена. 1980. 201 стр. (Шрифтенрейе, 1980. Гефт 6. (М. П.) 132
- Проблемы демографического развития. Берлин, 1980. Академи Ферлаг. 132 стр. (Абгандлунген дер Акад. дер Виссеншафтен дер ДДР.) (М. П.) 135

ЖУРНАЛЬНЫЕ СТАТЬИ

- Бидо, А.:* Демографический и социальный анализ вдовства и повторного заключения брака: пример из Тоасси-ан-Домб. — Джэрнел оф Фэмили Гистори. 1980. № 1. 28—43. стр. (Т. Ф.) 138
- Больте, К. М.:* Типы репродуктивных решений. Шаг в направлении пригодной для прогноза теории народонаселения. — Цейтшрифт фюр Бефэлкерунгвиссеншафт. 1980. № 1. 5—23. стр. (М. П.) 139
- Дмитриева:* Текущий учет населения. — Вестник статистики. 1980. № 4. 54—63. стр. (Ч. Ч.) 141
- Гильмо, П.:* Общегосударственное обследование плодовитости. XVII. Представительство двух полов в потомстве и определение дальнейшей плодовитости: 1966—1975 гг. — Пополасион э Фамиль. 1979. № 3. (48.) 77—119. стр. (Р. А.) 142
- Ганслувка, Г.:* Смертность раком в Европе, 1970—1974 гг. — Уорлд Гэлс Статистикс Квартерли. 1978. № 2. 159—194. стр. (П. Й.) 143
- Кэмпбелл, Г.—Чианг, Р.—Ганслувка, Г.:* Смертность раком в Европе: характеристики и тенденции — 1955—1974 гг. — Уорлд Гэлс Статистикс Квартерли. 1980. № 3. 152—184. стр. (П. Й.) 143
- Кэмпбелл, Г.:* Смертность раком в Европе. Характеристики и тенденции локализаций — 1955—1974 гг. — Уорлд Гэлс Статистикс Квартерли. 1980 № 4. 241—280. стр. (П. Й.) 143
- Джонс, Р. Е.:* Дальнейшие доказательства снижения детской смертности в Англии перед индустриализацией: Норс-Шропшир, 1561—1810 гг. — Пополейшн Стадис. 1980. № 2. 239—250. стр. (Т. Ф.) 146
- Жнодел, Дж.:* От естественной плодовитости до ограничения семьи: начало изменения плодовитости в образце германских сел. — Демографи. 1979. № 4. 493—521. стр. (Д. Д.) 147
- Кох-Нильсен, И.:* Семьи с одним родителем в Дании. — Джэрнел оф Компаратив Фэмили Стадис. 1980. № 1. 17—29. стр. (Ж. В-Т-Г.) 149
- Ли, Р. Д.:* Преследование двигающейся цели: периодическая плодовитость и изменяющиеся цели воспроизводства. — Пополейшн Стадис. 1980. № 2. 205—226. стр. (Б. С.) 150
- Шварцц, Д.—МэкДональ, П. Д. М.—Гайхел, В.:* Оплодотворяемость, частота половых сношений и жизнеспособность яйцевых клеток. — Пополейшн Стадис. 1980. № 2. 397—400. стр. (Б. С.) 151
- Шанас, Е.:* Пожилые люди и их семьи: новые пионеры. — Джэрнел оф Мэрридж энд дэ Фэмили. 1980. № 1. 9—15. стр. (Р. К.) 152
- Шпаниер, Г. Б.—Глик, П. С.:* Цикл жизни американских семей: обширный анализ. — Джэрнел оф Фэмили Гистори. 1980. № 1. 97—111. стр. (М. Ч.) 154

ОБЗОР ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ЖУРНАЛОВ

Демографіе	156
Демографи	156
Демоста	157
Дженус	157
Попюласион	158
Попюлейшн энд Девелопмент Ривью	159
Попюласион э Фамиль	159
Попюлейшн Индекс	159
Попюлейшн Стадис	160
Становниство	160
Студиа Демографичне	161
Цейтшриффт фюр Бефэлкерунгвиссеншафт	162

*Перепечатка разрешается только с указанием
источника*

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЙ
СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

<i>Dr. László Molnár</i> : Lengthening of the expectation of life and changes in the relation between generations	13
<i>Eta Daróczi</i> : Spatial patterns and trends in migration in Hungary, 1960—1978	37

ARTICLES

<i>Dr. András Klínger</i> : Colloquium on population policy of the French National Institute of Demographic Studies (INED)	73
<i>Dr. Ottó Eiben—Dr. Imre Öry—Mrs. Zsuzsanna Varga-Thegze-Gerber</i> : Body height and body weight of Budapest children in their early childhood, by socio-economic status in the 1970s	84

CHRONICLE

International Union for the Scientific Study of Population, 1981 General Conference, Manila (the Philippines), 9—16 December 1981	100
Scientific symposium on the topical problems of population reproduction in the Baltic Soviet Republics	103
On the life of the Hungarian Scientific Society for Family- and Women's Welfare	107
News	115
Publications of the Demographic Research Institute	127

REVIEWS

BOOKS

Kinderwünsche junger Österreicherinnen. Individuelle Präferenzen und gesellschaftliche Bedingungen des generativen Verhaltens. (Young Austrian women's desires concerning children. Individual preferences and social conditions of the generative attitude.) Inst. für Demographie der Österr. Akad. der Wiss. Wien, 1980. 201 p. (Schriftenreihe, 1980. Heft 6.) (<i>M. P.</i>)	132
Probleme der demographischen Entwicklung. (Problems of the demographic development.) Berlin, 1980. Akademie Verlag. 132 p. (Abhandlungen der Akad. der Wissenschaften der DDR) (<i>M. P.</i>)	135

ARTICLES

- Bideau, A.*: A demographic and social analysis of widowhood and remarriage: the example of the Castellany of Thoisse-en-Dombes, 1670—1840. — *Journal of Family History*. 1980. No. 1. 28—43. p. (T. F.) 138
- Bolte, K. M.*: Typen generativer Entscheidung. Ein Schritt in Richtung prognosefähiger Bevölkerungstheorie. (Types of generative decisions. A step towards a population theory apt for projection.) — *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*. 1980. No. 1. 5—23. p. (M. P.) 139
- Dmitrieva, R.*: Tekushchiy uchet naseleniya. (Continuous registration of population.) — *Vestnik Statistiki*. 1980. No. 4. 54—63. p. (Cs. Cs.) 141
- Guilmot, P.*: Une enquête nationale sur la fécondité. XVII. Représentation de la fécondité sexes dans la descendance et détermination de la fécondité additionnelle: 1966—1975. (A full-scope fertility study. XVII. Representation of the two sexes in descendance and determination of additional fertility: 1966—1975.) — *Population et Famille*. 1979. No. 3. (48.) 77—119. p. (R. A.) 142
- Hansluwka, H.*: Cancer mortality in Europe, 1970—1974. *World Health Statistics Quarterly*. 1978. No. 2. 159—194. p. (P. J.) 143
- Campbell, H.—Chiang, R.—Hansluwka, H.*: Cancer mortality in Europe: Patterns and trends — 1955 to 1974. — *World Health Statistics Quarterly*. 1980. No. 3. 152—184. p. (P. J.) 143
- Campbell, H.*: Cancer mortality in Europe. Site-specific patterns and trends — 1955 to 1974. — *World Health Statistics Quarterly*. 1980. No. 4. 241—280. p. (P. J.) 143
- Jones, R. E.*: Further evidence on the decline in infant mortality in pre-industrial England: North Shropshire, 1561—1810. — *Population Studies*. 1980. No. 2. 239—250. p. (T. F.) 146
- Knodel, J.*: From natural fertility to family limitation: The onset of fertility transition in a sample of German villages. — *Demography*. 1979. No. 4. 493—521. p. (D. D.) 147
- Koch-Nielsen, I.*: One-parent families in Denmark. — *Journal of Comparative Family Studies*. 1980. No. 1. 17—29. p. (Mrs. Zs. V.-T.-G.) 149
- Lee, R. D.*: Aiming at a moving target: period fertility and changing reproductive goals. — *Population Studies*. 1980. No. 2. 205—226. p. (B. Sz.) 150
- Schwartz, D.—MacDonald, P. D. M.—Heuchel, V.*: Fecundability, coital frequency and the viability of ova. — *Population Studies*. 1980. No. 2. 397—400. p. (B. Sz.) 151
- Shanas, E.*: Older people and their families: The new pioneers. *Journal of Marriage and the Family*. 1980. No. 1. 9—15. p. (R. K.) 152
- Spanier, G. B.—Glick, P. C.*: The life cycle of American families: an expanded analysis. — *Journal of Family History*. 1980. No. 1. 97—111. p. (M. Cs.) 154

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	156
Demography	156
Demosta	157
Genus	157
Population	158
Population and Development Review	159
Population et Famille	159
Population Index	159
Population Studies	160
Stanovnistvo	160

Studia Demograficzne	161
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	162

Reproduction permitted only with the indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH
SUMMARIES

AZ ÉLETTARTAM MEGHOSSZABODÁSA ÉS A GENERÁCIÓK KAPCSOLATÁNAK VÁLTOZÁSAI*

DR. MOLNÁR LÁSZLÓ

1. A kronológiai kor és a generációk viszonyának demográfiai jellemzése

A demográfia az emberi élettartamot — amelynek biológiailag lehetséges felső határát statisztikai értelemben megközelítőleg 100 évre becsülik — a kronológiai életkor szempontjából vizsgálja. Ez azt jelenti, hogy minden egyén a születéstől a haláláig időrendben átmegy az évekkel mért különböző életkorokon. E szerint idősebb az, aki magasabb életkorú. Ez a megközelítés demográfiai szempontból indokolt, mivel a demográfia nem az egyének életkori különbségeire, hanem a népesség korstruktúrájának és a nagy népességi korcsoportok viszonyának alakulására helyezi a súlyt.

Egy bizonyos életkorban lévő egyént pszichológiai és szociológiai szempontból: funkcionális oldalról vizsgálva azonban megállapítható, hogy biológiai és pszichikai státusza lényegesen eltérhet a naptári (kronológiai) életkortól, vagyis a kronológiai életkortól ténylegesen idősebb vagy fiatalabb lehet. Ez különösen jelentős az öregedés periódusában, ahol az egyéni eltérések — a tényleges egészségi státusz függvényében — nagyok lehetnek. Nagy népcsoportok életrszakaszainak átlagában azonban a funkcionális életkor követi a kronológiai életkort.

A népesedéssziszatika „ifjú népességnek” tekinti a 15 év alattiakat és „öregkorúaknak” a 65 év felettieket (egyes országokban, mint Magyarországon, a 60 év felettieket is).¹ A fejlett országokra a

* E tanulmány a IX. Nemzetközi Szociális Gerontológiai Konferenciára (Quebec, Canada, 1980. augusztus 26—29.) beküldött tanulmányok, a kongresszusi előadások és viták anyagának felhasználásával készült.

¹ Az „öregkorúak” népesedéssziszतिकai fogalma tulajdonképpen három életrszakaszt foglal magába: az öregedés korát, az öregkort és az aggkort. A gerontológia az öregedés korát 60—74 évben, az öregkort 75—89 évben, az aggkort 90 év és magasabb életkorban határozza meg. E tanulmány, ahol a népesség életkorok szerinti statisztikai csoportosítását mutatja be, ott az „öregkorúak” fogalmát népesedéssziszतिकai értelemben használja, ahol pedig a generációkról szociológiai értelemben beszél, ott a gerontológiai osztályozásnak megfelelően megkülönbözteti az „öregedés korát”, az „öregkort” és az „aggkort”.

század második felében a társadalom „öregedése” a jellemző, amikor is az öregkorúak száma és aránya lényegesen nő és az ifjú népesség aránya csökken. (Előfordulhat azonban az is, főleg fejlődő régiókban, hogy mind az öregkorúak, mind a fiatalok aránya egyidőben növekszik, pl. Latin-Amerika 1950—1975 között.) Magyarország népesedési szempontból a fejlett országok közé tartozik.

A világ minden fejlett régiójában 1950-ben a 15 évnél fiatalabb népesség valamivel 28⁰/₀ alatt volt, a 65 év feletti népesség pedig 7,7⁰/₀-ot tett ki, magába foglalva az 1⁰/₀-os arányú 80 év felettieket is. 1950 és 1975 között az öregedés előrehaladt a fejlett régiókban (különösen erős volt Európában): a 15 év alattiak aránya 27,8⁰/₀-ról 24,8⁰/₀-ra csökkent. Ennek fő oka az volt, hogy az élveszületettek aránya 22,7⁰/₀-ról (1950—1955) 16,7⁰/₀-re csökkent (1970—1975) és a születéskor várható átlagos élettartam 66,8 évről 71,3 évre emelkedett. Európa vezetett az öregedési folyamatban: 1975-ben a 65 év feletti népesség aránya 12,3⁰/₀, beleértve az 1,9⁰/₀-os arányban levő 80 év felettieket is, és csak 23,9⁰/₀ volt a 15 év alattiak részesedése.

Az ENSZ Népesedési Főosztályának előreszámításai szerint a fejlett régiókban a 65 év feletti aránya 1975 és 2075 között 10,5⁰/₀-ról 18,1⁰/₀-ra fog növekedni. Ugyanebben az időben a 15 alattiak aránya 24,8⁰/₀-ról 18,4⁰/₀-ra fog visszaesni. A legerősebb lesz az öregedési folyamat az aggrkorúak esetében: a 80 év feletti aránya 1,7⁰/₀-ról 4,3⁰/₀-ra, több mint másfélszeresével fog növekedni (lásd: 1. sz. táblázat).

Magyarországon a gyermekkorú népesség aránya a 60-as években — a születések nagyfokú esése következtében — 14⁰/₀-kal csökkent, majd a hetvenes években 8⁰/₀-kal megemelkedett, de nem érte el az 1960-as szintet. A 2. sz. táblázat mutatja, hogy hat évtized átlagában a csökkenő tendencia egyértelműen megszilárdul.

Az öregkorúak aránya a 60-as években nőtt meg Magyarországon: 1960—1970 között 28⁰/₀-kal emelkedett a 60 éven felüliek aránya, 1970—1980 között viszont már csak 4⁰/₀-kal. A 60-as években az öregkorúakon belül legnagyobb mértékben a 65—69 évesek aránya nőtt, míg a 70-es években — az előzőek szükségszerű következményeként — a 75 éven felüliek részesedése.² A 2. sz. táblázat az ENSZ csoportosításának megfelelően tartalmazza a nagy korcsoportokba tartozó népesség arányának változásait, az 1979-ben készített népességelőszámítás adatainak felhasználásával.

A generációk közötti függőségi viszonyt a demográfia a népeségen belüli „eltartottsági arány” (dependency ratio) megállapításán és történeti alakulásának elemzésén keresztül vizsgálja. Egyik formája a *kronológiai kor* alapján bemutatott eltartottsági arány egy népeségen belül (age dependency ratio) a másik a *gazdasági aktivitás ill. inaktivitás* alapján vizsgált eltartottsági arány (economic dependency ratio). Az előbbi az ifjúkorú és öregkorú népességet állítja szembe a munkaképes korú generációkkal, az utóbbi ezt fino-

² Forrás: 1980. évi népszámlálás. Részletes adatok a 2⁰/₀-os képviselői minta alapján. KSH Népesedéssziszatiztikai Főosztály. Budapest, 1980.

mítva a ténylegesen gazdaságilag aktív népességet veti össze az inaktív, ill. eltartott népességgel.³

A generációk közötti viszony vizsgálatának ez a makroszintű demográfiai elemzés lehet a kiindulópontja. A nemzedékek egymásután következésének dimenziójában nézve a kérdést, a két mutató együttesen kifejezi azt a gazdasági és szociálpolitikai „terhet”, amit a munkaképes korú generációknak kell viselniük az előző (időskorú), termelésből már kilépett, és az utána következő (ifjúkorú), termelésbe még be nem lépett generáció eltartása érdekében.

Az eltartottsági arány vizsgálata a családon belüli nemzedéki kapcsolatok szempontjából is fontos. A demográfusok és szociológusok a hetvenes évektől fokozott jelentőséget tulajdonítanak a generációk közötti kapcsolatok vizsgálatának. Ez azzal magyarázható, hogy a nemzedékek közötti kapcsolatok *hagyományos* formái a városi nukleáris családi forma elterjedésével, a nemzedékek közötti átérétegződés megnövekedésével és a nagyfokú migrációval, ill. lakóhelyváltoztatással jórészt felbomlottak. Elősegítette e folyamatot az, hogy a generációk kényszerjellegű függőségének gazdasági alapja a családi kisgazdaságok háttérbe szorulásával meggyengült. A fiatal generációnak — mivel többnyire nem folytatta az előző nemzedék családi gazdálkodását — nem kellett alkalmazkodnia a szülői és nagyszülői generációhoz; foglalkozási átérétegződése következtében gazdasági önállósága megnőtt. Ezzel az idősebb nemzedék jórészt elvesztette gazdasági befolyását a gyermek generációra; az érzelmi függőség maradt meg, elgyengült gazdasági alapon, és a nagyfokú migráció és lakóhelyváltoztatás hatására átalakult formában érvényesült, mint korábban a többgenerációs családokban.

Az ötvenes-hatvanas években a kutatók a hagyományos generációs kapcsolatok felbomlásának vizsgálatára helyezték a súlyt, ami a generációk közötti különbségek kihangsúlyozásával járt. A hagyományos nemzedéki kapcsolatok felbomlásának egyik következménye volt, hogy a társadalmi értékekben elterjedt a nemzedékek közömbössége egymás iránt. A társadalomba belépő ifjú generációk egészségi, pszichikai és társadalmi problémái, továbbá az öregkorú népesség számának és arányának megnövekedése felhívta a figyelmet arra, hogy a generációk viszonyát *pozitív* értelemben is rendezni kell a modern életforma követelményeinek megfelelően, figyelembe véve a nemzedékek felelősségét egymás iránt. Ebben különös fontossága van az öregkorúak, de méginkább az aggkorúakról történő gondoskodásnak. A generációk közötti kapcsolat vizsgálatának nagy gyakorlati jelentőségét ma már egyértelműen elismerik a társadalomtudományok.

³ E demográfiai módszert az tenné teljessé, ha figyelembe vennénk a gazdaságilag aktív népességen belül végbement strukturális változásokat is. Ugyanis a gazdaságilag aktívakon belül megnőtt a nem termelő, a produktív munkát nem végzők aránya, amely a *tercier szektor* arányának emelkedésére és a *túlzott adminisztrációra*, az adminisztratív apparátus erős megnövekedésére vezethető vissza. Az eltartottsági arányt tulajdonképpen ennek figyelembevételével kellene kiszámítani. Ez bonyolult szociológiai és közgazdasági elemzést és számítást igényel, és így túlmutat e tanulmány keretein.

A családi intergenerációs függőségek kifejezik a nemzedékek gazdasági, szociális, pszichikai viszonyát, egymás támogatását és kölcsönös felelősségét egymással szemben. A nemzedékek generációs kapcsolatát a demográfia a „generációs távolság” alapján vizsgálja, amely a szülők átlagos életkorát jelenti, amikor gyermekeiket világra hozták (nagyértékben befolyásolja a házasságkötési kor és az arra vonatkozó szokások). Némi egyszerűsítéssel a generációs távolságot Magyarország vonatkozásában 25 évben határozhatjuk meg napjainkban, ennek megfelelően a családok történetében a következő ma élő generációkat tudjuk megkülönböztetni (5 éves korcsoportokban):

- 0—4 éves,
- 25—29 éves,
- 50—54 éves,
- 75—79 éves,
- (100—104 éves).

Ebből első következtetésünk az lehet, amit a szociológiai és gerontológiai irodalom újabban egyre gyakrabban kiemel, hogy a ma élő átlagos — rendezett viszonyok között élő — családokban *négy generáció* van életben, ami persze nem együttlélést jelent.⁴ (20 éves generációtávolság esetén — fiatalabb generációk esetében ez sem ritka — 5 élő nemzedékkel is lehet számolni: 0—4, 20—24, 40—44, 60—64, 80—84 évesek.) A négy nemzedéket vizsgálva, a *generációk láncolatának fókuszában az 50—54 éves* (20 éves generációtávolság esetén a 40—44 éves) *generáció áll*. Gazdasági aktivitásának — foglalkozási karrierjének — csúcspontján áll: elérte amit képességei, képzettsége és körülményei alapján elérhetett. Gyermeke(i) a foglalkozási beilleszkedés és a családalapítás kezdeti periódusában tartanak, olyan körülmények között, amikor jelentős gazdasági és intenzív pszichikai támogatást igényelnek. A 0—4 éves generáció viszonylatában az 50—54 (ill. 40—44) évesek már nagyszülők: tehát megjelent a család történetében a társadalomba belépő új generáció is. A generációs láncolat másik végét nézve, az 50—54 éves „gyermekek” szülei már az öregkorban, ill. aggkorban vannak, kiléptek a gazdasági aktivitásból és egy olyan életformát élnek, ahol a társadalmi szerepek fokozatosan csökkennek. Az aggkorú generáció tagjainak egészségi állapota gyorsan romlik, ami a pszichikai segítségen túl gondozásukat is igényli. Családi vonatkozásban az öregekről való gondoskodás elsősorban a középen álló generáció feladata.

A 70-es évek elején Magyarországon a családok valamivel több mint 1/5-ében két vagy több felnőtt generáció élt együtt. Az öregkorú népesség családi viszonyairól 1977-ben gyűjtött adatok azt mutatják, hogy az összes nyugdíjasok mintegy 1/3-a leszármazottaival élt együtt közös háztartásban.⁵

⁴ W. Beattie: Education for old age. Popull No. 4, 1979.

⁵ A nyugdíjasok életkörülményei. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1978. p. 9.

Az 1970-es évek elejéről rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek lehetőséget adnak az együttélő felnőtt generációk kapcsolatának elemzésére. A 3. sz. táblázat a magánháztartásban élő öreg- és aggkorúak megoszlását vizsgálja a közös háztartásban élők száma szerint. (1970-ben intézeti háztartásban élt a 80—89 évesek 5⁰/₀-a — férfi: 4, nő: 6⁰/₀-a; a 90 évesek és öregebbek 7⁰/₀-a — férfi: 5, nő: 8⁰/₀-a; vagyis magánháztartásban élt 95 ill. 93⁰/₀.) A táblázat mutatja az egyedül élők arányát (10 ill. 12, 8 ill. 12⁰/₀). Bennünket azonban most az 1 vagy több személyrel együttélő öregkorúak érdekelnek, vagyis a 2 vagy többszemélyes háztartások. A 4. sz. táblázat erről nyújt információt.

A táblázatban a 2. generációhoz soroltuk az öregkorúak fiát, lányát, vejét, menyét, testvérének gyermekeit; a 3. generációhoz unokáját, unokája házasársát, ill. élettársát; a 4. generációhoz dédunokáját, dédunokája házasársát, ill. élettársát. (A leszármazottak körét szélesen értelmeztük, mivel a generációs együttélés szempontjából pl. az élettársakat is indokolt figyelembe venni.) A táblázat az öreg- és aggkorúak szemszögéből mutatja be a felnőtt generációk együttélését, ugyanakkor ezen túlmenően is rávilágít a többgenerációs családok belső szerkezetére. Természetesen nem tekinthetjük teljesnek, hisz olyan ifjú-, fiatal- és középkorú generációs családok is vannak, ahol öreg- és aggkorú személyek nincsenek a háztartásban.

A nemzedékek kapcsolatának vizsgálatánál arról sem feledkezhetünk meg, hogy az átlagos életkor meghosszabbodása mellett az utóbbi másfél évtizedben megnőtt a középkorú (40—54 éves) férfiak halandósága, 1960-hoz képest több mint 50⁰/₀-kal. Mivel a nők halandósága kis mértékben emelkedett, a 70-es évek végén a középkorú férfiak halandósága már több mint kétszerese volt a nők halandóságának. Az 5. sz. táblázat ezt szemléletesen mutatja.

Az adatok arra hívják fel a figyelmet, hogy az életkor meghosszabbodása nem terelheti el a figyelmet a közepén álló, mondhatni: bázisgeneráció egészségügyi problémáiról, életkilátásairól. A generációk egészséges kapcsolatának kialakítása sürgetően veti fel a középkorú népesség (elsősorban férfiak) halandóságának csökkentését.

A kronológiai kor mellett a demográfia a tényleges gazdasági aktivitás, ill. inaktivitás alapján is vizsgálja az eltartottsági arányt a társadalomban. Statisztikai értelemben a gazdaságilag aktívak mellett „eltartottak” (gyermekek, tanulók, szociális és egészségügyi okok miatt nem dolgozók, stb.) és ún. „inaktív keresők” (nyugdíjasok, GYES-en levők, stb.) is vannak a társadalomban, akiknek az eltartásáról a társadalomnak, ill. a családoknak gondoskodniuk kell.

A gazdasági eltartottsági arány legszemléletesebben korcsoportokon belül fejezhető ki, ami a gazdaságilag aktívak, ill. „inaktív keresők” és „eltartottak” egybevetéséből adódik. Egyrészt a 15 éves és annál idősebb népesség esetében vizsgálható.

Férfiak esetében a gazdaságilag aktívak aránya lényeges — mintegy 15 százalékpontos — csökkenést mutat hazánkban 1960—1980 között, ami egyrészt a 15—24 éves korúak nagyobb arányú továbbtanulására, másrészt a 40—59 éveseknek a munkából főleg

egészségi okok miatt történő kiesésére, és a nyugdíjaskorúak gazdasági aktivitásának (főmunkaidőben tovább dolgozásának) csökkenésére vezethető vissza. A nők esetében a gazdasági aktivitás mintegy 7 százalékponttal emelkedett. Bár a 15—19 éves korcsoportban főleg az iskolai képzési idő megnövekedése miatt csökkent a gazdaságilag aktívak aránya, minden további korcsoportban nőtt — a GYES intézményének bevezetése ellenére — a gazdasági aktivitás felső határáig (55 év). A nyugdíjaskorúak gazdasági aktivitása a nők esetében is csökkent. (Valószínű, hogy ezt a nyugdíjaskorú nők nagymama-szerepének megnövekedése is elősegítette.) Az eltartottsági arány tehát az említett tényezők miatt a magyar társadalomban 1960—1980 között nőtt, vagyis romlott. Különösen nagyot változott 1960 és 1970 között. A következő évtizedben lassú növekedést mutatott. A gazdaságilag aktívak arányát korcsoportos bontásban a 6. sz. táblázat fejezi ki.

Természetesen az eltartottsági arány vizsgálatánál figyelembe kell venni a 0—14 éves eltartottak (gyermekek és tanulók) számát és arányát is a társadalomban. Mint a 2. sz. táblázatból látható, ez közel 4 százalékpontos csökkenést mutatott 1960—1980 között. Ez ilyen mértékben javította az eltartottsági arányt a magyar társadalomban. Összekapcsolva ezt a 15 éves és idősebb népességen belüli eltartottsági aránnyal, ha nem is olyan mértékben, mint fentebb említettük, egészében mégis növekedett az eltartottsági teher a magyar társadalomban.

Az eltartottak és inaktív keresők — együtt: a gazdaságilag nem aktívak — arányát nálunk elsősorban az iskolai képzési idő megnövekedése (később lépnek a termelésbe), munkaképes korban lévőek egészségügyi indikációk alapján történő kiesése a termelésből, és mindenekelőtt: a nyugdíjaskorú népesség számának és arányának megnövekedése befolyásolja. Ez minden fejlett országban hasonlóan alakul és sok szempontból új módon veti fel az eltartott réteg társadalmi súlyát és az eltartási költségek nagyságát, amit természetesen a produktív rétegeknek kell viselniük. A szociális gerontológiai irodalomban találkozunk olyan álláspontokkal, hogy a fejlett országokban a társadalom elöregedése történetileg új helyzetet teremtett a generációk függőségi viszonyában.

A XI. Nemzetközi Gerontológiai Kongresszuson (Tókió, 1978) előadói beszédében Prof. *Bergman*, az öregkorú népesség ellátásának megnövekedett költségeit vizsgálva, azt kérdezte: „Folytathatja-e a társadalom a megnövekedő jóléti költségek viselését... Nincs-e alapunk feltételezni, hogy a növekvő dependency ratio-val e politika folytatása intergenerációs konfliktusokhoz vezethet a növekvő inaktív csoport, a relatíve nem öreg nyugdíjasok versus aktív népesség körül, minthogy az utóbbinak jelentős részesedést kell viselnie a források öregek részére történő átcsoportosításában?”⁶ *Barbara Boy-*

⁶ V. W. Marshall: Societal toleration of aging: sociological theory and social response to population aging. Előadás a IX. Nemzetközi Szociális Gerontológiai Konferencián, Quebec Canada, 1980. p. 2.

le Torrey pedig a következőképpen vázolta az előálló társadalmi problémát: „Történetileg hallgatólagosan kialakult egy társadalmi szerződés, hogy az aktív generációk segítséget nyújtanak a nyugdíjas és munkaképtelen generációknak magánérből vagy társadalmi úton (publicy). Azonban lehetséges, hogy a szerződést újra kell tárgyalni, ha a nyugdíjasok és munkaképtelenek jövőbeni aránya több mint kétszeresével nő, viszonyítva az aktív generáció nagyságához.”⁷

Azt a kérdést, hogy ki fogja viselni az öregkorúak ellátásának költségeit, olyan körülmények között, amikor a 65 év felettek száma 30—50 év alatt megkétszereződik a fejlett társadalmakban, jogos megfogalmazni, mivel reális folyamatokat takar. V. W. Marshall kanadai szociológus és demográfus szerint az öregkorúakkal kapcsolatos dependency ratio Kanadában a következőképpen alakul: a következő fél évszázadban, 1980 és 2031 között, 15-ről 32-re emelkedik. Ez azt jelenti, hogy 100 gazdaságilag aktív személyre (vagyis az ottani számítás szerint 18—64 éves korú férfira és nőre) jelenleg 15, ötven év múlva 32 időskorú személy esik. Ha azonban — vezetni tovább a gondolatot — figyelembe vesszük a total dependency ratio-t, vagyis az öregkorúak mellé a 18 év alattiakat is számba vesszük, akkor 100 gazdaságilag aktív korú személyre jelenleg 60 (fiatalkorú és öregkorú) eltartott esik, és ez a mutató 2031-re csak 67-re emelkedik. Ez a fiatalkorúak arányának relatív csökkenésével magyarázható, ami a termékenységi mutatók esésére vezethető vissza. A demográfiai adatokkal dolgozó kanadai kutatók arra a következtetésre jutnak, hogy az általános eltartási terhek nem fognak emelkedni drámai módon Kanadában.⁸ Az ilyen módszerű elemzés helytálló a magyar viszonyok vizsgálata szempontjából is.

Hozzávetőlegesen már utaltunk az eltartottsági arány növekedésére 1960—1980 között, ami azonban drámáinak Magyarország esetében sem nevezhető. Hasonló tendenciát mutat az 1980—2020 közötti népesséfejlesztés is. Bár ez időszakra a ténylegesen gazdaságilag aktív arányát a gazdaságilag aktív korú népesség egyes korcsoportjaiban nem tudjuk megmondani, a gazdaságilag aktív korú népesség arányának alakulásából az egész népességen belül erre következtethetünk.

Az előreszámítások 1980—2000 között férfiak esetében némi növekedést, nők esetében lényegében változatlan szintet, a következő évezred első két évtizedében a gazdaságilag aktív korú népesség lassú csökkenését mutatják mindkét nem esetében. Abszolút számokban kifejezve 2021-re ez kerekén 300 ezer főt jelent, ami nem drámai csökkenés, de jelentéktelennek sem minősíthető.⁹ Az előbb megállapítottak mellett ez is az eltartottsági arány némi növekedésére utal.

⁷ Idézi V. W. Marshall u. o.

⁸ V. W. Marshall i. m. p. 4.

⁹ L.: Szabó Kálmán: Magyarország várható népessége 1980—2021. Demográfia, 1980. 1. sz. 34. old.

Úgy véljük, a magyar társadalomban a fő problémát nem elsősorban a jövőben előálló változások jelentik az eltartottak tekintetében. Az eltartottsági arány növekedése inkább azért lényeges, mert a mai arány mellett sem megoldott egy nagy eltartott népességi csoport: az öregkorúak helyzete. Nem megoldott a családi gondozás, de az intézményes ellátás sem. Az öregkorúak és aggkorúak számának és arányának növekedése csak *halmozza* a problémát a következő évtizedekben, ha a szociálisotthoni férőhelyek és a nyugdíjasok háza tekintetében, a családi gondozás biztosítása terén hivatásos gondozónők és gondozók számának nagyarányú növelésével, ill. a családi (rokonsági) gondozás tekintetében lényeges előrelépést nem tudunk elérni.

2. A kronológiai kor jelentőségének csökkenése és a generációk toleranciája egymással szemben

A hetvenes években a gerontológiai, szociológiai és demográfiai irodalomban megjelent a kronológiai kor szerepének megvitatása és bizonyos fokig újraértékelése. A szociológusok és gerontológusok egy része úgy véli, hogy a demográfiai csoportosításokban és elemzésekben használatos kronológiai kornak egyre kisebb a jelentősége társadalmi csoportoknak szociálpolitikai célokra történő elemzésében. A kor egyre kevésbé megbízható és pontos mutatója a társadalmi státusznak és életstílusnak, életmódnak, mivel az utóbbi egy-két évtizedben *a két öregkori generáció és a másik két felnőttkori generáció közötti különbségek csökkentek* a gazdasági helyzet, az egészségi állapot, az iskolai végzettség, a szabad idő nagysága és a politikai aktivitás tekintetében. E tendencia várhatóan még erőteljesebben bontakozik ki a jövőben. Érvként elsősorban azt hozzák fel, hogy a társadalomnak egyre nagyobb részét teszi ki a hatvanas-hetvenes éveiben járó generáció, amelynek nagy része — különösen azok, akik funkcionálisan még nem érték el az öregkort, hanem az öregedés fázisában vannak — jó egészségi állapotnak örvend. Ezeket a szociológusok „fiatalos-öregeknek” nevezik, akik nem sokban különböznek az őket megelőző nemzedéktől (40—60 évesektől).

A kronológiai életkor csökkenő szerepének gondolatát és annak szociálpolitikai következményeit talán legélesebben *Bernice Neugarten* fejezte ki 1979-ben megjelent tanulmányában.

Neugarten úgy látja, hogy az életciklus nagyon cseppfolyóssá válik, hogy „a kor szerinti normák és elvárások ... csökkennek jelentőségükben...” és evidenciaként mondja: „A társadalom hozzászokik a 70 éves diákhöz, a 30 éves college elnökhöz, a 22 éves polgármesterhez, a 35 éves nagymamához, az 50 éves nyugdíjalépőhöz, az iskoláskor előtti gyermekkel rendelkező 65 éves apához és még a 85 éves anyához is, aki gondozza 65 éves fiát.”⁴⁰ *V. W. Marshall*

⁴⁰ *B. L. Neugarten: Dynamics of transition of middle age to old age. Journal of Geriatric Psychiatry, No. 1. 1970, p. 19.*

szellemesen jegyzi meg, hogy „Mindezek a példák meglepetésre, ha nem sokkolásra szolgálnak” és „újságban való közlésre” alkalmasak.¹¹ Vagyis úgy is fogalmazhatnánk, hogy tudományos értékük nincs.

Tudományos megvitatót érdemelnek *Neugarten* további gondolatai: „... A tézis az, hogy az öregkorú személyek heterogének, nem alkotnak homogén csoportot; hogy egy társadalomban, amelyben a kor növekvő mértékben veszít jelentőségéből (irreleváns) mint előrejelzője az életstílusnak vagy mint előrejelzője a szükségletnek, a politikák és programok, amelyek korbázisra épülnek, növekvő mértékben célt tévesztenek; és hogy a jövedelmet és az egészségügyi ellátást, és a lakásellátást és más javakat és szolgáltatásokat nem a kor szerint, hanem a relatív szükséglet szerint kellene biztosítani.”¹²

Már 1970-ben így jósolt: „A kronológiai kor veszít jelentőségéből a jövőben, azzal, hogy a fiatal, a középkorú és az öregkorú egyén a társadalomban saját személyes specifikus képességeivel és tapasztalataival vesz részt. Növekvő fizikai életerővel a középkorú és az öreg, tömegmértékű műveltséggel (képzettséggel) és kommunikációval, amely befolyásolja az öreget és a fiatal egyaránt, azzal, hogy a fiatal gyorsabban érik és az öreg kevésbé gyorsan, politikai és gazdasági jogokkal, amelyek egyenletesen oszlanak el a korcsoportok között, egy olyan társadalomhoz hasonló eredménnyel, amelyben a kor szerinti kategóriák és kor szerinti korlátozások elgyengültek.”¹³

A két idézet a generációk közötti társadalmi távolság csökkenését jelzi, amely nemcsak szociálpolitikai, hanem társadalompolitikai szempontból is alapvető jelentőségű. Hazai vonatkozásban e tendenciát két területen kívánjuk vizsgálni: egyrészt a képzettség generációk szerinti megoszlását, másrészt a nyugdíjából származó jövedelmek alakulását korcsoportok szerint az öregkorú népességen belül.

A generációk közötti társadalmi különbségek hazai vonatkozásban — úgy tűnik — az 50—60-as években voltak a legjelentősebbek, amikor a szocialista átalakulás első szakasza a fiatal és gazdaságilag aktív generációk részére mind az iskolai végzettség megszerzése, mind a foglalkozás megválasztása tekintetében olyan lehetőségeket biztosított, amelyek elkülönítették őket az előző, idősebb generációktól. A fiatalabb generációk azonban ma már elérték a középkort, lassan öregkorúak lesznek, és aktív életükben megszerzett magasabb jövedelemmel (magasabb nyugdíjjal) és magasabb képzettséggel (iskolai végzettséggel) kerülnek az öregedés korába.

Ha az iskolai végzettség szerint nézzük a különböző generációkat 1960-ban és 1980-ban, összehasonlítva a 20—24 éves a 60—64 éves generációt, azt látjuk, hogy 1960 és 1980 között az iskolai vég-

¹¹ V. W. Marshall: i. m. p. 12.

¹² B. L. Neugarten: The young-old... a new North American phenomenon. Key-note address, 30th Annual Winter Conference, Couchiching Institute on Public Affairs, Toronto, 1979, p. 48.

¹³ B. L. Neugarten: i. m. p. 50—51.

zetségben lényeges eltolódások következtek be. Mint a 8. sz. táblázatból kitűnik, az öregedés korába lépett generáció 1960-ban nagyobb távolságra állt a fiatal generációtól, mint 1980-ban, mivel korábban a nemzedéki különbség nagyobb volt az iskolai végzettségben. Ez azzal magyarázható, hogy az egymás után következő nemzedékek magasabb és magasabb iskolai végzettséget szereznek és az idő múlásával a fiatal generációkból középkorúak lesznek, ill. az öregedés korába lépnek.

A következő évtizedekben az 50—60-as években magasabb általános és középfokú végzettséget szerzett generációk fokozatosan öregkorba lépnek és ekkor az öregkorúak képzettsége már lényegesen közelebb áll majd a fiatalok képzettségi szintjéhez. Annál is inkább, mert az egymás után következő generációk iskolai végzettsége időben nem emelkedhet lineárisan.

A generációk jövedelmi helyzetének életkor függvényében történő elemzésével nehezebb helyzetben vagyunk, mivel az ezt közvetlenül kifejező adatokkal nem rendelkezünk.

A fiatal és időskorú nemzedékre vonatkozóan bemutatunk néhány adatot, azzal a megszorítással, hogy a szükségletek és a fogyasztási szerkezet a fiatal és időskorú generáció között olyan mértékben eltérő, hogy az adatok összehasonlításából — túl azon, hogy nem azonos időpontra vonatkoznak — messzemenő következtetéseket levonni nem lehet.

A fiatalok esetében az aktív kereső 16—29 évesek keresetéről 1972-es adatokkal rendelkezünk. A 9. sz. táblázat mutatja az átlagkeresetet korcsoportonként. A nők átlagkeresete 72,5%-a a férfiak keresetének.

A fiatalok életkörülményeiről még teljesebb lesz a kép, ha a lakáshelyzetre is utalunk, amely központi szerepet tölt be a fiatalok életében. A 10. sz. táblázat szintén az aktív keresőkre vonatkozik és az önállóság fokát mutatja, következésképpen a lakáshelyzetet is.

Az öregkorúak esetében a nyugdíjból származó jövedelem alakulását kíséreljük meg érzékeltetni korcsoportok szerint. (Természetesen a „nyugdíjas” és az „öregkorú” népeségi csoportok nem azonosak, hisz nem kevés nyugdíjas található a 60 év alatti korcsoportokban, túl azon, hogy a nők 55 éves korukban mehetnek nyugdíjba.) A 11. sz. táblázat általános képet ad a nyugdíjasok számáról és a nyugdíjak összegéről.

Az életkor függvényében a sajátjogú nyugdíjasokról rendelkezünk adatokkal. A 12. sz. táblázatból kitűnik, hogy az életkorral csökken a nyugdíj összege. De méginkább így van ez a mezőgazdasági járadékosok, a hadigondozottak és kegydíjasok esetében, akikről adatokat nem tudunk közölni. Mindenesetre megállapítható, hogy ha a nyugdíjas háztartások közel 25%-ának 1 főre jutó havi jövedelme 1977-ben 1000 Ft alatt volt¹⁴, vagyis alacsony jövedelműnek tekinthető, akkor a magasabb korcsoportokban, az aggkorúak esetében ez az arány magasabb. Hozzáteve, hogy a nyugdíjas nők helyzete,

¹⁴ A nyugdíjasok életkörülményei. Központi Statisztikai Hivatal 1978. p. 14.

hosszabb élettartamukkal összefüggő öregebb korösszetételük, továbbá múltból eredő hátrányos képzettségi és foglalkozási szerkezetük (alacsonyabb iskolai végzettségük, ill. szakképzettségük következtében alacsonyabb átlagkeresettel és rövidebb szolgálati idővel mentek nyugdíjba) következtében.

Amilyen mértékben a jövőben az 50—60-as években fiatal és középkorú generációk kerülnek öregkorba, úgy a nyugdíjasok anyagi életkörülményei is szükségszerűen javulnak (más tényezőket változatlanul tekintve).

A teljesség kedvéért bemutatjuk a nyugdíjasok lakáshelyzetét is (l. 13. sz. táblázatot). Természetszerűleg egészen más a kép, mint a 16—29 éves kereső fiatalok esetében. Természetes ez annyiban, hogy a nyugdíjasok életük nagy részét már leélték és legkésőbb életük középső szakaszán biztosították lakásukat. A fiatal korosztályok esetében mégis megjegyzendő, hogy nemcsak a családalapítás, de szélesebb társadalompolitikai szempontból sem tarthatjuk elfogadhatónak, hogy a fiatakorúak jelentős része megfelelő lakást csak a gazdaságilag aktív élettörténet egy-másfél évtizedének eltelte után tud biztosítani. Ez gyakran a felnőtt generációk kényszerű együttélését eredményezi.

A kronológiai korhoz kötődve, annak abszolútizálása alapján gyakran merev sztereotípiákat találunk különböző rétegeknél. Múltból maradt előítéletek alapján gyakran nem veszik figyelembe az egyén tényleges funkcionális kapacitását és elvárják, hogy minden öregkorú, sőt minden nyugdíjas korú ténylegesen öregesen viselkedjék, még ha a valóságban nem is az. Tapasztalható, hogy az öregkorúakat általában szenilisnek minősítik, még ha ténylegesen nem is azok. Az orvosszociológia az ilyen minősítést, megbélyegzést („labeling perspective”) élesen bírálja és kimutatja káros társadalmi következményeit a generációk elkülönítésében.¹⁵

Nem fogadható el az a tudományos gyakorlat sem, hogy a nyugdíjasokat — a jövedelemszerzés jogviszonya alapján — gyakran egy homogén társadalmi rétegbe sorolják. A nyugdíjasok — különösen az öregedés korában és öregkorban levők — réteghelyzete ma erősen differenciált, az előző foglalkozás — esetleg annak részmunkaidőben való folytatása — alapján, ami természetesen az anyagi helyzetet is jelentősen befolyásolja. Az aggkorúaknál részben más a helyzet: anyagi életkörülményeik és egészségi állapotuk is már több közös rétegyegyvet mutat. A nők időben növekvő részaránya az aggkorúak között növeli a homogenitást és egyben a súlyos szociális problémákat (alacsony jövedelműség, szociális izoláció).

A kronológiai korról kapcsolatban a végső következtetésünk az lehet, hogy ha általában túlzásnak is tartjuk a kronológiai kor jelentőségének tagadását, megállapítható, hogy az öregedés első szakaszában jelentősége lecsökkent. E periódusban fokozottan indokolt

¹⁵ Összefoglalóan lásd *Schwartz, H. D.—C. S. Kart: Dominant Issues in Medical Sociology.* Addison—Wesley Publishing Company, Massachusetts, California, London, Amsterdam, Ontario, Sydney. 1977. p. 62—85.

figyelembe venni az öregkorúak társadalmi rétegződését, ennek megfelelően differenciálni a szociálpolitikai ellátást, és hangsúlyozni a középkorú és öregedő-öregkorú generáció közötti kontinuitást. Úgy gondoljuk, ez még erősödni fog a következő évtizedekben.

A gerontológusok és demográfusok azt vallják, hogy az elmúlt évtizedben a fejlett régiókban az öregedés állapotába került generáció az első az emberiség történetében, amelynek életkilátásai olyanok, hogy többségében megéri az emberileg lehetséges legmagasabb életkort. Mostantól kezdve ez a perspektívája minden következő generációnak a fejlett országokban: a népesség egyre jobban megközelíti a biológiailag lehetséges teljes élettartamot. A ma élő generációk együttműködésének, a generációk egymással szembeni toleranciájának ez a közös jövő és perspektíva az alapja.

Alfred Sauvy, a Collège de France tagja, a világnak ma élő talán legnagyobb demográfusa, 1976-ban az alábbi táblázatban világitotta meg azt, hogy a népesség a fejlett országokban milyen arányban éri el a különböző életkorokat.

Az elmúlt évszázadokban is voltak egyének, akik megérték 70., 80., 90. életévüket, ezek azonban kivételek voltak. A magas csecsemőkori és gyermekkori halandóság (és a nők gyermekágyi halandósága) az életforma természetes része volt. A sok gyermek szülésének értékét az adta, hogy csak kevesen éltek túl a gyermekkort. A gyermekek a családban, amely termelő egység volt, gazdasági értéket jelentettek; később az öreg szülők gazdasági és szociális védelmét és biztonságát teremtették meg. A XVIII. században a csecsemők fele sem érte meg a 20. életévet. Ma a fejlett országokban több mint 98⁰/₀-a eljut 20 éves koráig, és közel 84 százaléka eléri az öregkor határát.

A nők magasabb átlagos élettartama következtében a fejlett országokban az öregkor elsősorban a *nők világa* lett.¹⁶ 1970-ben a fejlett országokban 80 éves korban 100 nőre 46 férfi jutott. Ezért indokolt annak megfogalmazása, hogy elsősorban a nőket kell felkészíteni az élet korábbi szakaszaiban arra, hogy nagy valószínűséggel eljuthassanak az aggkorba, és az öregkor jelentős részét esetleg özvegyi állapotban fogják leélni. Ez különösen olyan kultúrákban áll fenn, ahol — mint a magyar társadalomban — a férfiak náluk néhány évvel fiatalabb nőt vesznek feleségül.

A generációk társadalmi toleranciájának kulcskérdése a generációk viszonyának alakulása a családban (a családok történetében). Szerencsére mind a szociológia, mind a demográfia túljutott a nukleáris család abszolútizálásának korszakán és egyre nagyobb figyelmet fordítanak a két felnőtt generációt magába foglaló családra. Az utóbbi időben a magyar társadalomtudományi vitákban is egyre karakterisztikusabban megfogalmazzák, hogy ideje a generációk *együttműködésének* módozataira helyezni a kutatások súlypontját, szemben a korábban előtérben álló generációs különbségek feltárásával. Sokan

¹⁶ László Molnár: Adaptability in aging: a demographic approach. Előadás a IX. Nemzetközi Szociális Gerontológiai Konferencián, Quebec 1980.

úgy látják, hogy a generációk természetes kapcsolata az 50—60-as évek nagy társadalmi átalakulásának során számos vonatkozásban eltorzult, különösen a társadalmi értékrendben és gyakran a magatartásban.

A külföldi szociológiai és gerontológiai irodalomban egyre erőteljesebben megfogalmaznak javaslatokat a várostervezőknek és lakás-tervezőknek, hogy a generációk korszerű együttélésének módozatait a különböző nemzedékek igényeinek megfelelő lakások *egymáshoz közel* történő elhelyezésén keresztül is biztosítsák. (Vagyis nem a generációk egy lakásban, ill. egy háztartásban való együttéléséről, hanem egymáshoz közel éléséről van szó.) Azt kell mondanunk, hogy az élettartam meghosszabbodása, az élet valósága a hetvenes években messze túlhaladta a kétgenerációs (szülő-gyermek) együttélésre vonatkozó korábbi társadalomtudományi elméleteket. Manapság egyre inkább *három felnőtt generáció* laza együttélésének, ill. több generáció családi kapcsolata új rendszerének kidolgozása merül fel gyakorlati szükségletként. Nyilvánvalóan figyelembe kell venni mindegyik felnőtt generáció saját családjának *belső szerkezetét* és azokat a *funkciókat*, amely a különböző nemzedékekhez tartozó családok szükségszerűen ellátnak. Figyelembe kell venni továbbá az egyes generációs családok *közötti kapcsolatrendszer* lehetséges korszerű formáit, vagyis a többgenerációs kapcsolatrendszer. Ebben alapvető feladat a társadalomba belépő (csecsemő- és gyermekkori generáció) és abból kilépő (elsősorban aggkorúak) nemzedékek családi ellátásáról (csak ezután intézményi ellátásáról) való gondoskodás. A lakásépítésen túl ez az emberi kapcsolatrendszer (generációk viszonyára vonatkozó értékek) újragondolását igényli. És nem utolsósorban: mindezek átvitelét az állami lakásépítési politikába és szociálpolitikába, állami preferenciák biztosítása érdekében.

Az öregkorra vonatkozó szociológiai és gerontológiai kutatások hangsúlyozzák a társadalmi státusz hanyatlását és a szerepek leépülését az öregkorban. Ezt „könnyen” tudomásul vette a társadalmi közvélemény, amíg az öregkor egy rövid befejező szakasza volt az életpályának és viszonylag kevés emberre terjedt ki. Ma és a jövőben azonban, amikor a népesség nagy része (70—80%-a) az öregkorban 15—20, esetleg 30 évet leél, nem törődhet bele a társadalom, hogy *csak negatív célok* — a leépülés határainak kitolása — vezessék az életet egy ilyen hosszú életszakaszban (az emberi életút közel 1/3-ában). Társadalmilag elfogadott életcélprogramok kialakítása nemcsak a ma öregkorúaknak, hanem talán még nagyobb mértékben — a következő — és az azt követő nemzedékek létérdeke. Ez annál is fontosabb kérdés, mert a megnövekedett élettartam sürgetően követeli a *fiatalabb generációk* felkészítését az öregkorra és a *társadalom* felkészítését arra, hogy a népesség 1/4-e a következő évtizedekben már öregkorú lesz. Ez pedig igazán csak akkor realizálható, ha öregkorban elérendő pozitív célokat és értékeket lehet a fiatalabb nemzedékek elé állítani.

Az öregkorra vonatkozó ismeretek elsajátíttatásában az általános iskolának és a középiskolának, egyes területeken a főiskolák-

nak (orvosképzés, tanárképzés, pszichológus és szociológus képzés, építészmérnök és várostervező képzés, stb.) lenne nagy szerepe. A mai magyar iskolarendszer szinte egyáltalában nem nyújt olyan szocializációs eszközöket, amelyek a *több felnőtt generáció együttélésére és az öregkori életmódra* vonatkozóan ismereteket nyújtanak az ifjú népességnek. Az oktatási rendszerben egyrészt az egyén saját individuális élettartamának valószínű alakulásával, másrészt a nagy népességcsoportok élettartamának jelentős meghosszabbodásával kellene megismertetni a fiatalok nemzedékét.

A megnövekedett élettartamra való felkészülés egyéni és társadalmi vonatkozásban a következő fő területeket foglalja magába:

a) Az individuális öregedés folyamatában a korrallal növekvő különbségek lépnek fel az egyének között azonos kronológiai korszakok között. Természetesen a nyugdíjas állapot, a társadalmi szerepek leépülése, a szabad idő megnövekedése, az egészségi állapot fenntartására irányuló törekvés azonos irányba hat minden öregkorúnál és homogenizál. Az egyént azonban fel kell készíteni arra, hogy az individuális egészségi státuszának megfelelő funkcionális kapacitást maximálisan kihasználja mind a közéleti tevékenységben, mind a magánéletben. A szociálpolitikának pedig el kell tudnia szakadni a kronológiai életkortól; figyelembe kell vennie és támogatnia az individuális különbségeket és szükségleteket, elő kell segítenie a tényleges, a kronológiai kortól eltérő funkcionális kapacitás fenntartását.

b) Tudatosítandó, hogy az öregedés kora, az öregkor és az aggkor átmenet a házas családi állapotból az özvegyiségbe. Ez elsősorban a nők tömegei számára jelent valóságot. E vonatkozásban a társas kapcsolatok újjászervezésére irányuló tevékenység lehetne a fő feladat.

c) Az öregkor szükségszerű következménye a termelőtevékenységtől való megválás és a szabad idő megnövekedése. A jelenleginél jobban fel kellene készíteni az egyént annak a tevékenységnek a folytatására öregkorban, amit életének középső szakaszán végzett. Az állami és vállalati (intézményi) szociálpolitikának és az azt alátámasztó pénzügyi szabályozásnak pedig jobban kellene ösztönöznie a termelő tevékenység folytatására, nem a kronológiai életkor, hanem a tényleges egészségi állapotnak és funkcionális kapacitásnak megfelelően. A jelenleginél jobban fel kellene tárnai a kreatív tevékenységek azon formáit, amelyek a csökkent individuális kapacitásnak és a megnövekedett szabad időnek megfelelnek.

d) Már a 70—80 évesek generációja, de különösen az aggkorúak az élet utolsó szakaszában speciális társadalmi és lakóhelyi környezetet, lakáskörülményeket és támogató szolgáltatásokat kívánnak, annak érdekében, hogy az életkornak megfelelő speciális szükségletek kielégüljenek. A társadalmi és lakóközeg (a városok szerkezete, a közlekedés, a szolgáltatási hálózat stb.) az előző évtizedben a társadalom *fiatal népességi szerkezetének* megfelelően alakult ki. Egy öregedő szerkezetű társadalom, az öregkorúak megnövekedett aránya a fiatal korúaknak megfelelő környezettől eltérő lakó-

környezeti és lakásmegoldást kíván, ahol maximálisan számolnak az öregkorúak csökkent egészségi állapotával (pl. redukált mozgásképességével), ahol a védelem és gondoskodás új formái biztosíthatók.

e) Az élettartam meghosszabbodása és az a körülmény, hogy a társadalom jelentős része megéri az öregkort, az egészségügyi és szociális ellátástól és az egyéntől azt kívánja, hogy felkészüljenek a krónikus és hosszútávú betegségekre, a lakáson való gondozás és megfelelő szanatóriumi környezet biztosításával. Megkívánja az agykörűak házi és intézményi gondozását ellátó nővéri hálózat társadalmi méretekben való kiszélesítését, a szakképzett nővéri hivatás társadalmi presztizsének nagyfokú emelését.

Az élettartam eddig elért meghosszabbodása alapján az orvostudomány fő célja a jövőben a fejlett országokban nem az élet *minden körülmények közötti további meghosszabbítása* kell legyen, hanem az, hogy az öregedés korába lépő egyén minél tovább maradjon relatíve egészséges, vagyis elsődlegessé válik a *relatív egészség fenntartása*. Az élet minden szempontot félretevő meghosszabbítására való törekvés gyakran a szenvedés elhúzását, az emberi tragikum konzerválását jelenti, amely „embertelen helyzetbe hozza a beteget és környezetét”.¹⁷

Az élettartam meghosszabbodása a XX. század utolsó harmadának egyik legnagyobb társadalmi kihívása. A társadalomvezetésnek tudatában kell lennie e jelenség mélyreható társadalmi következményeinek, ami egyre sürgetőbbben jelentkezik a magyar társadalomban is. A társadalomvezetésnek oda kell hatnia, hogy az egyének középkoruk előtti életszakaszban felkészüljenek az egyéni életkor meghosszabbodására.

E nagy társadalmi kihívásra is válaszol az ENSZ döntése, hogy 1982-ben összehívja a Közgyűlést az Öregkorúakról (World Assembly on Elderly). Mint *Tarek M. Shuman*, az ENSZ képviselője, a IX. Nemzetközi Szociális Gerontológiai Konferencia záróülésén mondott előadásban hangsúlyozta, azzal a céllal, hogy felhívja világközvélemény figyelmét az öregkorúak növekvő arányára a népességben belül, annak szociális következményeire. Célja egy nemzetközi akcióprogram kidolgozása, azzal a céllal, hogy garantálják az öregkorúak szociális és gazdasági biztonságát, hogy lehetőséget teremtsenek számukra a nemzeti fejlődési programokba való bekapcsolódásra.¹⁸ Az 1982-re összehívandó közgyűlés ösztönzést, egyben vezérfonalat kíván adni ahhoz, hogy a nemzeti kormányok és nemzetközi szervezetek konkrét határozatokat hozzanak gyakorlati cselekvési programok megvalósítására az öregedéssel kapcsolatban.

¹⁷ *Hankiss János dr.*: Egészségügyünk mai gondjai és dilemmái. Orvosi Hetilap 1978. 119. évfolyam, 46. szám, p. 27–34.

¹⁸ *T. M. Shuman*: The United Nations' viewpoint. Előadás a IX. Nemzetközi Szociális Gerontológiai Konferencián, Quebec, 1980.

1. A fiatalok és az öregségi népesség arányának alakulása 1950—2075 között, régiók szerint, százalékban
 Динамика пропорций молодого и старого населения по районам
 в 1950—2075 гг. в процентах
 Ratio of the young and old population in 1950—2075
 by regions in per cent

Kor Régiók	1950			1975			2000			2025			2050			2075		
	0—14	65+	80+	0—14	65+	80+	0—14	65+	80+	0—14	65+	80+	0—14	65+	80+	0—14	65+	80+
Fejlett régiók	27,8	7,7	1,0	24,8	10,5	1,7	21,5	13,2	2,6	19,7	16,5	3,0	19,4	17,4	4,1	19,4	18,1	4,3
Kevésbé fejlett régiók	38,1	3,8	0,3	40,5	3,8	0,4	34,2	4,7	0,6	25,7	7,5	0,9	21,1	15,0	2,5	19,6	17,0	3,5
Afrika	42,4	3,5	0,4	44,7	3,1	0,3	42,3	3,2	0,3	31,2	4,8	0,6	22,8	9,3	1,3	19,9	16,0	3,0
Latin-Amerika	40,6	3,4	0,4	41,8	4,0	0,5	37,2	4,7	0,7	25,5	6,9	0,9	20,8	12,2	1,9	19,5	17,7	3,7
Észak-Amerika	27,2	8,1	1,1	25,2	10,3	2,1	21,7	12,1	3,0	19,7	17,0	2,7	19,5	17,5	4,3	19,4	17,8	4,4
Kelet-Ázsia	34,6	4,7	0,4	34,0	5,5	0,6	24,3	7,8	1,1	20,3	13,4	1,8	19,4	17,1	3,8	19,3	18,0	4,2
Dél-Ázsia	39,3	3,4	0,3	42,9	3,0	0,3	35,7	3,7	0,4	25,9	6,2	0,7	21,0	12,2	1,8	19,5	17,0	3,4
Európa	25,4	8,7	1,1	23,9	12,3	1,9	20,6	14,3	2,6	19,4	17,1	3,3	19,3	17,7	4,4	19,3	18,0	4,3
Óceánia	29,8	7,5	1,0	31,1	7,6	1,3	26,1	8,9	1,5	24,1	12,5	2,0	20,1	15,4	3,3	19,4	17,4	3,8
Szovjetunió	30,1	6,1	0,7	26,2	8,9	1,4	23,8	12,0	2,2	20,8	14,3	2,4	19,7	16,4	3,5	19,4	18,0	4,2

Forrás: ENSZ Népesedési Főosztály számításai. J. A. Grinblat: Demographic aspects of aging. Előadás a IX. Nemzetközi Szociális Gerontológiai Konferencián, Quebec 1980.

2. A fiatalok és öregségi népesség arányának alakulása Magyarországon 1960—2020 között
 Динамика пропорций молодого и старого населения в Венгрии
 в 1960—2020 гг.
 Ratio of the young and old population in Hungary
 in 1960—2020

Nem	1960			1980			2000			2020		
	0—14	65+	80+	0—14	65+	80+	0—14	65+	80+	0—14	65+	80+
	éves korú népesség											
Férfi	26,87	7,76	0,93	22,99	11,17	1,31	20,46	11,21	1,29	20,25	13,16	1,56
Nő	24,02	10,04	1,25	20,51	15,46	2,47	18,13	16,80	3,04	18,08	18,97	3,75
Együtt	25,39	8,94	1,10	21,71	13,38	1,91	19,26	14,09	2,19	19,14	16,13	2,68

Forrás: 1960. évi Népszámlálás 5. sz. kötet. Központi Statisztikai Hivatal Budapest, 1962. Magyarország népessége 1980—2021. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei 49.

3. A magánháztartásban élő öregek százalékos megoszlása,
a közös háztartásban élők száma és nem szerint, korcsoportonként
1970

Процентное распределение старых лиц, живущих в частных домашних хозяйствах по численности лиц, живущих в общих домашних хозяйствах по полу и возрастным группам

Percentual distribution of old persons living in private household by number of persons living in common household, by sex and age-groups

A közös háztartásban élők száma	80—89 évesek		90 évesek és idősebbek	
	férfi	nő	férfi	nő
Egyedül élő	10	22	8	12
1	41	20	27	25
2 személlyel él közös	16	24	28	32
3 háztartásban	13	14	15	13
4	10	11	11	9
5 és több	10	9	11	9
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Magyarország legöregebb lakói. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 1977. 29. o.

4. A 2 vagy többszemélyes magánháztartásban élő öregkorúak,
akik közös háztartásban élnek leszármazottaikkal, százalékban
1970

Старые лица, живущие в частных домашних хозяйствах, состоящих из двух или больше человек, которые живут в общем домашнем хозяйстве со своими потомками, в процентах

Old persons living in private household of two or more persons who live with their descendants in a common household, in per cent

	Összesen	80—89 évesek		
		2. generációval	3. generációval	4. generációval
Férfiak	100	60	33	7
Nők	100	61	30	9
90 évesek és idősebbek				
	Összesen	2. generációval	3. generációval	4. generációval
Férfiak	100	69	26	5
Nők	100	68	25	7

Forrás: Magyarország legöregebb lakói. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 1977. p. 262.

Megjegyzés: Az adatok halmazottak, ezért a kategóriák nem különíthetők el egymástól világosan. A leszármazott generációkkal való együttélésen túl lehetséges, hogy az öregkorú a házastársával is együtt él, főleg a 2 személyes háztartásban, de előfordulhat a 3 vagy többszemélyes háztartásban is. A házastárs mellett a háztartásban egyéb rokonok is élhetnek. Mivel a generációk kapcsolatát vizsgáljuk, nem feladatunk a házastárssal ill. egyéb rokonokkal való együttélés elemzése.

5. A meghaltak arányának nemek szerinti alakulása
(1000 férfira illetve nőre jutó halálozás)

Динамика пропорции умерших по полу
(Смертность на 1000 мужчин или женщин)

Ratio of persons deceased by sex
(deaths per 1000 males and females, respectively)

Korcsoport (éves)	1961—65 évek átlaga		1977 év átlaga	
	férfi	nő	férfi	nő
40—49	4,3	3,0	6,4	3,2
50—59	11,6	7,1	13,7	7,2

Forrás: Főbb népesedési folyamatok az V. ötéves tervidőszak első két évében. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1978. p. 26.

6. A gazdaságilag aktívak aránya a megfelelő korú népesség százalékában,
Magyarországon

Пропорция самостоятельных лиц в процентах от населения
соответствующего возраста, в Венгрии

Ratio of economically active persons as per cent
of the population of the corresponding age, in Hungary

Korcsoport	1960		1970		1980	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
15—19	57,2	48,1	45,8	49,0	45,3	39,6
20—24	94,5	55,1	91,5	66,1	92,2	59,8
25—29	98,9	48,7	98,5	65,3	98,2	70,4
30—39	98,9	49,9	98,3	69,8	98,2	83,1
40—49	98,1	50,5	96,3	66,6	94,4	80,5
50—54	96,7	46,3	91,8	56,6	86,1	67,0
55—59	93,4	30,6	84,4	29,2	72,7	18,9
60—64	61,6	22,5	43,7	17,1	13,4	9,0
65—x			16,7	5,8	4,0	3,5

Forrás: 1970. évi Népszámlálás 24. kötet. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1973. 1980. évi Népszámlálás. Részletes adatok a 2%-os képviselői minta alapján. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1980.

7. A munkaképes korú népesség aránya Magyarországon
1960—2020 között

Пропорция населения в работоспособном возрасте в Венгрии
в 1960—2020 гг.

Ratio of the population of working age in Hungary
in 1960—2020

1960		1980		2000		2020	
15—59 éves férfi	15—54 éves nő	15—59 éves férfi	15—54 éves nő	15—59 éves férfi	15—54 éves nő	15—59 éves férfi	15—54 éves nő
60,84	54,91	62,56	53,67	63,79	53,65	61,18	51,87

Forrás: 1960. évi Népszámlálás 5. kötet. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1962. Magyarország népessége 1980—2021. KSH Népeségstudományi Kutató Intézet Közleményei 49. Budapest 1980.

8. *Fiatal és öregedő korú népesség iskolai végzettsége Magyarországon 1960-ban és 1980-ban, nemek szerint*

*Уровень образования молодого и стареющего населения
в Венгрии по полу в 1960 и 1980 гг.*

*Educational level of young population and population
in the stage of ageing by sex in Hungary
in 1960 and 1980*

Korcsoport	Férfi				Nő			
	0 osztályt végzett	8	érettségit szerzett	felsőfokú tan- intézetben oklevelet szerzett	0 osztályt végzett	8	érettségit szerzett	felsőfokú tan- intézetben oklevelet szerzett
	1960							
20—24	1,8	38,7	11,7	1,2	2,1	41,7	13,7	0,8
60—64	3,7	6,2	4,6	3,6	5,6	9,8	2,5	0,7
	1980							
20—24	0,6	18,8	22,2	2,8	0,6	31,4	31,0	5,8
60—64	0,7	20,7	10,7	6,9	1,7	19,2	5,7	1,3

Forrás: 1960. évi Népszámlálás. 5. kötet. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1962. 1980. évi Népszámlálás. Részletes adatok a 2%-os képviseleti minta alapján. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1980.

9. A 16—29 éves aktív keresők átlagkeresete nemek és korcsoportok szerint
1972

Средний заработок самостоятельных лиц в возрасте 16—29 лет по полу и возрастным группам

Average earned income of 16—29 year old economically active persons
by sex and age-groups

	16—18	19—22	23—26	27—29	Együtt
	évesek				
Férfi	1952	2265	2789	3102	2553
Nő	1535	1739	1976	2155	1850

Forrás: A 16—29 éves fiatalok különböző gazdasági aktivitású csoportjainak helyzetét jellemző adatok. KSH Népszégtudományi Kutató Intézet Közleményei, Budapest 1979. p. 23—24.

10. A 16—29 éves aktív keresők megoszlása az önállóság foka szerint
1972

Распределение самостоятельных лиц в возрасте 16—29 лет по степени самостоятельности

Distribution of 16—29 year old economically active persons
by degree of independence

	Szülőkkel él*	Lakás- tulajdonos	Családtag** társbérő	Albérő, ágybérő, intézeti lakó	Együtt
Gyerek nélküliek	84,0	9,7	2,3	4,0	100,0
Gyerekekkel rendelkezők	35,2	54,3	7,6	3,5	100,0

* Minden olyan fiatal e csoportba tartozik, aki szüleiivel—nagyzüleiivel, vagy szüleiivel—nagyzüleiivel azonos generációba tartozó más rokonaival közös háztartásban él.
** Ide tartoznak a testvéreikkel, vagy más, saját generációjukba tartozó rokonaikkal együtt lakó fiatalok.

Forrás: KSH Népszégtudományi Kutató Intézet Közleményei, Budapest, 1979. p. 34.

11. A nyugdíjasok száma és a nyugdíjak összege a nyugellátás jellege szerint
1980 január

Численность пенсионеров и сумма пенсий по характеру пенсии

Number of pensioners and amount of pensions by character
of retiring allowance
January 1980

A nyugellátás jellege	A nyugdíjasok száma, 1000 fő	Egy nyugdíjasra jutó havi összeg Ft
Saját és hozzátartozói jogú nyugdíj:		
munkás és alkalmazotti	1129,2	2363
mezőgazdasági termelő- és szakszövetkezeti	351,1	1948
Mezőgazdasági termelő és szakszövetkezeti járadék	184,2	1399
Kisipari szövetkezeti nyugdíj	73,0	2132
Egyéb és vegyes jogcímű (kisipari, hadigondozott, kegydíj stb.) ellátás	281,5	2362
Összesen	2019,0	2195

Forrás: Statisztikai Évkönyv 1978. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1979.

12. Sajátjogú nyugdíjasok létszáma és átlagos havi nyugdíja korcsoportonként
1977 június hónapban

Численность и среднемесячная пенсия пенсионеров по собственному праву
по возрастным группам в июне 1977 г.

Number of pensioners by own right and their average monthly pension
by age-groups
In June 1977

Korcsoport	Ipari és egyéb (nem mezőgazdasági tsz) nyugdíjasok				Mezőgazdasági termelősövetkezeti nyugdíjasok			
	férfi		nő		férfi		nő	
	száma, fő	nyugdíj átlag Ft	száma, fő	nyugdíj átlag Ft	száma, fő	nyugdíj átlag Ft	száma, fő	nyugdíj átlag Ft
55—59			94 121	1684			11 387	1152
60—64	119 157	2527	85 160	1482	24 492	1692	18 444	1102
65—69	150 951	2064	85 773	1351	56 477	1429	19 520	1057
70—74	95 275	1714	52 668	1315	44 632	1120	9 678	1057
75—79	56 023	1567	31 670	1343	24 910	1022	2 751	1087
80—84	22 080	1484	14 430	1369	5 487	994	637	1114
80—x	7 656	1454	4 928	1413	780	980	167	1090

Forrás: Szociálpolitika. Adatgyűjtemény. Budapest 1978. 70. old.

13. A nyugdíjas háztartások megoszlása lakáshasználati jogcím szerint
1977

Распределение домашних хозяйств пенсионеров по праву пользования квартирой

Distribution of households of pensioners by right of using the flat

	A lakáshasználat jogcíme					Összes háztartás
	tulajdonosi	főbérleti	társbérleti	albérleti, ágybérlési	szolgálati és egyéb	
Összesen	70,9	25,0	1,1	0,6	2,4	100,0
Ebből: egyedülálló	63,2	30,6	2,3	1,6	2,3	100,0

Forrás: A nyugdíjasok életkörülményei. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1978. p. 16.

14. 1000 újszülött közül
a különböző életkorokat megérők száma

Из 1000 новорожденных число лиц, доживающих до разных возрастов

Of 1000 newborn number of those surviving till different ages

Kor	Túlélők a XVIII. században	Túlélők a XX. század 70-es éveiben
0	1000	1000
1 év	720	982
20 év	474	981
30 év	398	971
40 év	314	942
50 év	225	910
60 év	139	836

Forrás: A. Savvy: Zero Growth? New York, Praeger Publishers, Inc., 1976, p. 102.

ПРОДЛЕНИЕ ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТИ ЖИЗНИ И ИЗМЕНЕНИЯ СВЯЗИ МЕЖДУ ПОКОЛЕНИЯМИ

Резюме

Используя представленные на IX. Международную конференцию по социальной геронтологии доклады и дискуссии конференции, статья исходит из толкования поколений статистикой народонаселения и из исторической динамики возрастной структуры населения, которая разграничивает поколения на основе хронологического возраста.

Исследование межгенерационных зависимостей в пределах семьи показывает, что в истории живущих в настоящее время средних семей имеются четыре поколения, но это не означает, что они живут вместе в общем домашнем хозяйстве. В истории семей в центре цепи поколений стоит поколение среднего возраста, которое играет главную роль в заботе как о предыдущем поколении, так и о последующем поколении. Статья анализирует сожителство взрослых поколений в общем домашнем хозяйстве в Венгрии, с особым учетом старых лиц.

Исследуя пропорцию иждивения между поколениями на основе хронологического возраста и потом на основе фактической самодеятельности, из прогнозов венгерского населения автор устанавливает, что в венгерском обществе это не увеличение численности иждивенцев, которое представляет собой основную проблему (так как пропорция лиц в молодом возрасте сокращается). Проблема скорее состоит в том, что увеличение пропорции иждивения накапливает в будущем существующие и в настоящее время проблемы, нерешенный вопрос содержания старых в семье и учреждениях.

Затрагивая уменьшение важности хронологического возраста, статья устанавливает, что разницы между старым поколением и поколением среднего возраста фактически снижаются, особенно в отношении поколения среднего возраста и стареющего поколения. Для Венгрии автор иллюстрирует это на основе квалификации (образования) и заработка. Сотрудничество между поколениями и толерантность поколений в отношении друг друга обосновываются на том, что большая часть человечества достигает биологически возможного самого высокого возраста в развитых странах. Все более молодые поколения, следующие за стареющим в настоящее время поколением, могут рассчитывать на такую продолжительность предстоящей жизни. Проведенные в Венгрии дискуссии в области общественных наук все больше и больше подчеркивают, что пора сосредоточить исследования на способы сотрудничества между поколениями против установления разниц между поколениями, которое было раньше на переднем плане. Это требует прежде всего решения двух проблем: с одной стороны решения жилищных условий взрослых поколений с расчетом, чтобы в соответствии с семейными функциями, требованиями разных взрослых поколений квартиры были близко одна к другой, если это необходимо для разных поколений, а с другой стороны более длинная продолжительность жизни требует подготовки более молодых поколений к длинной продолжительности предстоящей жизни, при которой можно наметить положительные программы для старых поколений как цель жизни.

LENGTHENING OF THE EXPECTATION OF LIFE AND CHANGES IN THE RELATION BETWEEN GENERATIONS

Summary

Making use of the papers submitted to the IXth International Conference of Social Gerontology and the discussions of the Conference the study starts from the population statistical interpretation of generations and from the historical development of the age-structure of population which delimits the generations on basis of chronological age.

The investigation of the intergeneration dependences within families shows that in the history of average families living at present there are four generations which does not mean that they live together in a common household. In the history of families the generation of middle age is in the focus of the chain of generations and plays a central role in the care both for the generation coming before and for the generation following the generation of middle age. The article analyses the coexistence of the grown-up generations in a common household in Hungary with special regard to old people.

Studying the dependency ratio between the generations on basis of the chronological age and then on basis of the real economic activity, from the Hungarian population projection author draws the conclusion that in the Hungarian society the increase in the number of dependents does not represent the main problem (as the proportion of young persons decreases). The problem rather consists in the fact that in the future the growth in the dependency ratio cumulates the problems existing at present, too, the unsolved question of the provision for old people in families and institutions.

Mentioning the decreasing importance of the chronological age the paper starts from the fact that the differences between the generation of old age and that of middle age get smaller actually, especially in respect of the generation of middle age and the generation in the stage of ageing. For Hungary this is illustrated on basis of the qualification (educational attainment) and earned income. The co-operation between and the mutual tolerance of generations are based on the fact that in the developed countries the majority of mankind attains the biologically possible highest age. All the younger generations following the generation being in the stage of ageing at present have such life expectancies. The discussions in the Hungarian social sciences formulate more and more that it is high time to concentrate the research on the modes of co-operation between generations against the statement of the differences between generations which was in the fore earlier. This requires to solve mainly two problems: on the one hand, to solve the housing conditions of the adult generations in a way that in conformity with the family functions, requirements of the different adult generations the flats should be near to one another if this is necessary for the different generations, and on the other hand, the longer duration of life urges the preparation of younger generations for the long life expectancy where positive programmes might be set up for old generations to live for.

A BELFÖLDI VÁNDORLÁS INTENZITÁSÁNAK ÉS TÉRBELI SZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSA MAGYARORSZÁGON 1960—1978 KÖZÖTT*

DARÓCZI ETA

Bevezetés

A vándorlások¹ összetett módon tükrözik és befolyásolják az általános társadalmi-gazdasági fejlődést, annak térbeli szerkezetét, és kifejezésre juttatják az egyének (családok) törekvéseit. Az objektív feltételek és a szubjektív indítékok nehezen kibogozható kölcsönös összefüggései közül jelen tanulmány a területi gazdasági fejlődésnek a vándorlások intenzitására és irányára gyakorolt hatását vizsgálja. Vitathatatlan, hogy ezzel az egyoldalú megközelítéssel nem lehet e fontos gazdasági és demográfiai folyamatok kapcsolatairól teljes képet alkotni. A vándorlások ugyanis visszahatnak, és maguk is jelentősen formálhatják a gazdaság térbeli szerkezetét. Ez akkor érvényesül erőteljesen, ha bizonyos területi egységek között tartósan kiegyensúlyozatlan a vándorlás². Nyilvánvaló, hogy például az aktív népesség és a munkaalkalmak közötti nagyobb területi összhang megteremtésében nemcsak a vidék iparosítása, hanem az onnan való elvándorlás is szerepet játszott. Hasonlóképpen, a mezőgazdasági jövedelmek nemcsak a mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelése révén érhatték el az ipari szintet, hanem mert lényegesen csökkent az agrárnépesség. Ennek a folyamatnak szintén részvevője volt a migráció. Ismeretes továbbá, hogy bár a gyors ütemű és tömeges Budapestre áramlás enyhítette az ottani munkaerőhiányt, ugyanakkor fokozta a lakásellátás területi feszültségeit. A helyzet társadalmilag kritikussá vált, és válaszképpen 1962-től hatósági eszközökkel korlátozzák a fővárosba költözést. A migráció külső feltételei tehát folyton változnak, és ezek alakításában, közvetve vagy közvetlenül, maga a vándorlás is részt vesz.

Mindezek előrebocsátása a következő elemzés korlátaira kívánta felhívni a figyelmet, hangsúlyozva, hogy azok szem előtt tartásával

* A tanulmány a Társadalomtudományi Kutatást és Dokumentációt Koordináló Európai Központ (Bécsi Központ) „A városnövekedés költségei” c. nemzetközi összehasonlító kutatásának „Városrendszerek” munkacsoportja keretében készült.

az eredmények megfelelően értelmezhetők, és remélhetőleg használhatók a területi kutatással és tervezéssel foglalkozók valamint a demográfusok munkájában.

A hazai vándorlások időbeli változásának és területi jellemzőinek vizsgálata a következő alapfeltevésekből kiindulva történik:

- a területi különbségek mibenléte és a vándorlási okok szerkezete egymással összefügg, és jellemző a társadalmi-gazdasági fejlődés adott szakaszára;
- az iparosítás kezdeti, „eredeti felhalmozó” szakaszát követően a területi különbségek a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan csökkennek³, legalábbis az életkörülményeket *közvetlenül* befolyásoló tényezők (jövedelem, lakás, szolgáltatások) szempontjából;
- minél nagyobbak egy adott időszakban meghatározó vándorlási ok tekintetében a területi különbségek, annál nagyobb mértékű, annál kiegyensúlyozatlanabb és annál hosszabb távú a vándorlás és fordítva⁴;
- a kisebb és nagyobb területi egységek szintjén tapasztalt különbségek ugyanazon periódusban egymással ellentétesen is alakulhatnak (például a települések között növekedhetnek míg a régiók között csökkennek), ami kihat a vándorlási távolságokra;
- nemcsak a gazdasági fejlettség, hanem a fejlődés üteme is összefüggésbe hozható a vándorlások gyakoriságával: gyorsabb gazdasági növekedéssel hamarabb átalakítható a korábbi térszerkezet, de ez a fejlődés jellegétől függően eredményezheti a területi különbségek csökkenését (ami mérsékli a vándorlásokat) vagy növekedését (ami a migráció fokozásával jár);
- az, hogy a gazdasági növekedés a területi különbségeket csökkenti vagy növeli, történelmi távlatokban a társadalmi berendezkedéstől, azon belül pedig az adott társadalmi rendszer termelőerői fejlettségi és fejlődési jellemzőitől és a fejlesztési politika célkitűzéseitől függ. A fejlődés időbeni és térbeni egyenlőtlenségéből következik szakaszossága. Egy felhalmozó, megalapozó szakaszban (például a szocializmus anyagi bázisának kiépítése idején) vagy a termelőerők alapvető átalakulásakor (például automatizálás) a dinamizmust képviselő tényezők egy ideig térben erősen koncentráltan fordulnak elő. Egy következő periódusban a dinamikát éppen az újdonságok elterjesztése szolgálja, miáltal a kezdeti területi egyenlőtlenség csökken.⁵ Az egészséges kibontakozást természetesen az időközben fellépő gazdasági nehézségek (például egy energiaválság) megakaszthatják, sőt várható, hogy egy gazdasági visszaesést a területi különbségek növekedése kísérjen, mivel az erőforrások beszűkülését koncentráltabb felhasználással igyekeznek ellensúlyozni⁶;
- a területi különbségek kialakulása, enyhülése, újramegaképzése a fejlődés velejárója, vagyis se nem jó, se nem rossz.

Ugyanez vonatkozik a migrációra. Mértékük, irányuk csak a társadalmi haladás és a személyiségfejlődés követelményei szempontjából ítélték meg, figyelembe véve a pozitív és a negatív hatásokat. Az összefüggések bonyolultsága miatt nem valószínű, hogy akár egyetlen fejlődési szakaszra vonatkozóan is meg lehetne állapítani a területi különbségek vagy a migráció minden igényt kielégítő optimális mértékét⁷. Kritikussá váló társadalmi feszültségek azonban, például az elnéptelenedés vagy a krónikus lakáshiány, amelyeket többek között az alapvető infrastrukturális hálózat térbeli egyenlensége idéz elő, rámutatnak a migráció és a területi szerkezet változtatást igénylő jellemzőire. Általában elmondható, hogy a statikus területi struktúra, amelyben az *azonos jellegű* különbségek folyamatosan újratermelődnek, a területek közötti áramlások tartósan egyirányúak, majd végső esetben megfordíthatatlanná válnak, korlátozza a gazdaság és a társadalom mozgékony-ságát, fejlődőképességét.

A vándorlások időbeni alakulása

A vándorlások gyakorisága hazánkban az elmúlt húsz év alatt jelentősen csökkent (I. ábra)⁸. A hatvanas évek elején az állandó és az ideiglenes^a vándorlások együttesen átlagosan évente 929 ezer személyt, a lakosság 9,2 százalékát érintették, míg 1975 és 1978 között 577 ezer főt, a népesség 5,4 százalékát. Az állandó és az ideiglenes vándorlások visszaesésének üteme hasonló volt, így százalékos megoszlásuk lényegében változatlan maradt, az ideiglenes vándorlások teszik ki a kettő összegének csaknem kétharmadát.

A munkával kapcsolatos településközi vándorlások csökkentek a legnagyobb mértékben, az 1960-as 305,6 ezer főről 1978-ban 186,0 ezer főre^b. Az utóbbi évek e tendencia változását mutatják, legalábbis az állandó vándorlások tekintetében. 1975 és 1978 között a munkavállalás miatti állandó vándorlások száma és aránya is növekedett, az 1970—74 évek évi átlagos 69 ezer főjéről 72 ezer főre, illetve 42,0 százalékról 45,7 százalékra (a családtagok nélkül számolva). A változás egyik oka abban lehet, hogy ugyanezen idő alatt a korábban gyorsabban csökkent a munkavégzés miatti *ideiglenes* migráció, vagyis aki munkavállalás miatt vándorol, egyre inkább olyan helyre költözik, ahol állandó lakást is talál. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy hosszabb időszakot tekintve a statisztikában megkülönböztetett *valamennyi* vándorlási célcsoport tekintetében csökkent a migráció. Ez arra enged következtetni, hogy a vándorlás igen érzékenyen és komplex módon reagál a területi különbségek változásaira. Az egyének (családok) vándorlási döntéseit általában több ok és cél motíválja. A célok és az okok összefüggnek egymással, és esetenként a közvetett ok fontosabb lehet, mint a közvetlen. Valószínű például,

^a Az ideiglenes visszavándorlásokkal együtt.

^b Az ideiglenes visszavándorlások nélkül.

hogy sok, munkahelyváltoztatást célként megjelölő család azért is vándorol, mert az új munkaadó segítségével könnyebben jut majd lakáshoz, vagy mert az új helyen jobbak a gyermekek taníttatásának lehetőségei⁹. Azt is figyelembe kell venni, hogy a vándorlások gyakorisága az életkörülmények területi eltérésein kívül más jellemzőkkel is összefüggést mutat. A gazdasági fejlődés munkahelyet bővítő vagy munkaerőt megtakarító jellege — nálunk az iparfejlődés extenzív szakaszának lezárulása — hatással van a migráció intenzitására. Nyilvánvaló továbbá, hogy a zsugorodó családlétszám bizonyos mértékben felelős a családtagok vándorlók közötti arányának erőteljes visszaeséséért. Hasznos ezért az aktív (a családfő elhatározásából eredő) vándorlásokat elkülönítetten is vizsgálni, amiből egyértelműen kitűnik a gazdasági motívumok változatlan elsőbbsége. Ilyen alapon számolva az állandó vándorlásoknak csaknem a felét, az ideiglenes vándorlásoknak nem egészen a kétharmadát a munkavállalás miatti migráció teszi ki. Ezt alátámasztja a vándorlások irányának alakulása, amely világosan megfelel az érintett területek között fennálló gazdasági különbségeknek, valamint a vándorlók korstruktúrája.

A hetvenes évek második felében a gazdasági növekedés üteme lelassult, és ez megtorpanást eredményezett a területi különbségek mérséklődésének és ezzel kapcsolatban a vándorlások csökkenésének folyamatában. E megállapítás kifejtését és statisztikai alátámasztását szolgálja a következő elemzés, amely *csak az állandó vándorlásokra* vonatkozik¹⁰.

A közigazgatási településcsoportok állandó vándorlási jellemzőinek időbeni alakulása

Az állandó vándorlások gyakorisága 1960 és 1967 között mérsékelten, 1967 és 1975 között erőteljesebben csökkent, míg 1975 és 1978 között 21—22 ezrelékes szinten maradt (I. ábra). Más kelet-európai szocialista országban is tapasztalható, hogy az állandó vándorlások rátája az elmúlt 30 év alatt lényegesen csökkent, éves szinten a népesség 20—25 ezrelékét kitevő érték felé konvergál, és valószínűleg megállapodik ezen a szinten. Természetesen jelentős különbségek vannak e folyamat jellemzőit illetően az egyes országok között, de mindegyiküknél szoros összefüggés tapasztalható a területi mobilitás mérséklődése és a népesség társadalmi-gazdasági átrétegződése között (Compton, P. A. 1976). A közigazgatási településcsoportok¹¹ vándorlási jellemzőinek időbeni változása Magyarországon jól tükrözi társadalmi-gazdasági helyzetünk és fejlődésünk bizonyos sajátos vonásait.

A területi mobilitás viszonylag magas szintje 1960 és 1965 között alapvetően annak tudható be, hogy ezen időszak alatt a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma körülbelül félmillióval csökkent, az ipari foglalkoztatottak száma pedig körülbelül negyedmillióval nőtt (IV. ábra). A vándorlások *irányában* a leglényegesebb vál-

tozást a Budapestre költözések számának és gyakoriságának rohamos csökkenése jelentette, ami egyenes következménye volt az 1962-ben bevezetett hatósági korlátozásoknak. A többi irányban a vándorlások gyakorisága nem, vagy alig csökkent (II/b ábra). A főváros (állandó) vándorlási nyeresége a felére esett vissza: 1960-ban 25,7 ezer főt, 1964-ben 12,9 ezer főt tett ki. A többi város vándorlási többlete csak kismértékben növekedett, következésképpen ugyanezen időszak alatt a községek állandó vándorlási vesztesége évi 52,3 ezer főről 40,8 ezer főre mérséklődött. A II/a ábra szemléletesen érzékelteti, hogy a hatvanas évek elején a községek elvándorlási görbéje a főváros bevándorlási görbéjével halad csaknem párhuzamosan. Ebben az időszakban azok, akik Budapesten szándékoztak, de ott nem tudtak letelepedni, inkább a környező településekbe, mintsem más városokba költöztek, hiszen az utóbbiak messze nem tudtak a fővárosban kínáltakhoz hasonló munkalehetőségeket nyújtani.

A hatvanas évek második felében a Budapestre vándorlás csökkenő tendenciája kisebb ütemben folytatódott, de ugyanakkor jelentősen visszaesett az állandó el- és bevándorlások rátája mind a többi város, mind a községek esetében. A hatvanas évek végét tehát a vándorlások *minden irányú* lényeges csökkenése jellemezte. Budapest és a többi város migrációs nyeresége tovább kisebbedett, miáltal a községek vesztesége csökkent, 1969-ben érte el minimumát (III. ábra). Ennek alapvető oka abban kereshető, hogy 1966 és 1969 között a mezőgazdasági aktív keresők száma alig csökkent, továbbá ezeket az éveket viszonylag magas gazdasági növekedési ütem valamint a gazdaságirányítás és fejlesztés decentralizálására irányuló törekvések fémjelezték.

Fontos változásokat hozott az *1969-et követő néhány év*, amikor az ipari foglalkoztatottak számának gyors emelkedése megállt. A mezőgazdasági népesség csökkenése azonban meggyorsult, és így 1969 és 1974 között a községek elvándorlási rátája változatlan szinten maradt (II/b ábra). Az állandó vándorlásból eredő veszteségük lényegesen megnőtt, emiatt 1970-ben 34,2 ezer fővel, 1975-ben pedig már 45,8 ezer fővel csökkent a népességük. Ebben az időben viszont e veszteség körülbelül négyötöde a Budapesten kívüli városok lakóinak számát gyarapította. 1972 fordulópontnak tekinthető, részben azért, mert a főváros vándorlási nyeresége ekkor volt a legkisebb, de főleg azért, mert ettől az évtől kezdve egészen 1975-ig a községek az állandó vándorlás révén gyorsuló ütemben veszítették, míg a vidéki városok egyre gyorsabban növelték népességüket (III. ábra). Az 1971—72-ben hozott gazdaságpolitikai döntések fontos szerepet játszottak a folyamat elindításában. Ennek keretén belül került elfogadásra az Országos Településhálózatfejlesztési Koncepció, amely a városok fejlesztésére koncentrált, továbbá megemelték a kiemelt népgazdasági (főleg ipari) beruházásoknak nyújtott állami támogatást, ugyanakkor viszonylag kevesebb központi forrás jutott mezőgazdasági célokra, ami érzékenyen érintette a háztáji gazdaságokat is.

1975-ben ismét változott a helyzet. Az iparban foglalkoztatottak száma elérte maximumát, és azóta egyenletesen csökken, míg a mezőgazdasági keresők számának csökkenő tendenciája gyakorlatilag megállt. Az állandó vándorlások együttes gyakorisága tulajdonképpen elérte a más kelet-európai szocialista országokban tapasztalt minimális értéket. Itt sem hagyható figyelmen kívül, hogy a hetvenes évek közepén is fontos gazdaságpolitikai döntések születtek. Az iparfejlesztési politikában nagyobb hangsúlyt kapott a termelés hatékonysága és a termékek nemzetközi versenyképessége, mint az üzemek mérete. Ami pedig a mezőgazdaságot illeti, magasabb felvásárlási árak, hitelek stb. szolgálták a termelők érdekeltségének fokozását, és egyértelművé vált a háztáji gazdaságok támogatásának szükségessége. A mezőgazdasági nagyüzemek jelentősen megnövekedett nem mezőgazdasági tevékenysége ugyanakkor bővítette a vidéken élők munka- és jövedelemszerzési lehetőségeit. A községek el- és bevándorlási rátái határozottan csökkentek, s bár veszteségeik fokozódtak, ennek mértéke sokkal kisebb volt, mint a megelőző években. A vidéki városok tovább növelték a fővárossal szembeni előnyüket az állandó vándorlási többlet tekintetében. Ezek az egyidejű tendenciák azt mutatják, hogy a decentralizáció folyamata folytatódik a városhálózaton belül, de a városok és községek viszonyában nincs jelen. A községek életképességének megtartása érdekében lényeges javulásra van szükség az infrastrukturális ellátásuk területén valamint a városokkal való közlekedési és hírközlési kapcsolataikban.

A vándormozgalom és a területi gazdasági fejlődés összefüggései

A gazdaság fejlődési üteme és a vándorlások gyakoriságának változása közötti összefüggés hazánkban a vizsgált időszakban úgy alakult, hogy lassabb nemzeti jövedelemnövekedés idején a migráció alig, gyorsabb növekedési periódusban viszont ugrásszerűen csökkent (2. tábla). A nemzeti jövedelem tudniillik mindvégig nőtt, a vándorlások pedig csaknem minden évben csökkentek. A kettő közötti kapcsolatot, az előzetes feltételezés szerint a területi különbségek közvetítik. Meg kell vizsgálni tehát, hogy gazdasági fejlettségünk időről időre emelkedő szintje eredményezte-e a területi különbségek tényleges csökkenését, továbbá, a lassabb vagy a gyorsabb növekedési ütem szolgálta-e jobban a területrészek egymáshoz való közeledését. Nyilvánvaló, hogy az első kérdésre pozitív választ remélünk, a másodikra pedig a vándorlási adatok alapján az a válasz valószínű, hogy az erősebb tempó a térbeli kiegyenlítődést inkább segítette, mint a gyengébb.

Mivel a gazdasági indíttatású vándorlások domináltak az időszak egésze folyamán, legfontosabbnak annak vizsgálata tekinthető, hogyan változtak a munkalehetőségek és a jövedelmek területi különbségei. Három mutató elemzésére került sor. A célnak leginkább a szocialista iparban foglalkoztatottak 10 000 lakosra jutó száma és az egy főre jutó személyes rendelkezésű jövedelem adatai feleltek meg. Annak érdekében azonban, hogy az ellátás is kifejezésre jus-

son valamilyen módon, kiegészítésül megfigyeltem az egy főre jutó összes kiskereskedelmi eladási forgalom értékeit. A területi eltérések mérésére a szóródás mutatószámait használtam, az időbeni és a különféle mértékegységek közötti összehasonlíthatóságot a relatív szórásmutatója biztosítja.

A szóródás terjedelme természetesen nagy mértékben függ a területi bontás jellegétől és részletességétől. Első lépésben a leggyakoribb, a leghagyományosabb tagolást alkalmaztam, amely szerint az ország húsz területi egységre (19 megye és a főváros) oszlik (3. tábla). Ebben a mélységben, mindhárom vizsgált mutató szerint, az elmúlt 13, 15 illetve 18 év alatt nagyjából a felére csökkentek a területi különbségek. A hatvanas és a hetvenes évek tehát egyértelműen olyan fejlődési periódust jelentettek hazánkban, amikor is — a felszabadulást követő évek alapvető, bizonyos térbeli aránytalanságokat megtartó, esetenként növelő jellegével ellentétben¹² — a gazdasági növekedés a regionális kiegyenlítődés irányában hatott, és ez kétséget kizáróan ösztönözte a hosszabb távú (megyék közötti) migráció lanyhulását.

A leggyorsabb közeledés az ipari munkahelyekkel való ellátottság területén történt, a vidéki iparosítási program jogos büszkeségére. Mindemellett még 1978-ban is itt voltak a legerősebbek a megyék közötti differenciák. Az egy főre jutó kiskereskedelmi forgalom eltérései kisebbek, viszont 18 év alatt sem csökkentek olyan mértékben, mint az iparosodottságéi 13 év alatt. A személyes jövedelmi mutatók szórása már 1962-ben is viszonylag alacsony volt, és 1977-re tovább, több mint a felére, pontosabban 45,3 százalékra csökkent. (Ebben szerepet játszott az ipari és a mezőgazdasági jövedelmek közötti kiegyenlítődés is.¹³) Ez a tény indokolja legközvetlenebbül a gazdasági célú vándorlások erőteljes visszaesését.

A bevezetőben szó volt arról, hogy a kisebb és a nagyobb területi egységek szintjén mért differenciák különbözőképpen alakulhatnak. A rövidebb távú településközi migráció változását nem annyira a megyei, hanem inkább a város és a falu közötti eltérések motiválják. A regionális különbségek eredményes lefaragása következtében hangsúlyosabban mutatkoznak meg, és nagyobb figyelmet kívánnak a településcsoportok közötti eltérések.¹⁴ Ennek illusztrálására az Országos Településhálózatfejlesztési Koncepciónak megfelelő *hierarchikus csoportok* közötti szórások időbeni alakulását vizsgáltam az iparosodottság és a kiskereskedelmi forgalom fentiekben bevezetett mutatói alapján (4. tábla). Jövedelmi adatok ebben a részletezésben sajnos nem állnak rendelkezésre.

A településcsoportos felosztással nem összefüggő területek között, hanem a földrajzi elhelyezkedéstől elvonatkoztatva, funkcionálisan tagolt (absztrakt) térben vizsgáljuk a különbségek változását. A relatív szórások nagysága számszerűen mutatja azt a nyilvánvalóan szükségszerű helyzetet, hogy itt az eltérések nagyobbak, bár a korábbi 20 helyett 11 csoport alkotja a megfigyelési egységek számát. Az időbeni változást tekintve nincs a megyeivel ellentétes folyamatról szó, de lényeges eltérésről igen. 1965-ről 1978-ra a szocialista

iparban foglalkoztatottak népességhez viszonyított értékei között csak 31,2 százalékkal, a kiskereskedelmi forgalom mutatói között pedig mindössze 22,0 százalékkal csökkent a relatív szórás. Ez jól érzékelteti, hogy a megyei különbségek mindenekelőtt az elmaradottabbakban végrehajtott *városfejlesztések* eredményeképpen mérséklődhettek.

A területi közeledés ütemének alakulása (amit a 3. és 4. táblában a relatív szórás évi átlagos százalékos változása mutat) igazol néhány további előzetes feltevést. (Sajnos, egy kivételtől eltekintve, mindössze három intervallumra lehetett ilyen ütemeket számítani, ami gyengíti a bizonyítás erejét.) A legszembetűnőbb, hogy bármelyik adatot vizsgálva, akár megyei, akár településcsoportos bontásban, *a legerőteljesebb területi nivellálódás 1965 és 1970 között* zajlott le, abban az időszakban, amikor egy határozottan kevésbé koncentrált fejlesztési politika a vizsgált időszak legmagasabb évi átlagos nemzeti jövedelem növekedésével párosult. Következésképpen az állandó vándorlások csökkenésének üteme a korábbihoz képest ugrásszerűen fokozódott, bár legmagasabb mértékét a következő, az 1971 és 1975 közötti években érte el. (Ekkor a területek közötti közeledés már valamivel kisebb volt.) Ez arra enged következtetni, hogy a térbeli nivellálódás folyamata az általános gazdasági fejlődéssel időben jobban szinkronban van, míg a vándorlások a területi változásokra némi késéssel reagálnak. Ez érthető, hiszen a változások eredményének felméréséhez, az objektív helyzetnek szubjektív elhatározásokká érlelődéséhez idő kell.¹⁵

1970 és 1975 között a területi kiegyenlítődség folyamatának lelassulása nem magyarázható a nemzeti jövedelem alig kisebb növekedési ütemével, hanem inkább a fejlesztési politika már említett hangsúlyváltozásával. Ennek érdekes módon ellentmond a személyes jövedelmek 1972 és 1977 közötti¹⁶, a korábbi öt évnél jóval gyorsabb közeledése. (A leggyorsabb ütemben 1962 és 1967 között nivellálódtak a jövedelmek.) Ez a látszólag furcsa helyzet valószínűleg azzal magyarázható, hogy a hetvenes években fontos szociálpolitikai intézkedéseket hoztak, többek között fokozott anyagi támogatásban részesültek a sokgyermekes családok, felemelték az alacsony nyugdíjakat, hiszen a nagycsaládosok és az idősek aránya a fejletlenebb területeken magasabb. (A személyes jövedelmek összetevőinek részletes időbeni és területi vizsgálatára adatok hiányában sajnos nincs mód.) Bár a gazdasági és a társadalmi területi különbségek alapján véve elválaszthatatlanul összefüggnek, teljes megfelelésről nem lehet szó, ha a termelőerők fejlesztésének korszerű követelményeit és a szociális szempontokat egyaránt érvényesíteni kívánjuk. Tulajdonképpen nemcsak a jövedelem, hanem az életkörülményeket meghatározó minden egyéb (főleg infrastrukturális) tényező esetében szükség lenne a hátrányosabb helyzetű csoportok fokozott támogatására. A jövedelmeknek a migrációban játszott igen fontos és közvetlen szerepét viszont igazolni látszik az a tény, hogy a vándorlások 1971 és 1975 között csökkentek a legrohamosabban.

Végül, az 1975 utáni években, érdekes eltérés figyelhető meg a

megyei és a településcsoportos adatok szórásainak változási ütemét és főleg *ütemváltását* illetően. A megyék közötti kiegyenlítődés mértéke tovább kisebbedett, ami az iparosodottság terén jelentéktelen, míg a kiskereskedelmi mutatókban jelentős megtorpanásban nyilvánult meg. A településcsoportok közötti közeledés egyre lassuló tendenciája viszont megállt, sőt némi gyorsulás tapasztalható. Az Országos Településhálózatfejlesztési Koncepció célkitűzéseinek megfelelően ez elsősorban az egyes kiemelt településcsoportokon *belüli*, valamint Budapest, a megyei városok és a többi *városok közötti* közeledésnek, nem pedig a város és falu közötti különbségek mérséklődésének tulajdonítható. A település szintű túlzott koncentráció megszüntetésének folyamata tehát korlátozottan van jelen.

Az állandó vándorlások területi szerkezetének változása

Ez a fejezet a területek közötti vándorforgalommal nemcsak a be- és az elvándorlások intenzitását valamint a vándorlási egyenleg nagyságát és ezek változását illetően kíván foglalkozni, hanem érinti a vándorlásoknak a vizsgált területek közötti *áramlását* és ennek változását is.

Az ismert okok miatt az elemzést célszerű több különféle területi bontásban elvégezni. Ennek megfelelően a vándorlások területi szerkezete háromféle metszetben fog megjelenni:

1. *Regionális struktúra*, amelyben az ország területe hat tervezési-gazdasági körzetre tagolódik. A másik lehetőség, a megyei tagolás helyett elsősorban a jobb áttekinthetőség érdekében szerepel a körzetek szerinti bontás, továbbá, mert a legnagyobb valószínűséggel a régiók közötti áramlásokról feltételezhető, hogy hosszú távúak.

2. *Településstruktúra*, amely — jobb híján — a mindenkori közigazgatási állapot és határok szerinti négy kategóriának (Budapest; megyei illetve megyei jogú városok; városok és községek) megfelelően tagolja az ország területét és népességét, tehát nem a természeti-fizikai, hanem a hierarchikusan tagolt társadalmi-gazdasági tér szerkezetet tükrözi.

3. *A nagyvárosok és megyéjük* közötti kapcsolatok vizsgálatát az urbanizáció helyi szinten érvényesülő folyamatának behatóbb megismerése iránti igény teszi időszerűvé és érdekessé.¹⁷ Ebben az esetben kifejezetten rövid távú migrációról van szó, amikor is Budapest és a megyei (illetve megyei jogú) városok és környékük közötti vándorforgalom a vizsgálat tárgya. Ez a vizsgálat akkor lenne igazán újszerű, ha nem közigazgatási, hanem funkcionálisan összetartozó területi egységekre lehetett volna elvégezni, vagyis a városok és ingázási övezetük vándorforgalmát lenne lehetőség bemutatni. Mivel sem településenként sem járásonként nem állnak rendelkezésre vándorlási adatok, erről le kellett mondani. (Ez többek között azért is fájdalmas veszteség, mert a hatvanas évek elején még közölt a Központi Statisztikai Hivatal vándorlási irányokat járásonként.)

Budapest és Pest megye között a vándorlásokat külön, a többi nagyváros és megyéjük esetében összevontan elemzem.

Időbeni összehasonlításra két időszak, 1960—64 és 1975—78 *évi átlagos* vándorforgalma alapján kerül sor (mindhárom fent említett területi bontásban). Tulajdonképpen tehát az eddig tárgyalt periódus elejét és végét állítom párhuzamba, mintegy összemérve az általában konjunkturálisnak mondható közbenső években alkalmazott területfejlesztési politikát megelőző időszakot annak eredményeivel, legalábbis ami a vándorforgalom legutóbbi években tapasztalható intenzitását és irányait illeti. Indokolható a választás azzal is, hogy a két időszak bizonyos hasonlóságokat mutat a nemzeti jövedelem viszonylag lassú növekedése és az állandó vándorlások mérsékelt csökkenése vonatkozásában. Végül, de nem utolsósorban, meg kell említeni azt a nem elhanyagolható gyakorlati szempontot, hogy így alkalmam volt felhasználni P. A. Compton 1960—1964 évekre végzett elemzésének eredményeit.¹⁸

A körzetek közötti vándorforgalom

A régiók közötti állandó vándorlások évi átlagos száma az időszak eleji 119,2 ezer főről 1975—78-ra 63,7 ezer főre, vagyis csaknem a felére (53,5 százalékra) csökkent. E csökkenés jóval nagyobb mértékű volt, mint az összes településközi állandó vándorlásoké, ami azt eredményezte, hogy a hosszútávú (régióközi) vándorlások részesedése az összes településközi forgalomból az időszak végén már csak 28,2 százalék volt az 1960—64-es évek 36,0 százalékával szemben. Ez teljes mértékben összhangban van a nagyobb és a kisebb területi egységek közötti különbségek időbeni alakulásának korábban elemzett gyorsabb illetve lassabb ütemével, és a vándorlási távolságok jelentős csökkenésére utal.

Ami a vándorlások irányát illeti, alapvető változás nem történt, továbbra is a délről északra, illetve a keletről nyugatra irány dominál. Folytatódik a népesség koncentrációja a Központi Körzetben, bár sokkal kisebb mértékben, mint a hatvanas évek elején (5. tábla). Ez egyrészt a vándorlások gyakorisága általános csökkenésének, másrészt a szomszédos körzetek közötti kapcsolatok megerősödésének velejárója. Bár továbbra is a Központi Körzet rendelkezik a legmagasabb be- és az Észak-Alföld a legmagasabb elvándorlási gyakorisági mutatóval, a vándorlási egyenlegek tartománya a 15 évvel korábbi tartománynak kevesebb mint a felére zsugorodott, annak köszönhetően, hogy a legerőteljesebb változások éppen a szélsőséges be- illetve elvándorlási rátákkal rendelkező körzetekben történtek. (Mivel a Központi Körzetbe éppen az Észak-Alföldről vándorolnak a legnagyobb mértékben, az összefüggés teljesen nyilvánvaló.)

Érezhető a változás az északi és a két déli régió helyzetében. Észak-Magyarország az egyetlen körzet, amely az utóbbi években nagyobb vándorlási veszteséget szenvedett, mint a hatvanas évek elején. Relatív helyzete mind az el- mind a bevándorlások terén rosszabbadott. Ezzel szemben a Dél-Alföld és a Dél-Dunántúl valamelyest csökkenteni tudta vándorlási veszteségét azáltal, hogy az

onnan való elvándorlás igen jelentősen csökkent, míg a bevándorlások mértéke csak minimálisan esett vissza. Az egy főre jutó személyes rendelkezésű jövedelem 1962-es illetve 1977-es adatai igen jól rávilágítanak az indítékokra. A mutató alapján Budapestet és a megyéket sorba rendezve megállapítható, hogy Észak-Magyarország mindhárom megyéjének romlott a *relatív helyzete*: Borsod-Abaúj-Zemplén rangsorszáma 15-ről 20-ra (!), Hevesé 10-ről 17-re, Nógrádé 8-ról 12-re esett vissza. Dél-Alföld helyzete viszont bámulatatosan javult, megyéi elég rosszakraól igen előkelő helyekre tornázták fel magukat: Bács-Kiskun 13-ról 2-re (!), Békés 14-ről 6-ra, Csongrád 11-ről 4-re. Dél-Dunántúl megyéi közül kettőnek javult, kettőnek romlott a helyzete: Baranyáé 4-ről 3-ra, Somogyé 9-ről 11-re, Tolnáé 6-ról 9-re, Zalaé 18-ról 14-re módosult.

Észak-Dunántúl szintén hozzájárult a népesség regionális koncentrációja *ütemének* csökkenéséhez. Az állandó bevándorlások gyakorisága ugyanis jobban csökkent, mint az állandó elvándorlásoké, így kis pozitív egyenlege még kisebb lett, bár a Központi Körzeten kívül továbbra is az egyetlen olyan régió, amelynek állandó vándorlási pozitívuma van. Vonzerejének csökkenése ismét magyarázható az egy főre jutó személyes jövedelmek viszonylag lassabb emelkedésével. A megyék *relatív helyzete* általában romlott: 15 év eltelte után Fejér az 5. helyett a 7., Győr a 3. helyett a 8., Komárom a 2. helyett az 5., Vas a 17. helyett a 16. (az egyetlen javulás), Veszprém a 7. helyett a 13. helyet foglalta el a rangsorban. Ezzel az Észak-Dunántúl 1962-es átlagosnál kedvezőbb helyzete megszűnt, 1977-ben a jövedelmek itt lényegében megfeleltek az országos egy főre jutó havi 2333 forintos átlagnak. [Megjegyzendő, hogy az egy főre jutó jövedelmek megyék közötti szóródása nem nagy. Tíz forint vagy annál is kevesebb döntötte el 1977-ben nyolc helyezés sorsát. Nagyobb különbség csak az 1. és 2. helyezett (187 Ft) és a 19. és 20. helyezett (75 Ft) között volt.]

A körzetek közötti kapcsolatok irányának és erősségének változásai jól nyomon követhetők a 6. tábla segítségével. (Az 1960—64-es és az 1975—78-as adatok összevetésekor figyelembe kell venni, hogy a *régióközi* állandó vándorlások éves gyakorisága országos átlagban 12 ezrelékről 6 ezrelékre esett vissza.) A legszembetűnőbb változás az, hogy a Központi Körzet kapcsolatai gyengültek a többi régióval. Az ide áramló vándorlások nemcsak abszolút értékben csökkentek erőteljesen (V. ábra), hanem részesedésüket tekintve is. Ez minden egyes régióval való kapcsolatban igaz, Észak-Magyarország kivételével. Az elvándorlás folyamata a Központi Körzetből azonban nem indult meg. A hetvenes évek második felében az ilyen irányú vándorlások valójában egy százalékkal *kevesebbel* részesedtek az összes áramlásokból, irányukat tekintve pedig jobban a Dunántúlra összpontosultak, mint a hatvanas évek elején. Ez rávilágít a területi folyamatok jellegére: a fejletlenebb területek taszító hatása csökkent, de a Központi Körzet vonzereje megmaradt. A legtöbb körzetet több mint kétszer olyan erős kötelékek fűzik a Központinhoz, mint bármelyik másikkhoz. Egy átütő kivétel van: Dél-Dunántúlról már viszonylag gyakrabban költöznek

az emberek Észak-Dunántúlra, mint a Központi Körzetbe. Még mindig az Észak-Alföld kapcsolatai a legerősebbek a Központival, bár itt történt a legnagyobb lazulás is.

A Központi Körzettel való szoros, de gyengülő kapcsolatokkal szemben a szomszédos régiók kapcsolatai mérsékeltek, de erősödtek. A dél—észak irányú mozgások gyakoribbak mint a kelet—nyugat irányúak. Ezt részben magyarázzák a köztük levő szorosabb hagyománybeli, szokásbeli kötelékek, valamint a keleti és nyugati országrészek közötti gyatra közlekedési lehetőségek. A legerősebb szomszédsági viszonyt a Dél-Dunántúlról Észak-Dunántúlra áramlás mutatja, de ezt egy ellenkező irányú mozgás már kevésbé ellensúlyozza, mint a hatvanas években. A változó gazdasági erőviszonyokat, a regionális szintű közeledést és helyenként a vándorlások kisebb távolságát mutatja, hogy a hetvenes évek második felében az Észak-Alföld fontosabb migrációs partnerre talált a Dél-Alföldben mint Észak-Magyarországban, és a Dél-Alföldről elvándorlók gyakrabban választják állandó lakóhelyüknek a Dél-Dunántúlt, mint Észak-Magyarországot.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a régióközi állandó vándorlások áramlatai a szélsőségeket tekintve erőteljes mérséklődést mutatnak. A legfejlettebb régiók vonzereje és a legkevésbé fejlettek taszítóereje gyengült, bár továbbra is munkál, és — csökkenő mértékben ugyan — az abszolút regionális koncentráció irányában hat. A határos régiók között szorosabbá váló migrációs kapcsolatok azonban jelzik, hogy a nagy térségek szintjén a koncentráció további mérséklődésére lehet számítani, ami azonban még jó ideig nem vált át dekoncentrációba.

A településcsoportok közötti vándorforgalom

A vizsgált időszakban az összes településközi migráció gyakorisága éves átlagban országos szinten körülbelül a kétharmadára csökkent, az 1960—64-es 33 ezrelékről 1975—78-ban 21 ezrelékre. A legerősebb csökkenés Budapestnél és a megyei városoknál tapasztalható: mind a be- mind az elvándorlási ráták körülbelül 50 százalékkal csökkentek, a főváros esetében az előbbi, a nagyvárosok esetében az utóbbi mutatott nagyobb visszaesést. A városok csoportja megőrizte korábbi bevándorlási gyakoriságának háromnegyedét, elvándorlási rátájának pedig körülbelül 60 százalékát. Ami a községeket illeti, itt a vándorforgalom kisebb mértékben és kedvezőtlen irányban módosult: a bevándorlások gyakorisági mutatója kétharmadára, az elvándorlásoké háromnegyedére csökkent, és így, a hatvanas évek elejéhez képest negatív vándorlási egyenlegük nőtt (7. tábla). A településcsoportok vándorlási egyenlegei világosan mutatják, hogy a városok között a kisebb városoknak kedvező *viszonylagos* dekoncentráció ment végbe, de ez a városhálózaton kívülről, a községekből táplálkozott. A falvak továbbra is igen magas vándorlási gyakorisága, annak ellenére, hogy népességük korosabb, vagyis elvben kevésbé mobil, lakóinak gyorsuló ütemben csökkenő száma intő jelek arra nézve, hogy a népes-

ség koncentrációja a települések szintjén, legalábbis a városok és községek között, a kívánatosnak ítélt tendenciákkal ellentétben, de a tényleges fejlesztési politikával és gyakorlattal összhangban — fokozódott. Ez annak ellenére történt, hogy a településhierarchia legalacsonyabb szintjén álló („egyéb”) települések és a többi (a bármilyen szinten központi funkciót ellátó és az agglomerációs települések) között az iparosodottsági mutató tekintetében 1965-ről 1978-ra csökkent a különbség. Ez azonban, úgy tűnik, nem hozta meg a kívánt hatást. Jövedelmi adatokkal a megállapítás sajnos nem támasztható alá, de a kiskereskedelmi forgalom értékei azt mutatják, hogy az egyéb települések helyzete a többiek átlagához képest a 13 év alatt romlott.

A településcsoportok közötti állandó vándorlások áramlási mátrixa (8. tábla) bepillantást enged az említett változások részleteibe. A fővárosba vándorlás gyakorisága minden településcsoportból az átlagosnál erősebben csökkent, a megyei városokból 44 százalékra, más városokból 48 százalékra, a községekből éppen a felére. Azok, akik elköltöznek a fővárosból, a korábbinál viszonylag gyakrabban mennek városokba mint falvakba, vagyis Budapest az „ugródieszka” szerepét tölti be azok számára is, akik nem maradnak ott (lásd a VI. és a VII. ábrákat). Hasonlóan nagy mértékben csökkent a községekbe vándorlás intenzitása, elsősorban Budapestről (44,6 százalékra) és a megyei városokból (43,4 százalékra) de az egyéb városokból (51,9 százalékra), sőt a falvakból is (63,5 százalékra). A falvak elvándorlási intenzitása csökkent a legkevésbé, sőt a kisebb városokkal kapcsolatban nőtt is, ami az összes relációt tekintve egyedülálló. Az átlagosnál jóval kisebb mértékben csökkent, tehát viszonylag nőtt, a városok egymás közti forgalma. A községekből a megyei városokba áramlás lendülete lényegében változatlan maradt, de a kisebb városokba mozgásé 120,7 százalékra emelkedett. Míg 1960—64-ben a falvakból elvándorlók 61,3 százaléka valamely másik faluba költözött, 1975—78-ban csupán 52,0 százalékuk maradt községi lakos, a többiek városlakókká lettek.¹⁹ A hatvanas évek elején a községekből városokba vándorlók fele-fele arányban költöztek nagyvárosokba (Budapesttel együtt), illetve a többi városba, míg az utóbbi években ez az arány 36 : 64-re változott a többi városok javára. Ez ismét azt jelzi, hogy a városok között a kisebbek pozíciója megerősödött, de a falvaké gyengült, vagyis a régióközi és a városok közötti eltérések enyhülése növekvő város—falu különbségeket takar.

A városokból a megyei városokba áramlás viszonylagos fontossága szintén megnőtt, bár valamivel kisebb mértékben, mint a városok egymás közti forgalmának jelentősége.

Mindez arra enged következtetni, hogy a településkategóriák közötti vándormozgásban erősödik a fokozatosság, ami kedvező tendenciaként értékelhető, hiszen a hirtelen környezetváltozás komoly beilleszkedési problémákkal jár. Kétségtelenül az egyéb városok helyzete alakult a legkedvezőbben, mégpedig a községek rovására. Itt ismét szükséges hangsúlyozni, hogy jelentős javulásra van szükség a falusi területeken, beleértve a jobb jövedelemszerzési lehetőségeket és munkafeltételeket.

A nagyvárosok és megyéjük vándorforgalma

Ez a fejezet annak a kérdésnek a vizsgálatára irányul, hogy helyi szinten hogyan állunk a koncentráció-dekoncentráció folyamatával, vagyis nagyvárosaink és tágabb környezetük egymás közötti kapcsolatát és ennek alakulását mi jellemzi hazánkban. Az állandó vándorlás adatai alapján leszögezhető, hogy dekoncentrációról sehol sincs szó, csupán arról, hogy a központ és megyéje vándorlási egyenlegének eltérése a vizsgált 15 év alatt jelentősen csökkent (9. tábla). A főváros pozitív egyenlege még mindig nagyobb (a népességhez viszonyítva is), mint Pest megye aktívuma, vagyis ezen a szinten is folytatódik, bár a korábbinál jóval kisebb mértékben, a relatív népességkoncentráció. Igaz ez a központ-környék közötti közvetlen vándorforgalmat tekintve is (10. tábla). Az 1975—78-as években átlagosan 683-mal *több*en költöztek Pest megyéből Budapestre, mint viszont. Ez a különbség azonban már csak 11,8 százaléka az összes Budapestről Pest megyébe áramlásnak, és feltehetően néhány év múlva el fog tűnni. (1960—64-ben a hasonló értékek még 2238 fő és 30,9 százalék voltak.)

Ami az iparosodottság és a kiskereskedelmi forgalom említett mutatóit illeti, beszélhetünk bizonyos dekoncentrációról, mivel a növekedés e téren Pest megyében gyorsabb volt, mint Budapesten. Elsősorban egyes ipartelepeknek a fővárosból való kitelepítése révén, a környéken a népességszámra vetített ipari munkahelyek száma 1978-ban megközelítette a budapesti mutató felét (1965-ben még egyharmadától is jóval elmaradt). A kiskereskedelem egy főre jutó forgalmának értékét tekintve pedig 1978-ban Pest megye valamivel meg is haladta a budapesti felét (1965-ben még közelebb állt 40 százalékhöz). A különbségek azonban így is óriásiak (nem beszélve az itt nem vizsgált infrastrukturális, kulturális stb. ellátottságról, ahol az eltérések még nagyobbak), tehát messze van az az idő, amikor Pest megye településeinek lakóhely vonzereje vetekedhetne Budapestével. Kétségtelen viszont, hogy a megye javuló helyzete révén növelte népességmegtartó képességét. A legfontosabb ok, a fővárosi lakáshiány miatt nőtt a Budapestről Pest megyébe költözők aránya (számuk nem). Természetesen akadnak olyanok is, akik nem kényszerűségből, hanem saját elhatározásból, a kellemesebb környezet miatt hagyják el Budapestet, de számuk elenyésző.

A regionális és a helyi folyamatok eredményeként tehát Budapest állandó vándorforgalmában a tágabb környék viszonylagos szerepe az egyéb területek rovására megnőtt, különösen az elvándorlók körében, viszont Pest megye migrációs kapcsolatai kevésbé csökkentek az ország többi részével, mint Budapesttel. A városkörnyék kívülről táplálása tehát folytatódik.

A megyei (ill. megyei jogú) városok és megyéjük között az állandó vándorlást tekintve folytatódó abszolút koncentrációról, illetve annak mérséklődéséről lehet beszélni. A vándorlási egyenlegek különbségei itt is lényegesen csökkentek, de a megyéké 1975—78-

ban is negatív volt, a központoké pedig erősen pozitív (9. tábla). További lényeges különbséget jelent a budapesti körzethez viszonyítva, hogy nagyvárosaink vándorforgalma alig csökkent, miáltal együttes pozitív egyenlegük 1975—78-ban meghaladta a fővárosét (lásd a VII. és VIII. ábrát). A vidéki városok kisebb vonzereje miatt érthető, hogy saját megyéjük szerepe a migrációban viszonylag nagy. A két időszakot összehasonlítva azonban megállapítható, hogy a nagyvárosokkal rendelkező megyék „zártága” nem nagyon erősödött (a budapestivel ellentétben), és inkább a központba irányuló vándorforgalomban figyelhető meg ilyen folyamat.

Az iparosodottság és a kiskereskedelmi forgalom mutatóit tekintve gyorsabb közeledés és kisebb relatív különbség tapasztalható a megyei városok és megyéjük között, mint a főváros és Pest megye között. Az iparosodottsági index tekintetében a megyék központokhoz viszonyított aránya egyharmadról több mint felére, a kiskereskedelmi mutatónál pedig csaknem a feléről körülbelül a 60 százalékára nőtt. Ez látszólag ellentmondásban van a főváros, a megyei városok és megyéjük közötti vándorlási folyamatok alakulásával, de rámutat arra, hogy nemcsak a viszonylagos, hanem az abszolút fejlettségi szintek szerepe is fontos. A nagyvárossal rendelkező megyékben élő népesség relatív stabilizálódását mutatja, hogy míg 1960—64-ben ezen megyék állandó lakosságának kicserélődése erősebb volt, mint a községeké országosan átlagosan (v. ö. a 7. és 9. táblákban a megfelelő el- és bevándorlási gyakoriságok *összegét*), 1975—78-ban annál kisebb értéket mutatott. Ez Pest megyére és a megyei városok megyéire egyaránt érvényes. Ebből az a következtetés adódik, hogy a nagyvárosokhoz való közelség korábban (pl. a jobb lehetőségek közelebbi ismerete miatt) nagyobb mobilitásra ösztönzött, az utóbbi években viszont nőtt a nagyvárosok tágabb környezetükre kisugárzó marasztaló hatása.

Következtetések

A népesség belső vándorlását hazánkban központi rendelkezések *közvetlenül* lényegében nem szabályozzák. Egyetlen korlátozó rendelkezés van, amely a fővárosba áramlás fékezését szolgálja. Vannak ösztönzők is, pl. a fejlesztésre kijelölt területekre költözőknek nyújtott letelepedési segély és kedvezményes építési kölcsön, de ezek mértéke és hatása nem jelentős. A belső vándorlás tehát alapvetően spontán folyamat, amely éppen közvetlen szabályozatlanságánál, tömeges jellegénél és az egyén számára döntő jelentőségénél fogva objektív mérőeszköze lehet a társadalmi-gazdasági politika és a területi fejlődés subjektív döntésekben megnyilvánuló hatásainak.

Az *állandó vándorlások* alakulása érzékenyen tükrözte az elmúlt húsz év gazdasági fejlődésének és társadalmi átalakulásának általános tendenciáját és egyenlenségeit egyaránt.

A hatvanas években a lakosság területi mobilitását leginkább az ipari létszámnövekmény generálta. Ennek szerepe a hetvenes években jelentősen mérséklődött, majd megszűnt. Úgy tűnik, az állandó vándorlások intenzitása ezzel egyidejűleg érte el minimumát. *Országosan* 1975-től lényegében csak a terciér szektorban foglalkoztatottak száma nő. Attól függően, hogy az infrastruktúra, a szolgáltatások fejlesztése az alapellátásra összpontosítva, decentralizáltan, vagy pedig elsősorban a központi helyeken történik, a vándorlások számának kisebb vagy nagyobb mértékű növekedésére lehet számítani a jövőben.

Az aktív vándorlási okok közül a munkával kapcsolatosak maradnak a meghatározóak, de növekszik a lakás és a környezeti tényezők migrációt befolyásoló szerepe.

A munka- és jövedelemszerzési lehetőségek megyék közötti különbségei 15 év alatt a felére csökkentek, következésképpen a hosszútávú vándorlások száma erőteljesen visszaesett, és fejlődtek a szomszédos területek közötti kapcsolatok. A települések hierarchikus csoportjai között a közeledés jóval kisebb mértékű volt. Ez nem véletlen, hiszen a fejlesztési politika mindenekelőtt az azonos szintű funkciókkal felruházott települések közötti különbségek felszámolását szorgalmazza. Erősödött a hierarchiában egymáshoz közel álló településcsoportok közötti migrációs kötelék, és ennél is jobban a kisebb városok egymás közötti forgalma. A községek között viszont — a hiedelemmel ellentétben — gyengült az állandó vándorlások intenzitása. Fokozódott a községekből a városokba, mindenekelőtt a kisebb városokba áramlás. Csupán a Budapestre vándorlásnál tapasztalható viszonylagos csökkenés is.

A főváros, a többi nagyváros és megyéik vándorforgalmának alakulása kapcsolataik szorosabbá válását mutatja, de alapvetően nem változott meg a régiók nyitottsága az ország többi részével, semmiképpen sem kezelhetők tehát zárt rendszerekként.

Tulajdonképpen mindhárom vizsgált területi bontásban nézve a területi különbségek csökkenése állapítható meg, aminek eredményeképpen mérséklődött az állandó vándorlások népességkoncentráló hatása, de nem szűnt meg: a tervezési-gazdasági körzetek szintjén, a városok és községek, valamint a megyei városok és megyéik között az abszolút koncentráció, a főváros és Pest megye között a relatív koncentráció irányában hatnak, és csupán a három fő város csoport (Budapest, megyei városok, egyéb városok) viszonylatában figyelhető meg relatív népesség dekoncentráció az állandó vándorlási mutatók alapján. Szükséges tehát, hogy a területfejlesztési politikában a városhálózat és a városok és községek kiegyensúlyozott fejlesztésének követelménye egyaránt érvényre jusson.

A gazdaságfejlődési ütem és a fejlesztési koncepciókban megfogalmazott preferenciák változásai egyenetlenséget eredményeznek a területi kiegyenlítődés folyamatában és a migráció intenzitásának, irányának változásában. Feltehetően a jövőben a mezőgazdaság és a terciér ágazatok fejlődése méginkább meghatározó lesz a társadalmi-gazdasági térszerkezet alakításában.

JEGYZETEK

1. A vándorlások, a szokásoknak megfelelően, a településközi költözködésekre vonatkoznak, tehát nem tartalmazzák a közigazgatási határokon belüli lakóhelyváltásokat. Ebből következik, hogy a közigazgatási egységek számanak időközbeni számottevő csökkenése (következésképpen átlagos területük növekedése) kibebíti a vándorlásként jegyzett költözések számát. Ugyanilyen okokból, egyébként hasonló helyzetben levő két település közül a nagyobb területűnek kisebb az esélye arra, hogy ugyanannyi be- illetve elvándorlója legyen. Ezeket a statisztikai számbavételből eredő torzításokat a számításoknál figyelembe venni nem tudtam. A hosszú távú (régiónálkülső) vándorlásoknál hatásuk elhanyagolható, de egy nagyváros és környéke közötti forgalomban már érezhető lehet.
2. Nemcsak a vándorlók számában, hanem összetételében (férfiak–nők, idősök–fiatalok, tanulak–iskolázatlanok, szegények–gazdagok stb.) jelentkező kiegyensúlyozatlanság is felismerhető a korábbi struktúrát.
3. Ez természetesen nemcsak gazdasági, hanem szélesebb társadalmi folyamatok eredménye. Ezen belül, mind a szocialista, mind a tőkés országokban szerepet játszik az állam, többek között a területfejlesztési politikán keresztül. Fontos szerepe van abban, hogy a nagy területi egyenlőtlenségek általában a kialakulásuknál rövidebb idő alatt húzódnak vissza egy valamely korábbi, alacsonyabb szintre (lásd pl. *Nemes Nagy J. 1979; Kovács Cs. 1980*).
4. Ez az összefüggés addig érvényes, amíg fel nem lép egy újabb jelentős vándorlási ösztönző, illetve amíg fontossá nem válik egy más jellegű területi különbség. Amikor például a jövedelemszerzési lehetőségek térben többé-kevésbé egyenletesen oszlanak el, a munkakörülmények, a lakáshelyzet domináns vándorlási motívummá válhat, és ennek megfelelően a vándorlók újraértékelik a területi eltéréseket.
5. Ennek a folyamatnak a modellezésére a diffúziós elmélet kínál alkalmas eszközt. Lásd pl. *Hägerstrand, T. 1967; Morrill, R. L. 1970*.
6. Lásd ezzel kapcsolatban *Lonsdale, R. E. 1980*.
7. Egy-egy konkrét szempont alapján meg lehet kísérelni meghatározni a szükségesnek tartott mértékeket. Ha például abból az értékitéletből indulunk ki, hogy az egyén fejlődése, személyiségének kiteljesedése szempontjából kedvező, ha életét nem egyetlen településben éli le, és mondjuk élete fordulópontjai (felsőfokú tanulmányok kezdete, munkabaállítás, családalapítás, gyermekek számára bocsátása, nyugdíjazás) közül néhányat — tegyük fel hármat — vándorlással köt össze, akkor (az egyszerűség kedvéért 60 év várható élettartamot feltételezve) a migráció évi nagysága 1000 lakosra vetítve 50. (Emellett a vándorlás irány szerint még lehet kiegyensúlyozatlan.) Három vándorlással legfeljebb négy, de legalább két település lehet „belakni”. Nem közömbös, hogy a vándorlás milyen lépcsőkon át vezet, egy-egy megtelepedés mennyi ideig tart, milyen okok és célok vezérik stb., vagyis ismerni kellene a vándorlók életútját. A Központi Statisztikai Hivatal 1975-ben végzett 2 ezrelékes mintán a vándorlások történetére vonatkozó felmérést, de ennek eredményei még nem állnak rendelkezésre.
8. Bár a településen belüli lakásváltoztatások nem tartoznak a jelen vizsgálat körébe, érdemes megemlíteni, hogy számuk 1960 és 1978 között növekvő tendenciát mutatott (I. ábra). Gyakoriságuk alakulása pozitív összefüggést mutat a lakásépítések ütemével (I. tábla). Igaz, hogy az építkezések gyorsabb tempóban növekedtek, mint a lakásváltoztatások, és így évente az egy új lakásra jutó településen belüli költözések száma az időszak eleji 0,6-ról a hetvenes évek második felére (pontosabban 1975–78-ra) 6,2-re csökkent, de e mutató csökkenési ütemét tekintve a négy vizsgált időköz alatt lassulás tapasztalható. Ezt érzékelteti az egy százalék lakásépítés-növekményre jutó lakásváltoztatás-növekmény mutatója, amelynek emelkedő tendenciája jelzi, hogy a korábbinál több új lakás egyre több költözést generál, vagyis az utóbbinak nő az előzőhöz viszonyított rugalmassága. Ennek több oka van. Először is, időközben csökkent a településközi vándorlások száma, vagyis az új lakásokat egyre kevésbé „veszik el” a bevándorlók a bentlakó lakásigénylőktől. (Ezt nem lehet közvetlenül adatokkal alátámasztani, mivel nem ismeretes, hogy az új lakásba költözők közül mennyi a frissen vagy régebben bevándorlók, illetve az öslakosok száma.) Másodsorban, egyre többen költözhetnek, nemcsak az önálló lakás nélkülük, hanem a nem megfelelő lakásban lakók közül is, újonnan épült hajlékukba. Számukat gyarapították az állami lakásépítések kedvezményezettjei, a többgyermekes családok, akik kinnétek azokat a kis lakásokat, amelyekből a legtöbb ebben a kategóriában épült. Harmadsorban, történtek kezdeti lépések (pl. lakbérrendezés, minőségi cserék tanácsai és vállalati szervezése), amelyek — bár messze nem a szükséges mértékben — segítették az igények szerinti kisebb vagy nagyobb lakásba költözést. Javulás várható a személyi tulajdonban levő lakások igen magas, 17 százalékos visszerthes vagyonátruházási illetékének 7 százalékra való mérséklésétől bizonyos meghatározott esetekben [18/1978. (VIII. 23.) PM sz. és 53/1979. (XII. 15.) PM sz. rendelet] és attól, hogy két személyi tulajdonban levő lakás cseréje esetén a 17 százalékos illetéket a lakások értékének *különbözetére* vetik ki [34/1977. (XII. 8.) PM sz. rendelet]. A különböző típusú otthonok (állami, szövetkezeti ill. örökklakás, családi ház) anyagi terhel indokolatlanul nagy mértékben különbözőek, közlítettük sürgősen megoldandó feladat. Egyebek között ezt célozzák az 1981-ben bevezetésre kerülő új rendelkezések, melyek hatására az említett „rugalmasság” további fokozására lehet számítani.
9. Bár kevés országban áll rendelkezésre a vándorlók teljes körére vonatkozó cél illetve ok szerinti megoszlásban adat, a hazai gyakorlatban használatos erősen szűzevont csoportosítás nem alkalmas arra, hogy segítse az általánosságokon túlmenő következtetések levonását. Sajnos az 1970-es majd a jelenlegi 1980-as népszámlálási éveket követően bevezetett új ki- és bejelentőlapok egyre kevesebb információt tartalmaznak a vándorlás indítékait illetően. A „munkahelyváltoztatás”, a „mün-

- kahelyhez közelebb költözés" vagy a „lakásváltoztatás" már nem szerepel az előnyomatott válaszok között. Pedig a vándorlások az egyének (családok) szemszögéből *minősítik* a területeket, és a területi tervezőknek nemcsak az objektív különbségekre kell tekintettel lenniük, hanem tudniok kellene azt is, hogy azok közül melyeket és milyen mértékben tart fontosnak az, akl vándorlásra szánja magát. Arnyaltabb célstruktúra tagolással fel lehetne térni, miben rejlik és hogyan változik — a szubjektív megítélés szerint — a területi differenciálódás illetve nivellálódás.
10. Természeténél fogva az állandó vándorlás kisebb fluktuációnak van kitéve, jobban tükrözi a tartós tendenciákat, mint az ideiglenes vándorlás. A magyar belföldi migrációt a területi jellemzőkkel összefüggésben vizsgálva P. A. Compton megállapította, hogy az ideiglenes vándorlásokat azok csak kis mértékben magyarázzák. Ezt azzal indokolja, hogy egy részük spekulatív jellegű, illetve alkalmi munkalehetőségekkel (pl. új ipari beruházás) kapcsolatos. Figyelemre méltó az a következtetése is, hogy „inkább a bevándorlás helyének vonzereje, mint az elvándorlás helyének taszítása az állandó vándorlást magyarázó döntő tényező Magyarországon". Ezt alátámasztani látszik „az ideiglenes bevándorlási ráták nagy szóródása", ami Compton véleménye szerint „azt sugallja, hogy az ideiglenes vándorlás folyamatában a szülőföld vonzereje még mindig döntő jellemző". (Compton, P. A. 1971, pp. 135–136.) A migráció ezen jellemzőit a területfejlesztési politika alakításakor hiba lenne figyelmen kívül hagyni.
 11. A számítások, a táblázatok, az ábrák és a megállapítások a településcsoportokra azok *mindenkori közigazgatási beosztásának és határainak megfelelően* vonatkoznak. A településcsoportok összetétele időközben változott. Budapest kivül 1960-ban 62, 1978-ban 86 város volt Magyarországon. A 24 új város népessége 1979 elején 397 ezer főt, a Budapesten kívüli városi népesség 11,3 százalékát tette ki. Bár a vándorlásoknak a népességre vetítésével a városok és községek változó számából eredő torzítások kiszűrhetők, az állomány *összetételének* módosulásából eredő hatások megmaradnak. Községek várossá nyilvánításával a városok állománya kisebb, kevésbé fejlett tagokkal bővül, míg a községek csoportja elveszti nagyobb és dinamikus elemét. Mind az állandó mind a változó állomány szerinti város és község megkülönböztetésnek megvannak az előnyei és a hátrányai. Az előző feltehetően jobban tükrözi az egyes csoportok *önmagukhoz* mért fejlődését, míg az utóbbi alkalmasabb lehet a városok és községek közötti *kapcsolatok* változásának mérésére.
 12. Lásd például Bora Gy.—Körödi J. 1959; Barthe I. 1971; Enyedi Gy. (szerk.) 1976; Kőrödi J.—Márton G. 1968; Kulcsár V. 1969; Markos Gy. 1962.
 13. A paraszti háztartások egy főre jutó személyes jövedelme (a természetbeni fogyasztással együtt) 1965-ben a 95,1 százalékra, 1970-ben a 104,2 százalékra, 1974-ben pedig a 99,3 százalékra volt a munkás háztartásokénak. Az egy főre jutó nettó kiadások viszonya a két háztartástípus között a következőképpen alakult: 1965-ben 94,2 százalék, 1970-ben 100,0 százalék, 1974-ben 95,8 százalék, 1978-ban 95,3 százalék. (Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyvek, SKV, Budapest, 1972, 1976, 1980.)
 14. Lásd például Barta Gy. 1972 és 1973; Enyedi Gy. 1977; Vukovich Gy. 1975.
 15. A nemzeti jövedelem és a vándorlások (különösen a területi irány szerinti bontásban) lánccindexel évről évre nagy ingadozásokat mutatnak. Kiküszöbölésük érdekében dolgoztam évenkénti adatok helyett időszaki átlagokkal. Így viszont nem lehet mérni, hogy például hány éves késéssel követi a migráció a területi fejlődésben bekövetkezett változásokat. Ez önmagában is érdekes kutatási téma lehet, amihez azonban más módszerek szükségesek.
 16. Jövedelemfelvétel öt évenként a táblában feltüntetett években volt. Így az időközök nem azonosak az öt éves tervperiódusokkal. Ez gondot okoz a többi mutatóval történő összehasonlításkor.
 17. Létezik olyan felfogás, mely szerint az urbanizáció folyamata annak megfelelően osztható szakaszokra, milyen a város és környéke közötti kapcsolat. Bár véleményem szerint a helyi folyamatok jellege önmagában nem ad kielégítő alapot az urbanizáció általános jellemzésére, elemzésük a városfejlődés lényeges új mozzanatait tárhatja fel. A Társadalomtudományi Kutatást és Dokumentációt Koordináló Európai Központ (Bécsi Központ) „A városnövekedés költségei" című nemzetközi összehasonlító kutatási projektumának egyik sarkalatos pontja a város és környéke közötti viszony, és ennek alapján az urbanizáció, az szuburbanizáció, a dezurbanizáció illetve a reurbanizáció szakaszok megkülönböztetése. Lásd v. d. Berg, L.—Drewett, R.—Klaassen, L. H.—Rossi, A.—Vijverberg, C. (nyomtatásban).
 18. P. A. Compton (1971) könyvét módszertanilag sok szempontból útmutatónak tekintettem. Könyve a hazai belföldi vándorlások átfogó és nagyon alapos clemzését nyújtja, az általam ismert ide vonatkozó tanulmányok körében egyedülálló. Hálas vagyok Dr. Compton úrnak azért is, hogy e kéziratot átnézte, hasznos észrevételeket tett, és angol nyelvű eredetijét lektorálta.
Az 1975–1978-as évek adatainak feldolgozásában Daróczy Ferenc és Daróczy Ferencné nyújtottak nélkülözhetetlen segítségét, amelyet szintén szeretnék ezúton is megköszönni.
 19. Ezért nem igazán helytálló Márkus István (1980) megállapítása, mely szerint „... a faluról városba irányuló mozgásnál erősebb és általánosabb *jelenleg* (kiemelés tőlem) egy másik fajta mozgás: a kicsi és hátrányos helyzetű faluból a nagyobb, jobb megélhetést és szabadabb közlekedést, új kereseti kombinációt engedő nagyobb falvakba, kedvezőbb fekvésű tájakra húzódik át az aktív nemzedék." (15. oldal). A valóságot mondja ugyan, hiszen 1975–78-ban az összes településközi migrációból a faluból—faluba mozgás 37,8 százalékot tett ki, míg a faluból városokba áramlás csupán 34,9 százalékot; a megfelelő gyakorlati mutatók értéke pedig 16,5 ezrelék illetve 15,2 ezrelék volt. Az igazság viszont az, hogy ezekben az években a községek közötti mozgás nemcsak abszolút mértékben volt kisebb, mint 1960–64-ben, hanem arányát

tekintve is, míg a faluból városba áramlás intenzitása nőtt. A hatvanas évek elején a faluból—faluba mozgás az összes településközi migrációnak 46,2 százalékát, a faluból városba áramlás 29,2 százalékát tette ki, népességre vetítve a megfelelő értékek pedig 26,0 ezreléket illetve 16,4 ezreléket adtak (8. tábla). Márkus azt sugallja, hogy új jelentőségről van szó, holott megállapítása éppen csak hogy áll a jelenlegi helyzetre, sokkal inkább érvényes volt a múltira.

IRODALOMJEGYZÉK

- Andorka R. (1974): Studies on Social Mobility in: *Sociology in Hungary*, Szociológia, 1974/5, Supplement, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 37—42.
- Andorka R. (1975): Társadalmi mobilitás *Demográfia*, 1975/2—3, pp. 287—299.
- Barta Gy. (1972): Az infrastrukturális ellátás területi eltérései *Földrajzi Értesítő*, 1972/4, pp. 459—470.
- Barta Gy. (1973): Magyarország gazdasági fejlődése 1960-tól 1970-ig megyei összehasonlítás tükrében *Földrajzi Értesítő*, 1973/2—3, pp. 215—238.
- Bartke I. (1971): Az iparilag elmaradott területek ipari fejlesztésének főbb közgazdasági kérdései Magyarországon *Akadémia Kiadó*, Budapest, 1971, p. 183.
- Bene L. (1975): A belső vándormozgalom három évtizede *Demográfia*, 1975/2—3, pp. 253—269.
- Bora Gy.—Körödi J. (1959): A népesség, a munkaerő és az ipar területi koncentrációja és a fővárosi „túlzsúfoltság” *Közgazdasági Szemle*, 1959/8—9, pp. 892—906.
- v. d. Berg, L.—Drewett, R.—Klaassen, L. H.—Rossi, A.—Vijverberg, K.: *Urban Europe. Elements of Growth and Decline* (nyomtatásban)
- Compton, P. A. (1976): Migration in Eastern Europe in: *Migration in Post-War Europe* ed. by J. Salt and H. Clout, Oxford University Press, Oxford, London etc. 1976, pp. 169—215.
- Compton, P. A. (1971): Some Aspects of the Internal Migration of Population in Hungary since 1957 *Publications of the Demographic Research Institute* No. 33, Budapest, 1971, p. 293.
- Enyedi Gy. (1976) (szerk.): A magyar nép gazdasági fejlődésének területi problémái *Akadémiai Kiadó*, Budapest, 1976, p. 254.
- Enyedi Gy. (1977): A falusi életkörülmények területi típusai Magyarországon *Földrajzi Értesítő*, 1977/1, pp. 67—86.
- Hägerstrand, T. (1967): *Innovation Diffusion as a Spatial Process* *The University of Chicago Press*, Chicago, London, 1967, p. 334.
- Körödi J.—Márton G. (1968): A magyar ipar területi kérdései *Kossuth Kiadó*, Budapest, 1968, p. 176.
- Kovács Cs. (1980): A gazdasági fejlettség és a személyes jövedelmi színvonal területi differenciáltságának változása a gazdasági fejlődés és fejlettség különböző fokán lévő országokban *Területi Statisztika*, 1980/2, pp. 97—107.
- Kulcsár V. (1969): A magyar mezőgazdaság területi kérdései *Kossuth Kiadó*, Budapest, 1969, p. 201.
- Lonsdale, R. E. (1980): Agrár-ipari foglalkoztatottság és demográfiai változás az Egyesült Államok falusi területein *Területi Kutatások*, 1980/3, pp. 99—110.
- Markos Gy. (1962): Magyarország gazdasági földrajza *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest, 1962, p. 583.
- Márkus I. (1980): Az ismeretlen főszereplő — a szegényparasztság *Valóság*, 1980/4, pp. 13—39.
- Michaëli, D. (1968): Les migrations intérieures en Hongrie *Dissertation*, Paris, 1968, 339 p. ron. + 50 fig.
- Michaëli, D. (1969): Mobilité géographique et mobilité professionnelle en Hongrie: rapports d'une enquête *Population*, Paris, 1969 nov.—déc., pp. 1191—1197.
- Morrill, R. L. (1970): The Shape of Diffusion in Space and Time *Economic Geography*, 1970, pp. 259—268.
- Nemes Nagy J. (1979): A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító és dinamikus vizsgálata *Területi Kutatások*, 1979/4, pp. 119—133.
- Szabady B. (1977): A termékenység területi változásai *Demográfia*, 1977/4, pp. 413—467.
- Szauter E. (1975): Új tendenciák a belső vándorlásban *Területi Statisztika*, 1975/5, pp. 486—499.
- Tekse K. (1969): Some interrelationships between occupational mobility and migration to Budapest *Proceedings of the World Population Conference*, Belgrade, 1965, U. N., New York, 1969 Vol. IV, pp. 556—557.
- Tekse K. (1978): A demográfiai elemzések hozzájárulása az urbanizációs politika kialakításához Magyarországon *Demográfia*, 1978/1, pp. 13—32.
- Vukovich Gy. (1975): A városok és községek népessége, lakásvizonyai *Demográfia*, 1975/2—3, pp. 271—285.

1. Lakásépítések és településen belüli költözések
 Жилищное строительство и переселения в пределах поселения
 New Dwellings Constructed and Intra-Settlement Moves

Időszak	A lakásépítések és a településen belüli költözések jutó évi átlagos száma		$\frac{A}{B}$
	A 1000 lakosra	B	
1961—65	5,6	48,2	8,6
1966—70	6,4	49,4	7,7
1971—75	8,4	53,4	6,4
1976—78	8,7	54,1	6,2
	Az előző időszak százalékában		100% lakásépítésnövekményre jutó lakásváltoztatás növekmény
1966—70	114,3	102,5	$(\frac{0}{0})$ 0,17
1971—75	131,3	108,1	0,26
1976—78	103,6	101,3	0,36

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1979, SKV, Budapest, 1979. Demográfiai Evkönyv, 1978, SKV, Budapest, 1980.

2. A nemzeti jövedelem (A)
 és az állandó vándorlások (B) évi átlagos
 százalékos változása

Среднегодовое процентное изменение национального дохода (A)
 и постоянных миграций (B)

Average Annual Percentage Change in National
 Income and Permanent Migration

Időszak	A	B
1961—65	4,1	— 0,46
1966—70	6,8	— 3,21
1971—75	6,3	— 3,84
1976—78	4,9	— 0,47

Forrás: lásd az 1. táblánál.

3. A területi különbségek alakulása Budapest és a 19 megye között
 Динамика территориальных разниц между Будапештом и 19 комитатами
 Spatio-temporal Variations in Selected Variables for
 Budapest and the 19 Counties

Mutató Év (Időszak)	Országos átlag \bar{x}	Szórás s	Relatív szórás (%) v	A v évi átlagos százalékos változása (%)
A szocialista iparban foglalkoztatottak 10 000 lakosra jutó száma				
1965	1 431	918,6	64,19	..
1970 (—65)	1 648	732,4	44,44	— 6,15
1975 (—70)	1 632	527,0	32,29	— 5,47
1978 (—75)	1 555	420,7	27,06	— 5,40
Egy főre jutó személyes rendelkezésű havi jövedelem, Ft				
1962	823	130,3	15,84	..
1967 (—62)	1 138	111,4	9,79	— 7,64
1972 (—67)	1 586	150,0	9,46	— 0,67
1977 (—72)	2 333	167,0	7,18	— 4,82
Egy főre jutó évi összes kiskereskedelmi forgalom, Ft				
1960	6 793	2701,1	39,76	..
1965 (—60)	8 585	2935,3	34,19	— 2,80
1970 (—65)	13 271	3649,7	27,50	— 3,91
1975 (—70)	20 276	4751,4	23,43	— 2,96
1978 (—75)	25 495	5537,7	21,72	— 2,43

Forrás: Területi idősorok, KSH, Budapest, 1976; Településhálózat II. és IV. kötet, KSH, Budapest, 1977 és 1980; Jövedelemeloszlás Magyarországon, Statisztikai Időszaki Közlemények, 99. kötet, KSH, Budapest, 1967; A családi jövedelmek színvonala és szóródása 1977-ben, Statisztikai Időszaki Közlemények, 462. kötet, KSH, Budapest, 1980.

4. A települések szerepkörök szerint elhatárolt 11 hierarchikus csoportja közötti különbségek alakulása

Динамика разниц между разграниченными по функциям 11 иерархическими группами поселений

Spatio-temporal Variations in Selected Variables
for 11 Hierarchical Groups of Settlements

Változó Év (Időszak)	Országos átlag \bar{x}	Szórás s	Relatív szórás (%) $\frac{s}{\bar{x}}$	A v évi átlagos százalékos változása (%)
A szocialista iparban foglalkoztatottak 10 000 lakosra jutó száma				
1965*	1 431	1 133,4	79,21	..
1970 (—65)	1 648	1 108,5	67,27	— 3,01
1975 (—70)	1 632	971,6	59,53	— 2,30
1978 (—75)	1 555	858,4	55,20	— 2,42
Egy főre jutó évi összes kiskereskedelmi forgalom, Ft				
1965*	8 585	4 330,8	50,45	..
1970 (—65)	13 271	5 993,0	45,16	— 2,10
1975 (—70)	20 276	8 421,0	41,53	— 1,61
1978 (—75)	25 495	10 020,1	39,30	— 1,79

* A 11 településcsoport összetétele 1965-ben némileg eltér a következő években alkalmazott csoportosítástól.

Forrás: Településhálózat II. és IV. kötet, KSH, Budapest, 1977 és 1980.

5. Ezer főre jutó régióközi állandó vándorlások
Межрегиональные постоянные миграции на 1000 человек
Interregional Permanent Migration per 1000 Population
Average Annual Rates 1960—64 and 1975—78

Évi átlagos értékek 1960—64

	Be	El	Különbözet
1. Központi Körzet	11,09	9,00	+ 10,09
2. Észak-Magyarország	9,54	10,44	— 0,90
3. Észak-Alföld	9,32	18,37	— 9,05
4. Dél-Alföld	8,85	12,97	— 4,12
5. Észak-Dunántúl	10,21	9,46	+ 0,75
6. Dél-Dunántúl	8,05	12,43	— 4,38

Forrás: Compton, P. A. (1971) p. 51. és 173.

Évi átlagos értékek 1975—78

1. Központi Körzet	7,81	4,03	+ 3,78
2. Észak-Magyarország	4,85	6,70	— 1,85
3. Észak-Alföld	5,15	9,08	— 3,93
4. Dél-Alföld	5,02	6,23	— 1,21
5. Észak-Dunántúl	6,03	5,61	+ 0,42
6. Dél-Dunántúl	5,08	6,42	— 1,34

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1975, 1976, 1977, 1978. KSH, Budapest.

Megjegyzés: Compton regionális beosztásában Dunaújváros városa és járása a Központi Körzethez tartozik, míg a hetvenes években használatos definíció szerint ezek a területek Észak-Dunántúl részét képezik.

6. A régióközi állandó vándorlások áramlási mátrixa¹
 Матрица потока межрегиональных постоянных миграций
 Interregional Permanent Migration Flow Matrix
 Average Annual Rates 1960—64 and 1975—78

Évi átlagos értékek 1960—64

El \ Be						
	1	2	3	4	5	6
1. Központi Körzet	—	1,36 (3,04)	2,27 (5,10)	2,00 (4,49)	2,28 (5,11)	1,09 (2,45)
2. Észak-Magyarország	5,45 (5,98)	—	2,64 (2,90)	0,74 (0,81)	1,17 (1,29)	0,44 (0,48)
3. Észak-Alföld	9,85 (12,99)	3,74 (4,94)	—	1,88 (2,48)	2,09 (2,76)	0,81 (1,07)
4. Dél-Alföld	8,00 (9,99)	0,86 (1,08)	1,82 (2,28)	—	2,11 (2,64)	0,18 (2,34)
5. Észak-Dunántúl	5,33 (8,42)	0,68 (1,07)	0,91 (1,44)	0,96 (1,52)	—	1,58 (2,50)
6. Dél-Dunántúl	5,96 (5,20)	0,53 (0,46)	0,78 (0,68)	1,88 (1,64)	3,28 (2,85)	—

Forrás: Compton, P. A. (1971) p. 51 és 173.

Évi átlagos értékek 1975—78

1. Központi Körzet	—	0,65 (3,12)	0,90 (4,28)	0,79 (3,79)	1,15 (5,50)	0,54 (2,59)
2. Észak-Magyarország	3,30 (7,13)	—	1,64 (3,54)	0,49 (1,07)	0,89 (1,92)	0,38 (0,83)
3. Észak-Alföld	4,44 (10,88)	1,85 (4,53)	—	1,22 (2,98)	1,09 (2,67)	0,48 (1,18)
4. Dél-Alföld	2,80 (6,41)	0,44 (1,01)	1,02 (2,34)	—	1,09 (2,51)	0,88 (2,02)
5. Észak-Dunántúl	2,77 (8,11)	0,40 (1,18)	0,55 (1,61)	0,56 (1,65)	—	1,33 (3,88)
6. Dél-Dunántúl	2,27 (4,70)	0,30 (0,63)	0,41 (0,84)	0,99 (2,04)	2,45 (5,06)	—

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1975, 1976, 1977, 1978. KSH, Budapest.

¹ A zárójelben levő szám minden egyes áramlásnak az összes vándorlás százalékában kifejezett értéke. A zárójelen kívüli szám a vándorlóknak az elvándorlás helyén lakó 1000 főre jutó száma.

Lásd az 5. tábla alatti megjegyzést.

7. A településcsoportok közötti állandó vándorlások ezer főre jutó száma
*Количество постоянных миграций между группами поселений
на 1000 человек*

*Intersettlement Class Permanent Migration per 1000 Population
Average Annual Rates 1960—64 and 1975—78*

Évi átlagos értékek 1960—64

Településcsoportok	Be	El	Különbözet
Budapest	22,78	12,04	+ 10,74
Megyei jogú városok ¹	40,22	22,30	+ 17,92
Egyéb városok	36,39	26,75	+ 9,64
Községek	34,44	42,34	— 7,90

*Forrás: Magyarország Népesedése 1960, 1961, 1962, 1963, 1964 (Statisztikai Időszaki
Közlemények: 47, 54, 60, 68 és 81), KSH, Budapest.*

Évi átlagos értékek 1975—78

Budapest	10,23	6,23	+ 4,00
Megyei városok ²	22,40	10,92	+ 11,48
Egyéb városok	27,20	15,86	+ 11,34
Községek	22,76	31,69	— 8,93

Forrás: Demográfiai Évkönyv 1975, 1976, 1977, 1978. KSH, Budapest.

Megjegyzés: településcsoportok a mindenkori közigazgatási állapot és határ szerint.

¹ Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged.

² Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Győr.

Ugyanez vonatkozik a 8., 9. és 11. táblára.

8. A településcsoportok közötti állandó vándorlások áramlási mátrixa¹
 Матрица потока постоянных миграций между группами поселений
 Intersetlement Class Permanent Migration Flow Matrix
 Average Annual Rates 1960—64 and 1975—78

Évi átlagos értékek 1960—64

El	Be				
	a	b	c	d	
Budapest	a		0,69 (0,39)	2,58 (1,47)	8,77 (4,99)
Megyei jogú városok ²	b	3,49 (0,55)	0,74 (0,12)	4,50 (0,72)	13,57 (2,16)
Egyéb városok	c	4,46 (2,36)	2,00 (1,06)	5,29 (2,81)	15,00 (7,96)
Községek	d	5,64 (10,04)	2,71 (4,83)	8,03 (14,30)	25,96 (46,24)

Forrás: Magyarország Népesedése 1960, 1961, 1962, 1963, 1964 (Statistikai Időszaki Közlemények: 47, 54, 60, 68 és 81), KSH, Budapest.

Évi átlagos értékek 1975—78

Budapest	a		0,44 (0,40)	1,88 (1,73)	3,91 (3,59)
Megyei városok ³	b	1,54 (0,58)	0,46 (0,18)	3,03 (1,14)	5,89 (2,23)
Egyéb városok	c	2,12 (2,33)	1,56 (1,72)	4,44 (4,84)	7,78 (8,56)
Községek	d	2,82 (6,48)	2,69 (6,17)	9,69 (22,22)	16,49 (37,83)

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1975, 1976, 1977, 1978. KSH, Budapest.

¹ A zárójelben lévő szám minden egyes áramlásnak az összes vándorlás százalékában kifejezett értéke. A zárójelen kívüli szám a vándorlóknak az elvándorlás helyén lakó 1000 főre jutó száma.

² Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged.

³ Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Győr.

Megjegyzés: a mindenkori közigazgatási állapot és határ szerint.

9. A nagyvárosok és megyéjük állandó vándorlási forgalma
1000 főre vetítve

Постоянное миграционное движение крупных городов и их комитатов
на 1000 человек

Permanent Migration for Urban Regions per 1000 Population
Average Annual Rates 1960—64 and 1975—78

Évi átlagos értékek 1960—64

Terület	Be	El	Különbözet
Budapest	22,78	12,04	+ 10,74
Pest megye	41,86	35,49	+ 6,37
<i>Együtt</i>	28,53	19,11	+ 9,42
Megyei jogú városok ¹	40,22	22,30	+ 17,92
Saját megyék	36,48	43,77	— 7,29
<i>Együtt</i>	37,42	38,40	— 0,98

Évi átlagos értékek 1975—78

Budapest	10,23	6,23	+ 4,00
Pest megye	25,50	22,23	+ 3,27
<i>Együtt</i>	12,04	9,02	+ 3,01
Megyei városok ²	22,40	10,92	+ 11,48
Saját megyék	22,62	29,26	— 6,64
<i>Együtt</i>	22,55	23,36	— 0,81

Forrás: lásd a 8. táblánál.

¹ Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged.

² Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Győr.

Megjegyzés: a mindenkorl közigazgatási állapot és határ szerint.

10. Budapest és Pest megye állandó vándorlásainak áramlási mátrixa¹

Матрица потока постоянных миграций Будапешта и комитата Пешт

Permanent Migration Flow Matrix for the Urban Region of Budapest
Average Annual Rates 1960—64 and 1975—78

Évi átlagos értékek 1960—64

El \ Be	Be		
	Budapest	Pest megye	Egyéb
Budapest	—	3,85 (6,50)	8,19 (13,81)
Pest megye	11,69 (8,50)	—	23,80 (17,32)
Egyéb	4,53 (29,91)	3,63 (23,96)	—

Évi átlagos értékek 1975—78

Budapest	—	2,78 (8,54)	3,45 (10,60)
Pest megye	6,75 (9,55)	—	15,49 (21,91)
Egyéb	1,95 (21,86)	2,46 (27,54)	—

Forrás: lásd a 8. táblánál.

¹ A zárójelben lévő szám minden egyes áramlásnak az összes vándorlás százalékában kifejezett értéke. A zárójelen kívül szám a vándorlóknak az elvándorlás helyén lakó 1000 főre jutó száma.

11. A megyei városok és megyéjük állandó vándorlásainak áramlási mátrixa¹
 Матрица потока постоянных миграций комитатских городов и их
 комитатов

Permanent Migration Flow Matrix for the Urban Regions of the County Cities
 Average Annual Rates 1960—64 and 1975—78

Évi átlagos értékek 1960—64

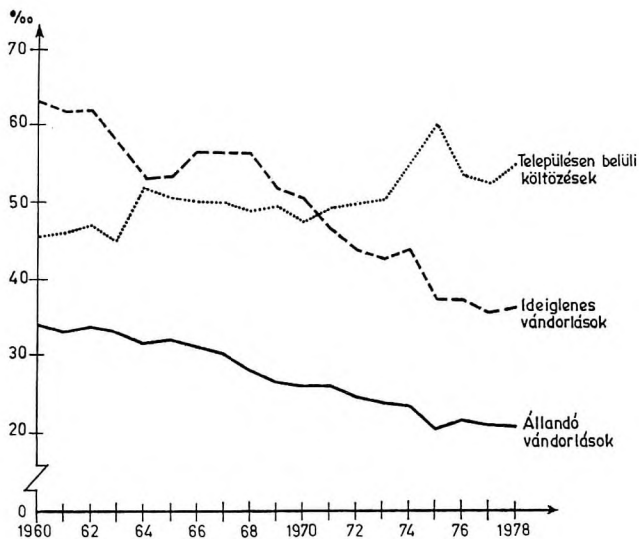
El \ Bz	Megyei jogú városok	Saját megyék	Egyéb
Megyei jogú városok ²	—	10,14 (3,76)	12,15 (4,50)
Saját megyék	7,68 (8,53)	—	36,09 (40,08)
Egyéb	1,14 (6,37)	6,57 (36,76)	—
Évi átlagos értékek 1975—78			
Megyei városok ³	—	4,99 (4,02)	5,93 (4,79)
Saját megyék	6,48 (11,02)	—	22,78 (38,70)
Egyéb	0,94 (7,06)	4,58 (34,41)	—

Forrás: lásd a 8. táblánál.

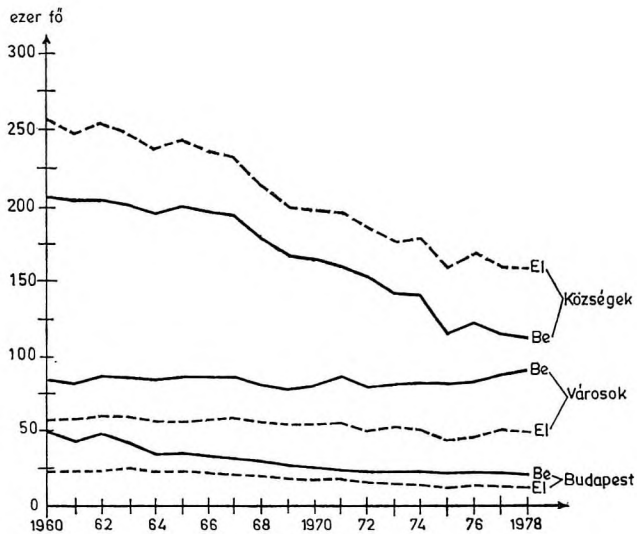
¹ A zárójelben lévő szám minden egyes áramlásnak az összes vándorlás százalékában kifejezett értéke. A zárójelen kívüli szám a vándorlóknak az elvándorlás helyén lakó 1000 főre jutó száma.

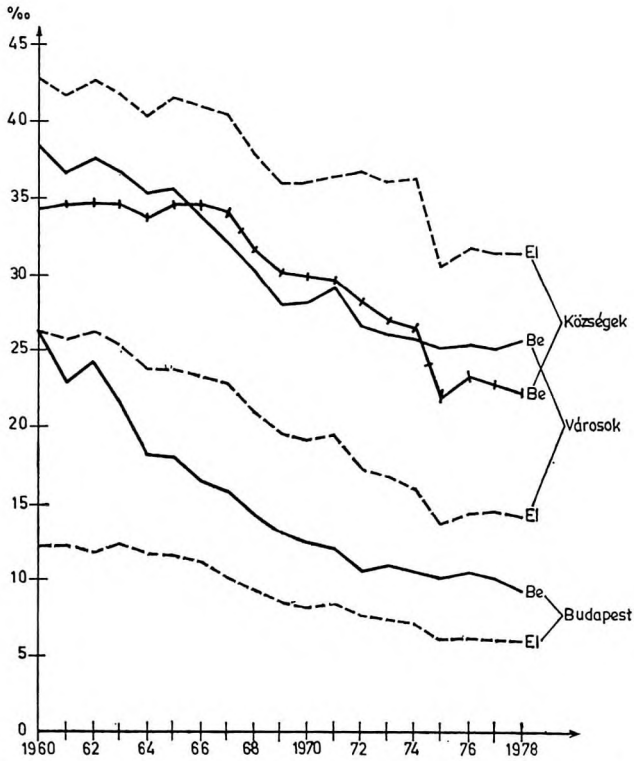
² Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged.

³ Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Győr.

I. A vándorlások ezer lakosra jutó száma
 Количество миграции на 1000 человек
 Migrants per 1000 Inhabitants, 1960—78

II/b Az állandó el- és bevándorlások ezer lakosra jutó száma

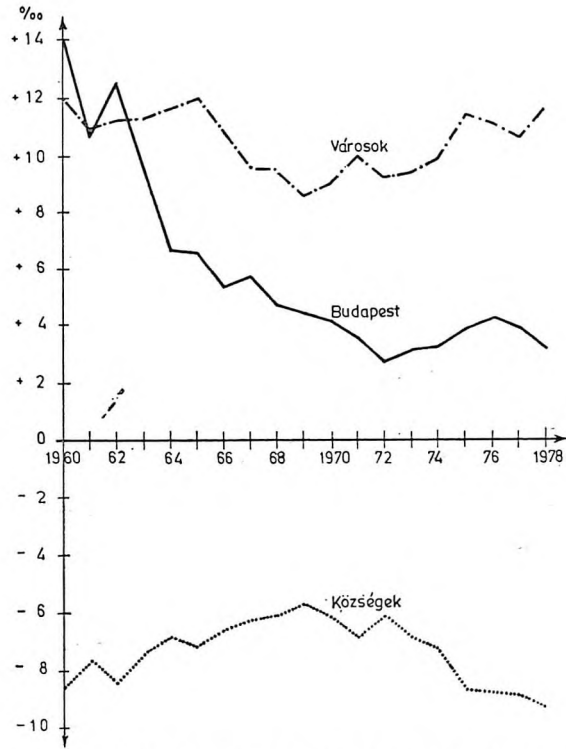
Количество постоянных выъездов и прибытий на 1000 человек

Movements in Gross Permanent Migration per 1000 Inhabitants, 1960—78

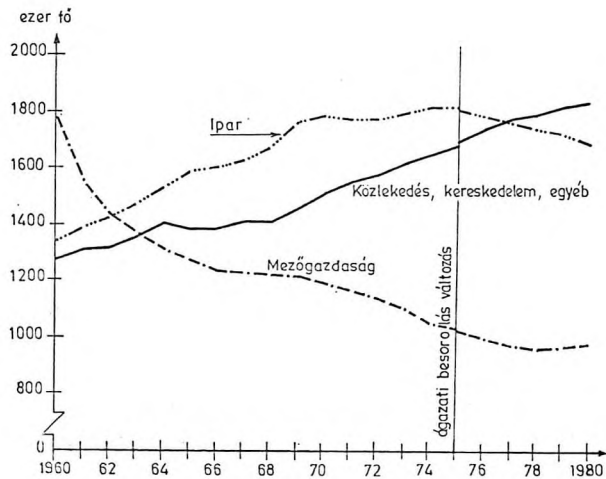
II/a Az állandó el- és bevándorlások alakulása

Динамика постоянных выъездов и прибытий

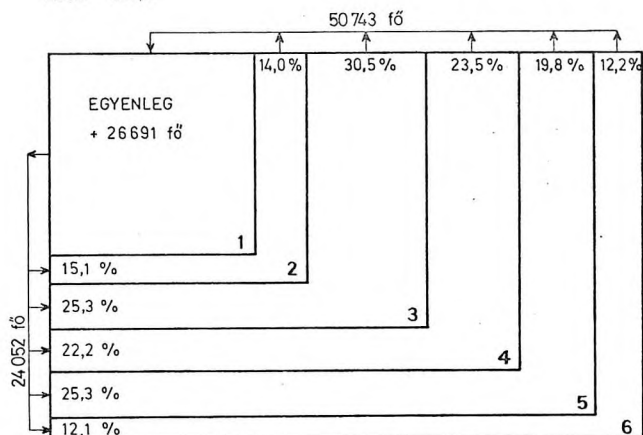
Movements in Gross Permanent Migration, 1960—78

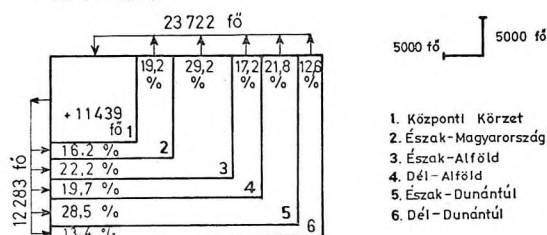
III. Az állandó vándorlási különbözeteik ezer lakosra jutó száma
Разницы в постоянных миграциях на 1000 человек
 Movements in Net Permanent Migration per 1000 Inhabitants, 1970—78

1960—1964

1975—1978

- 1. Központi Körzet
- 2. Észak-Magyarország
- 3. Észak-Alföld
- 4. Dél-Alföld
- 5. Észak-Dunántúl
- 6. Dél-Dunántúl

V. Az állandó vándorlások évi átlagos áramlása a Központi Körzetről és a Központi Körzetbe

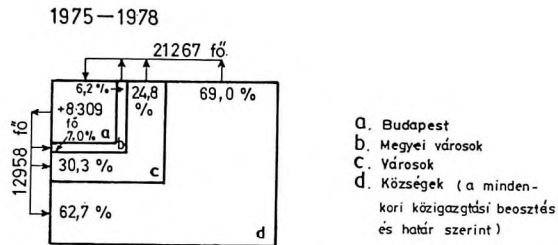
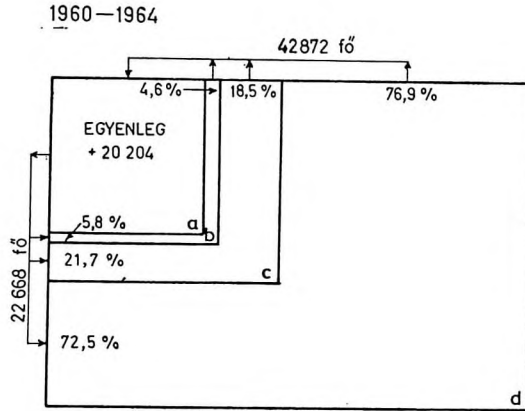
Среднегодовой поток постоянных миграций из центрального района и в центральный район

Average Annual Permanent Migration Flows from and to the Central Region, 1960—64 and 1975—78

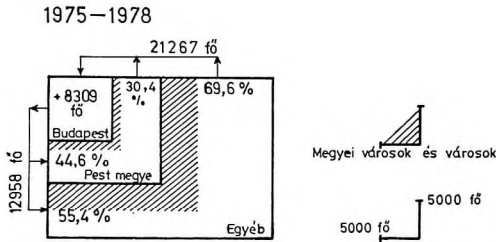
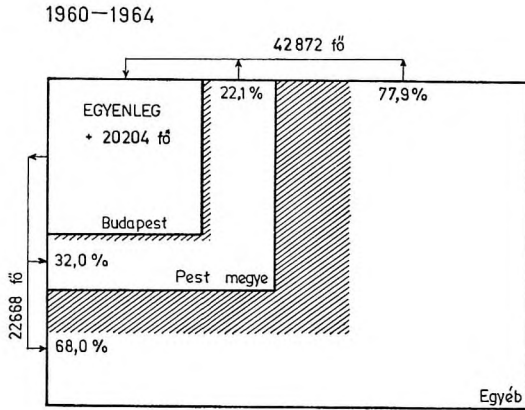
IV. A foglalkoztatottak számának alakulása három ágazatban

Динамика численности работников трех отраслей

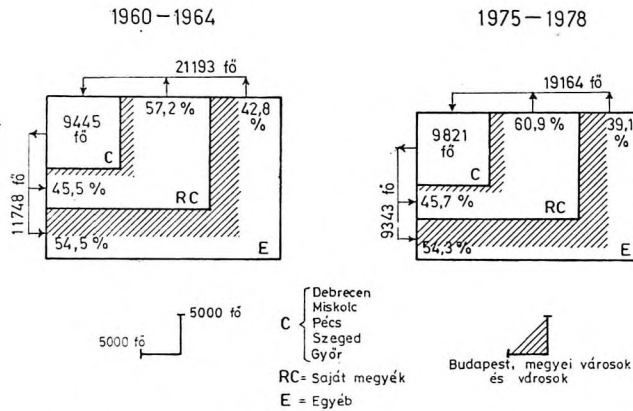
Employment in Three Economic Sectors, 1960—1980

VI. Az állandó vándorlások évi átlagos áramlása Budapestről és Budapestre
Среднегодовой поток постоянных миграций из Будапешта и в Будапешт
Average Annual Permanent Migration Flows from
and to Budapest, 1960—64 and 1975—78

VII. Az állandó vándorlások évi átlagos száma Budapestről és Budapestre
 Среднегодовое количество постоянных миграций из Будапешта
 и в Будапешт
 Average Annual Permanent Migration Flows from
 and to Budapest, 1960—64 and 1975—78

VIII. Az állandó vándorlások évi átlagos száma a megyei városokból és a megyei városokba

Среднегодовое количество постоянных миграций из комитатских городов и в комитатские города

Average Annual Permanent Migration Flows from and to County Cities, 1960-64 and 1975-78

ИЗМЕНЕНИЕ ИНТЕНСИВНОСТИ И ПРОСТРАНСТВЕННОЙ СТРУКТУРЫ ВНУТРЕННЕЙ МИГРАЦИИ В ВЕНГРИИ В 1960—1978 ГГ.

Резюме

Практически в Венгрии центральные распоряжения не регулируют непосредственно внутренней миграции населения. Имеется только одно лимитирующее распоряжение, ограничивающее течение в столицу. Существуют и стимулирующие средства например, пособие по случаю заселения и льготный кредит по строительству, даваемые лицам, переселяющимся на территории, назначенные для развития, но их размер и эффект незначительны. Следовательно, внутренняя миграция является в основном спонтанным процессом, который именно из-за своего непосредственно нерегулированного, массового характера, важного для человека может быть объективным измерителем действий социально-экономической политики и территориального развития на субъективные решения.

Динамика постоянных миграций отразила хорошо как общую тенденцию, так и неравномерности происшедших за последние 20 лет экономического развития и общественного преобразования.

В 1960-ые годы причиной территориальной мобильности населения считался прежде всего рост численности работников, занятых в промышленности. Ее роль резко уменьшилась, потом прекратилась в 1970-ые годы. Кажется, что одновременно интенсивность постоянных миграций достигла своего минимума. По всей стране начиная с 1975 г. практически только численность работников третьего сектора повышается. В будущем можно рассчитать на меньшее или большее увеличение количества миграций в зависимости от того произойдет-ли развитие инфраструктуры, обслужи-

ваний в сосредоточенном на основном снабжении децентрализованно или в первую очередь на центральных местах.

Из причин активных миграций связанных с работой остаются определяющими, но увеличивается и влияние факторов жилья и окружающей среды на миграцию.

За 15 лет разницы в возможностях получения работы и дохода между отдельными комитатами снизились до половины. Следовательно, количество миграций на большие расстояния резко уменьшилось и связи между соседними территориями развивались.

Гиерархические группы поселений сближались одна к другой в гораздо меньшей мере. Это не произошло случайно, так как политика по развитию предусматривает прежде всего устранение разниц между поселениями, имеющими равнозначные функции. Миграционная связь между группами поселений, близкими одна к другой в гиерархии, укрепилась и движение между более маленькими городами увеличилось еще больше. Однако, между селами — в противоположность предположению — интенсивность постоянных миграций снизилась. Поток из сел в города, прежде всего в более маленькие города увеличился. Уменьшение и включая уменьшение в интенсивности, наблюдается только в миграции в Будапешт.

Динамика миграционного движения столицы, других крупных городов и их комитатов показывает, что связь между ними стала более тесной, но открытый характер этих районов в отношении других частей страны в основном не изменился, поэтому они никак не считаются замкнутыми системами.

По сути дела при всех трех исследованных территориальных распределениях можно установить снижение территориальных разниц вследствие чего уменьшилось влияние постоянных миграций на концентрацию населения, но оно не прекратилось: на уровне районов экономического планирования, между городами и селами, а также между комитатскими городами и их комитатами постоянные миграции способствуют абсолютной концентрации, между столицей и комитатом Пешт — относительной концентрации, и только по трем основным группам городов (Будапешт, комитатские города и прочие города) наблюдается относительная деконцентрация населения на основе показателей постоянных миграций. Следовательно, в политике регионального развития следует соблюдать требование выравненного развития городской сети, городов и сел.

Изменения темпа экономического развития и предпочтений, формулированных в концепциях развития вызывают неравномерность в процессе территориального выравнивания и в изменении интенсивности и направления миграции. Предполагается, что в будущем развитие сельского хозяйства и отраслей третьего сектора будет играть еще большую роль в формировании социально-экономической пространственной структуры.

SPATIAL PATTERNS AND TRENDS IN MIGRATION IN HUNGARY, 1960—1978

Summary

No explicit central control is exercised over internal migration in Hungary, the only restrictive measure being one which aims at curbing the flow of population to Budapest. There are, however, financial incentives for those who move into development areas, although their value and effect is not significant. Internal migration is therefore basically a spontaneous process involving masses of people and because of this, it can serve as an objective instrument to measure the

effects of socio-economic policies and spatial developments as these are reflected in the subjective decisions of migrants.

Permanent migration trends are sensitive mirrors of both the overall tendencies and the irregularities of economic development and societal transformation over the past twenty years.

During the 1960s, spatial mobility of population was generated mainly by employment growth in industry, but during the 1970s, the effect of this factor was firstly significantly reduced then extinguished. At the same time, the incidence of permanent migration seems to have reached its lowest value. Since 1975, the only expansion in national employment has been in the tertiary sector, and in future, migration is expected to reflect on whether infrastructure and servicing developments takes place primarily in central places or in a more decentralized way.

Of the active reasons for migrating those related to employment will remain the most important, but the role of housing and living conditions will become increasingly influential. County differences in job and income possibilities have diminished by half during the last 15 years, and as a consequence, the number of long distant moves has dropped more rapidly than average while contacts among neighbouring areas have developed.

Rapprochement among the hierarchical groups of settlements has been much slower because of the explicit development policy which insists first of all on abolishing differences among settlements invested with identical central functions, and migration links between neighbouring groups of settlements in the hierarchy have strengthened. Moreover, the incidence of migration among the smaller towns has increased. By contrast intervillage permanent migration has weakened, contrary to the impression that is sometimes created, while the exodus to urban places, especially to smaller ones, has accelerated. Only Budapest receives fewer migrants, also in relative terms, from the villages than previously.

Migration flows between the large cities, including Budapest and their respective counties have grown in significance, but the openness of these regions with other areas of the country has not essentially changed. Thus core-ring relationships are not a dominant spatial bond in Hungary. Spatial inequalities with respect to all three spatial breakdowns examined have diminished with a result that population concentration generated by permanent migration has lessened. *Absolute concentration* of population, however, can still be observed at the level of economic-planning regions, between towns and villages and between county cities and their counties, as well as *relative concentration* between Budapest and County Pest. Only in the relationship between the three major groups of urban centres (Budapest, county cities and towns) has permanent migration brought about *relative decentralization* of population. Thus it is important that spatial development policies equally stress the development of balanced urban network and balanced town-village relationships.

Changes in the pace of economic growth and in development concept preferences have produced irregularities in the process of spatial equalization and in the process of decreasing intensity and changing directions of migration. In this respect, guidelines concerning developments in agriculture and in the tertiary sector are likely to prove more decisive in the future than they have in the past.

KÖZLEMÉNYEK

A FRANCIA NEMZETI DEMOGRÁFIAI KUTATÓINTÉZET (INED) NÉPESEDÉSPOLITIKAI KOLLOKVIUMA

DR. KLINGER ANDRÁS

1980. december 2. és 4. között rendezte a Francia Nemzeti Demográfiai Kutatóintézet (INED) a Népesedéspolitikai Kollokviumát. Ennek célja az európai szocialista országok népesedési helyzetének és népesedéspolitikájának megíté debate volt, összehasonlítva a francia helyzettel.

A kollokviumra hat európai szocialista ország képviselőit hívták meg; minden országból egy demográfust, aki a népesedési (termékenységi) helyzetet ismertető dolgozatot készített és egy jogászt vagy szociológust, aki a népesedéspolitikát ismertette. A demográfusok általában az adott országok állami vagy akadémiai demográfiai bizottságainak vezetői voltak, a népesedéspolitikát pedig vagy jogászok vagy pedig szociológiai intézetek munkatársai ismertették. Magyarországot *Kulcsár Kálmán* akadémikus, az MTA Szociológiai Intézete igazgatója, és *Klinger András* kandidátus, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője képviselték.

Francia részről a kollokviumot *Gérard Calot*, az INED igazgatója és *Roland Pressat*, az INED főosztályvezetője vezette. Ezenkívül két francia dolgozatot terjesztettek be: a népesedési helyzetről az INED egy munkatársa, a népesedéspolitikáról az államtanács egy tagja. A kollokvium záró konkluzióit az INED, ill. az egyetemek képviselői, mint rapportőrök készítették el. Ezenkívül különféle francia állami és társadalmi intézményt (így a Munkaügyi, a Családügyi, az Egészségügyi Minisztériumot, a Gazdasági és Társadalmi Tanácsot, a Külügyminisztériumot, az Államtanácsot, a Társadalombiztosítási Központot, a Nemzeti Statisztikai és Gazdaságkutató Intézetet (INSEE), az egyetemeket) huszan képviselték és az INED további tizenöt munkatársa vett részt megfigyelőként a megbeszéléseken.

A kollokvium első két napján külön-külön tárgyalták a hét ország helyzetét bemutató előadásokat; a dolgozatok készítőinek szóbeli összefoglalását követően, amelyek után a kérdések megválaszolása következett. A harmadik napon a rapportőrök terjesztették elő jelentésüket. A kollokvium betervezett előadásai, szóbeli bevezetői és vitái igen őszintén tárták fel az egyes országok helyzetét, ill. tárgyalták a népesedéspolitikai intézkedések hatékonyságát.

A francia résztvevők — főleg a kollokvium két elnöke — abból a szempontból tették fel kérdéseiket, ill. vettek részt a vitában, hogy az európai szocialista országok gyakorlata mennyiben hasonló vagy eltérő a francia helyzettől, ill. általánosságban milyen eltérések tapasztalhatók az európai szocialista országok népesedésében, ill. népesedéspolitikájában a nyugat-európai országokhoz viszonyítva. Nagyobb elvi vita inkább csak a népesedéspolitikai intézkedések hatékonysága megítélésében mutatkozott. E vonatkozásban a résztvevők háromféleképpen foglaltak állást:

a) a népesedéspolitikai intézkedések képesek befolyásolni a családok termékenységi (gyermekszámra vonatkozó) elképzeléseit; vagyis a pro-

natalista intézkedésekkel növelni lehet a tényleges termékenységet (ezt optimista vagy voluntarista nézetnek nevezték a résztvevők);

b) a népesedéspolitikai intézkedések a tényleges (befejezett) termékenységet önmagukban nem képesek módosítani; csak időszaki — naptári — hatásaik vannak, ui. a családok gyermekszámra vonatkozó elképzelései sokkal komplexebbek, így a társadalmi klíma, az életmód megváltozása nélkül kevésbé módosíthatók; ezért a népesedéspolitikai céljai inkább minőségiek, mint mennyiségiek (ezt a résztvevők egyrésze pesszimista vagy fatalista nézetnek, mások inkább realistának tartották);

c) a kompromisszumként elfogadott vélemény szerint a népesedéspolitikai célja olyan légkör teremtése vagy olyan feltételek biztosítása vagy elősegítése, hogy a kívánt gyermekszámot a családok megvalósítsák, ill. a termékenység a gyermekszámra vonatkozó ideákat (az ún. ideális gyermekszámot) elérje — egyéni és társadalmi szinten. Ez természetesen a legtöbb ország esetében nem biztosítja az általánosságban megkívánt célt — az egyszerű reprodukciót biztosító családonkénti gyermekszámot, ami 100 nőre számítva 210—220 gyermek világhozozatalát tenné szükségessé — de növelné a néhány országban kialakult igen alacsony termékenységet elsősorban azért, hogy az eredetileg két gyermeket kívánó családok nem állnának meg egy gyermek után család-alakításuknál, hanem a kellő segítség alapján valóban megszülnék második gyermeküket is.

A kollokvium betervezett anyagai, ill. a viták és összefoglalások alapján a következő összefoglaló kép alakult ki a 6 európai szocialista ország — Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, NDK, Románia — jelenlegi népesedési (termékenységi, születésszabályozási) helyzetéről, ill. népesedéspolitikájáról Franciaország viszonyaival összehasonlítva.

A termékenység alakulása

A kelet-európai szocialista országok népesedési helyzetét általában az jellemezte, hogy a demográfiai átmenetre — a halandóság, ill. a termékenység csökkenésére — később került sor, mint az észak- és nyugat-európai országokban. Emiatt a termékenység csökkenése gyorsabban ment végbe, egyes országokban, így Csehszlovákiában, Magyarországon és Németországban az első világháború után, másutt pedig csak az 1950 utáni időszakban. Emiatt a legtöbb európai szocialista országban nem is jelentkezett a második világháború utáni születésszám növekedés — az ún. baby-boom —, amelyet, főleg az 1970-es évek második felétől, jelentős termékenység-csökkenés követett az európai kapitalista országokban. Az európai szocialista országokat inkább a termékenység folyamatos csökkenése, majd az országok zömében viszonylag magasabb szinten történő stabilizálódása jellemezte. Külön helyzetet foglal el e tekintetben Magyarország, ahol több születési hullám zajlott le (magas pontjával 1953—54-ben és 1974—75-ben, mélypontjával 1962—65-ben, ill. az 1980-as évtől kezdve), ill. Románia (ahol 1966-tól, a drasztikus népesedéspolitikai intézkedések után, erősen megnövekedett a születési arányszám).

A teljes termékenységi arány^a nagysága alapján az egyes országok helyzete a következőképpen jellemezhető:

Év	Bulgária	Csehszlovákia	Lengyelország	Magyarország	NDK	Románia	Franciaország
1970	2,2	2,1	2,2	1,9	2,2	2,9	2,5
1975	2,2	2,5	2,3	2,4	1,5	2,5	1,9
1978	2,1	2,4	2,2	2,1	1,9	2,5	1,8
1979	2,2	2,3	2,3	2,0	1,9	2,5	1,9

^a A teljes termékenységi arány az adott év korszerinti születési gyakorisága alapján számítva az egy nőre jutó teljes termékenységet, vagyis összes élveszülető gyermekek számát jelenti.

Franciaországban 1970-ben a teljes termékenység aránya 2,5 volt; ez 1978-ra 1,8-ra esett; 1979-re kisebb arányú növekedés következett be, ami 1980-ban is folytatódik.

1970 óta a legtöbb európai szocialista ország termékenysége vagy növekedett, vagy magas szinten stabilizálódott. Az utóbbi években jelentősebb javulást mutat az NDK termékenysége; Magyarországon 1975-re viszonylag magas érték alakult ki, de ez erősen csökkent és 1980-ban az arány már csak 1,8 volt.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a Kollokviumon képviselt 7 ország közül — 1979. évi adatok szerint — három olyan van, ahol a termékenység színvonala alatta van az egyszerű reprodukcióhoz szükséges átlagnak — 2,1-2,2 — (NDK, Magyarország, Franciaország); Bulgária termékenysége éppen ennek határán van és a másik három ország jelenlegi termékenységi színvonala meghaladja ezt a szintet.

A teljes termékenység nem jellemzi teljes egészében a tényleges gyermekszám szerinti megoszlást. Átmeneti helyzetben ui. magasabb értéket mutathat, még ha a családok gyermekszám szerinti megoszlása kedvezőtlenebb is. (Ez mutatkozik meg akkor, ha a kor szerinti termékenységi arány átmenetileg növekszik annak következtében, hogy a születések közötti időszak megrövidül. Ez történt Magyarország esetében 1973 után, amikor a termékenység látszólagos növekedését a második gyermek születésének előrehozatala okozta elsősorban.) Emiatt jobban mutatja az országok közötti igazi különbségeket, ha az élveszültek születési sorrend szerinti megoszlását hasonlítjuk össze. Ez — 1979. évi adatok szerint — a következő (0_0 -ban):

Születési sorrend	Bulgária	Csehszlovákia	Lengyelország	Magyarország	NDK	Románia	Franciaország
1	47	40	42	46	54	39	48
2	39	36	34	39	36	29	34
3	9	15	14	10	7	15	12
4—	5	9	10	5	3	17	6
Összesen	100	100	100	100	100	100	100

A differencia elsősorban abban mutatkozik meg, hogy Bulgáriában, Magyarországon, az NDK-ban igen magas az első, és alacsony a harmadik és további szülöttek aránya. Ezzel szemben a másik három országban elég magas a harmadik szülött és magasabb a negyedik és további szülöttek aránya is. Franciaország helyzete inkább az első három országhoz hasonló.

Az előbbi összefüggéseket, ill. különbségeket a kor szerinti termékenység különbségei is bizonyítják. Itt azonban feltűnő a legfiatalabbak erősen eltérő termékenységi aránya (főleg Magyarország relatív kiugrása), ill. az idősebbek differenciái (ami párhuzamos a termékenység általános szintjével). 1979. évi adatok szerint az ezer megfelelő korú nőre jutó élveszületések száma a következőképpen alakult:

Korcsoport	Bulgária	Csehszlovákia	Lengyelország	Magyarország	NDK	Románia	Franciaország
15—19	80	54	34	73	60	73	18
20—24	203	211	173	166	151	200	120
25—29	99	128	135	103	76	130	136
30—34	35	53	70	43	28	61	75
35—39	11	17	30	15	9	29	25
40—49	2	2	4	2	1	4	3

A különbségek az egyes országokban végrehajtott termékenységi reprezentatív vizsgálatok eredményeiben is jelentkeznek. A Világ Termékenységi Vizsgálat keretében végrehajtott felvételek eredményei szerint ui. a házasság-

kötéskor, ill. a vizsgálat időpontjában kívánt gyermekszám is elég nagy különbségeket jelez.

Összességében az a megállapítás alakul ki, hogy az európai szocialista országok a különféle mutatók — beleértve az itt nem ismertetett kohorsz termékenységi adatok — alapján két nagy csoportra oszthatók. Ezek egyike olyan, ahol az utóbbi években már kialakult vagy közel álló az a termékenységi szint, amely már nem biztosítja az egyszerű reprodukciót (NDK, Magyarország, Bulgária); a másikba pedig olyan országok tartoznak, ahol még az e fölötti szinten tart a termékenység. Az előbbieknél nem is várják rövid távon e helyzet tartós megjavulását; az utóbbiaknál pedig inkább bizonyos csökkenés várható. Ezt húzza alá pl. Csehszlovákia 1980-ban már tapasztalható születésszám visszaesése, ill. az a tény, hogy ma már csak Szlovákia mutat jelentősebb termékenységet, Csehország adatai mérsékeltebbek.

Születésszabályozás, abortus helyzet

A családtervezés megvalósítása különböző módon történik az európai szocialista országokban.

Az országok egyik csoportjában rendelkezésre állnak a modern fogamzásgátló eszközök; és a házaspárok zöme ezek felhasználásával védekezik a nem kívánt terhesség ellen. Ide tartozik az NDK, Magyarország és Csehszlovákia, ahol a házaspárok zöme modern eszközökkel (orális szer, méhen belüli eszköz) védekezik. Ehhez hasonló a helyzet Franciaországban.

A másik három országban — Bulgária, Lengyelország, Románia — a modern eszközök még nem állnak rendelkezésre, vagy bevezetésük nem is engedélyezett. Így ezekben az országokban a hagyományos eszközök képezik egyedül a védekezés lehetőségét. Ezek a kevésbé hatékony módszerek inkább vezetnek nem kívánt terhességhez.

A születésszabályozási módszerek elterjedését a következő összeállítás jellemzi (reprezentatív vizsgálatok eredményei alapján; általában a védekező propagatív korú házas nők százalékában):

Védekezés módja	Bulgária	Csehszlovákia	Lengyelország	Magyarország	NDK	Románia	Franciaország
<i>Modern eszköz</i>							
Orális	3	11		49	} 60	·	36
Méhen belüli	2	17		13		·	14
Együtt	5	28		62		·	50
<i>Egyéb eszköz</i>							
Kondom	3	13	·	6	} 40	5	8
Kémiai	1	} 13	·	·		} 17	2
Egyéb	0		·	3			0
Együtt	4	26	20	9		22	10
<i>Hagyományos eszköz</i>							
Megszakított érintkezés					} 40		
Naptári	79	34	51	24		44	30
Egyéb	5	8	29	} 5		34	9
Együtt	7	4	·			0	1
Együtt	91	46	80	29		78	40
Összesen	100	100	100	100		100	100

A művi vetélés legalizálására minden vizsgált országban sor került. Az országok zömében már az 1950-es évek második felében legálissá vált az abortus (Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia); két országban azonban csak az 1970-es évek közepén (Franciaország, NDK). Az előbbi csoport országaiban bizonyos szigorításra került sor az 1970-es évek elején (így konkrét feltételek fennforgásához kötötték a vetélés engedélyezését Bulgáriában, Csehszlovákiában, Magyarországon); 1966-ban Romániában pedig teljesen eltiltották az abortus végrehajtását. A jogszabály, ill. a védekezési eszközök használata elég sokrétű képet mutat az abortus gyakorlatban. Egyes országokban stabilizálódott a vetelési arány, másutt jelentősen csökkent (Magyarország). Romániában a teljes visszaszorítást követően relatíve ismét igen magas a száz élveszülöttre jutó vetelési arány (függetlenül attól, hogy az 1966-as eltiltó rendelkezés formálisan még érvényben van).

A 100 élveszületésre jutó (legális) művi vetélések száma a következőképpen alakult:

Év	Bul-gária	Cseh-szlovákia	Lengyel-ország	Magyar-ország	NDK	Románia	Francia-ország
1966	98	78	.	135	—	355	.
1970	103	80	25	127	—	68	.
1976	98	74	24	51	58	92	19
1978	108	76	26	50	.	95	20
1979	109	77	.	50	.	99	21

Általános volt az a vélemény, hogy az abortusok számának alakulása nem meghatározója a születési mozgalomnak. Ez csupán a tudatos születésszabályozás egyik — törvényesen rendelkezésre álló vagy eltiltott — eszköze. Az abortusra vonatkozó jogszabályok módosítása — legalizálás, szigorítás, eltiltás — csak rövid időre módosíthatja az évi születésszámot, de kevésbé befolyásolja a tényleges termékenységet. Egyetértettek abban is, hogy a művi abortusok visszaszorítása — egészségpolitikai szempontból — indokolt, de ezt nem eltiltással, hanem megfelelő modern fogamzásgátló eszközök bevezetésével és megfelelő propagandával szükséges biztosítani.

Népesedéspolitikai célok

Valamennyi résztvevő országban a születésszám csökkenése következtében már az 1960-as évektől kezdődően, de méginkább az 1970-es években komplex népesedéspolitikai intézkedések születtek. Ezek mindegyike „prona-talista” célzatú volt; a legtöbb esetben az egyszerű reprodukció biztosításához szükséges gyermekszám elérését kívánták biztosítani, másutt ennél magasabb termékenységet akartak kialakítani. Formailag mindenütt az 1—2 gyermekes családnagyság helyett a 2—3 gyermekes, vagy méginkább a 3 gyermekes családnagyság általánossá válását kívánták elérni.

A népesedéspolitikai jogszabályok országonként eltérő módon igyekeztek a csaknem azonos célt elérni. A megközelítési módok erősen függtek az egyes országok jogrendszerétől, de azoktól a társadalmi-gazdasági-demográfiai körülményektől is, amelyek az adott népesedési (termékenységi) helyzetet előidézték. A Kollokvium vitájában egyértelmű volt, hogy a népesedési helyzet kialakítását erősen befolyásolja az a tény, hogy az egyes országokban különböző arányú a nők körében az aktív keresők száma, ami a termékenység befolyásolási eszközeit is módosítja. Az európai szocialista országokra a női foglalkoztatottság magas és növekvő aránya jellemző (pl. a 20—24 éves nők között az aktív keresők aránya az 1950. évi 69⁰/₀-ról 1975-re 74⁰/₀-ra, a 25—44 éves nők között pedig 59⁰/₀-ról 78⁰/₀-ra nőtt); Franciaországban ez az arány alacsonyabb és alig növekszik (a 20—24 éves nők között 15 év alatt nem következett be módosulás: változatlanul 66⁰/₀; a 25—44 éves nők között azonban már 52⁰/₀-ról 58⁰/₀-ra növekedett).

A népesedéspolitikai stratégiák két alapcélét kívánják megvalósítani, az elsőt „minimálisnak”, a másodikat „maximálisnak” felfogva:

a) a jogszabályok biztosítsák azt, hogy az egyéni családideál (a családok által megtervezett gyermekszám) megvalósításra kerüljön;

b) a népesedéspolitikai célja, hogy a társadalmi családideál (az adott társadalom által ideálisnak tartott gyermekszám) megvalósításra kerüljön.

Az előbbi stratégia lényegében az egyszerű reprodukció megvalósítását (2,1—2,2 közötti családonkénti gyermekszámot), az utóbbi pedig mérsékelt (10—15%-os) szaporodáshoz szükséges gyermekszámot kíván preferálni.

Lehetséges olyan népesedéspolitikai is, amely egy már kialakult társadalmi családmodellt kíván módosítani (pl. két gyermek helyett hármat), ez azonban nem látszik egyetlen országban sem reálisnak a jelenlegi társadalmi-gazdasági körülmények között.

Kiegészítő célként a legtöbb országban egészségpolitikai eredmények is szerepelnek. Ezek általában arra irányulnak, hogy a családtervezés a legmegfelelőbb eszközökkel történjék; vagyis általában a károsító hatású művi abortuszok helyett a modern fogamzásgátló eszközök felhasználásával.

Népesedéspolitikai eszközök

A népesedéspolitikai eszközök valamennyi országban sokrétűek és különféle oldalról kívánják megközelíteni a kitűzött célokat. Sok esetben keverednek a szociálpolitikai (családpolitikai) és népesedéspolitikai intézkedések. Az előzőek a családok (a gyermekek) segítségét célozzák, elsősorban abból a szempontból, hogy a családok jövedelmét ne befolyásolja — vagy kevésbé módosítsa — a gyermekek száma. Az utóbbiak már olyanok, hogy preferált módon — népesedéspolitikai célból — segítenek egyes népességcsoportokat. Ezért ezek az intézkedések „diszkriminatív” jellegűek, hiszen adott családok nagyobb arányú támogatása egyúttal más típusú családok terhére csökkenhet. Ez leginkább úgy mutatkozik meg, hogy a 3 gyermekes családok kiemelt támogatása a legtöbb országban a 2, de méginkább az 1 gyermekes vagy leginkább a gyermektelen családok „kárára” történik. Ez utóbbi diszkriminációt kevésbé vitatják, de inkább az volt az általános vélemény, hogy a kívánt népesedéspolitikai célokból is szükséges az egy- és kétk gyermekes családok támogatása, mivel éppen az okozhatja az alacsonyabb családagnagságot, hogy az első gyermekkel kapcsolatos nehézségek miatt módosítják a családok eredeti elgondolásait és emiatt növekszik az egy-két gyermekes családok száma és csökken a 2—3 gyermekeseké. Az első gyermek támogatása talán biztosítaná a második gyermek — már előzetesen is elgondolt — megszületését és ez talán nagyobb arányban biztosíthatná — további preferált segítséggel — a harmadik gyermek viszonylag nagyobb arányú megszületését. De pillanatnyilag a legtöbb országban az egy-gyermekek támogatása kevésbé történik meg.

A résztvevő országokban a népesedéspolitikai eszközöket a következőképpen lehetséges csoportosítani:

a) anyagi-pénzügyi eszközök

Ez tekinthető legáltalánosabbnak, mivel minden ország közvetlen anyagi támogatással kívánja a családokat magasabb gyermekszámra ösztönözni. E vonatkozásban keveredik természetesen leginkább a szociálpolitikai és népesedéspolitikai cél, és az utóbbi elem inkább a gyermekszám-szerinti eltérő nagyságrendű juttatások oldaláról jelentkezik.

A társadalom közvetlen pénzügyi támogatásának mértéke eléggé különböző nagyságrendű a résztvevő országokban. A nemzeti jövedelemhez viszonyítva e közvetlen pénzügyi juttatások aránya kiemelkedően magasnak tűnik Bulgária (10%) és Csehszlovákia (7%); középen helyezkedik el az NDK (4%); Magyarország és Franciaország (3%); és viszonylag a legkisebb arányú ez a ráfordítás Romániában és Lengyelországban (1—2%).

Az anyagi juttatások a betervezett anyagok és a vita alapján négy elem-ből tevődnek össze:

Családi pótlék

A legáltalánosabbnak tekintett pénzügyi juttatási forma valamennyi országban. Általában a gyermekek 16-18 éves koráig fizetik, de ha a gyermek tanul, akkor ennél tovább (általában 25 éves korig).

A családi pótlék rendszer erős kombinációja a szociálpolitikai és népesedéspolitikai intézkedéseknek. Ez abban nyilvánul meg, hogy elsődleges célja a sokgyermekesek jövedelmi különbségeinek mérséklése; de a népesedéspolitikai jelleg — főleg újabban abban látszik —, hogy kiemelten emelték a legtöbb országban a 3. gyermek utáni családi pótlék összegét, abból a célból, hogy ösztönözzék az ideálisnak vélt családmóddel kialakulását. Az országok zömében az első gyermek után kisebb összegű családi pótlékot fizetnek, mint a második gyermek után. Két országban — Franciaország és Magyarország — az első gyermek nem kap családi pótlékot (Magyarországon csak olyan egy gyermekes család kap, ahol előbb két gyermek után részesültek családi pótlékban, de az idősebb gyermek kor miatti kiválása miatt már csak a fiatalabb gyermek részesül).

A képviselt országokban a családi pótlék jelenlegi havi összege (nemzeti valutában) a következő:

Gyermekszám	Bulgária Leva	Csehszlovákia K	Lengyelország ¹ Zl	Magyarország Ft	NDK DM	Románia ² Lei	Franciaország Ff.
1	15	140	250	— ³	20	220	—
2	40	480	600	980	40	460	250
3	85	930	1050	1980	90	720	710
4	100	1330	1550	2640	150	1000	1120

¹ 1981. I. 1-től azoknak, akiknek egy főre jutó havi jövedelme 1600 Zl alatt van. 1600–2000 Zl közötti jövedelemnél: 160, 410, 750, 1050 (eddig ennyiben részesültek az 1600 Zl aluli jövedelműek).

² Csak 1850 Lei havi kereset alatt; az összegek a városi családokra vonatkoznak. Falusi családoknál: 150, 320, 510, 720 Lei.

³ Egy gyermek után — ha eddig is részesültek 2 gyermek után —: 490,— Ft.

A családi pótlék rendszere különbségeit jól mutatja az a tény, hogy a 3. gyermek után fizetett havi összeg nagysága igen jelentős mértékben tér el országonként a 2. gyermek után fizetett összegétől. Ez jelzi azt az eltérést, hogy mennyiben kívánják az egyes országok preferálni a 3. gyermek születését. A differencia az NDK-ban a legnagyobb, ahol két és félszer annyi a 3. gyermek után fizetett családi pótlék, mint a 2-nál. Ugyancsak nagy az eltérés Magyarországon (100% feletti), Bulgáriában, Franciaországban, valamint Lengyelországban (80% körüli). Ezzel szemben 10% körüli az eltérés Romániában és csak egyharmadnyi Csehszlovákiában.

A családi pótlék tényleges értékét jól jelzik azok a különbségek, amelyek a családi pótlék összegének az átlagos havi keresethez viszonyított arányában az országok között megmutatkoznak. Ha a 3. gyermekes családoknak fizetett családi pótlék összegét viszonyítjuk az átlagos havi kereset összegéhez, akkor azt találjuk, hogy relatíve a legmagasabb ez az érték Bulgáriában és Magyarországon (50% körüli); közepesnek tekinthető Csehszlovákiában, Lengyelországban és Romániában (egyharmada a fizetésnek); relatíve a legkisebb — éppen a legmagasabb életszínvonalú országokban — az NDK-ban és Franciaországban (ahol az átlagkereset egyötödét éri csak el).

Egyéb anyagi juttatások

Az országok különféle egyéb — főleg egyszeri — anyagi juttatásban (segélyben) részesítik a gyermekes családokat. Ezek közül legáltalánosabb a gyermek születésénél fizetett egyszeri segély összege. Ezt valamilyen formában minden ország népesedéspolitikai rendszere ismeri.

A különbségek abban mutatkoznak, hogy bizonyos országokban az összeg nagysága egységes, független a gyermek szülési sorszámától; másutt azonban e szerint differenciált: a későbbi szülési sorszámú újszülöttek után az anya emelt összegű segélyben részesül. Az első csoportba tartozik Csehszlovákia (2000 Ck), Magyarország (2500 Ft), valamint az NDK (1000 DM). Jelenleg ide sorolandó még Franciaország is — ahol már most relatíve a legmagasabb ez az összeg, amit két alkalommal fizetnek: prenatálisan, bizonyos számú terhesbemutatóhoz kapcsolva — 2164 Ft — és postnatálisan, a születés után — 2842 Ft. 1981-től a differenciáltság erősen érvényesülni fog: 3. és további gyermek születésénél 10 000 Ft prémiumot fizetnek. Emellett biztosítják a család részére egy minimális jövedelemösszeg folyósítását. Bulgáriában már most is progresszív a segély (1. gyermek: 100, 2. gyermek: 250, 3. gyermek: 500 Leva). Romániában pedig csak a 2. gyermek megszületésétől számítva fizetnek (összege: 1000 Lei).

Adóelengedések

Azokban az országokban, ahol jövedelmi adórendszer van, ott a család nagysága, így az eltartottak száma, ill. a gyermekszám szerint különböző módon mérséklék a jövedelemadó összegét. (Ez áll fenn Csehszlovákiában, ahol a mérséklés havi 620 Ck-ig terjedhet, az NDK-ban, ill. legnagyobb mértékben Franciaországban.) Másutt, ahol a gyermektelenségi adó intézménye áll fenn, ott ennek megszűnése jelent relatíve kedvezményt a gyermekes családoknak. (Ez a helyzet Bulgáriában, ill. a jövedelemadó rendszerében az NDK-ban.)

b) Időbeli kedvezmények a gyermekes anyáknak.

A közvetlen anyagi juttatások mellett a Kollokviumon résztvevő országok mindegyikében biztosítják a dolgozó anyáknak, hogy gyermekeik neveléséhez különféle időtartamú fizetett szabadságot vegyenek igénybe. Ezek fajtái és időtartamai jelenleg a következőképpen alakulnak:

Anyasági szabadság

Valamennyi országban a dolgozó anya részére különböző időtartamú anyasági segélyt biztosítanak a gyermek születését követően. Az országok egy részében ezt oly módon szabályozzák, hogy a szabadság egy részét kötelező módon már a szülést megelőzően vegyék ki — főleg a koraszülések megakadályozása érdekében. Az anyasági szabadság idejére az országok zömében a teljes fizetés összegének megfelelő segélyt biztosítják, néhány országban ennek havi összege 10%₀-kal alatta marad az előző időszak fizetésének. A legtöbb országban a szabadság tartama független a gyermek szülési sorszámától, de az országok egy részében — népesedéspolitikai okokból — az utóbbi években a gyermekszám szerint differenciált tartamú szabadságot állapítottak meg. Az anyasági szabadság ez egyes országokban a következőképpen alakul:

Ország	Anyasági szabadság tartama (hét)			Segély a fizetés %-ában
	1.	2. gyermek esetén	3—(+)	
Bulgária	17	21	26	100
Csehszlovákia	—	—	—	90
Lengyelország	16	18	18	100
Magyarország	—	—	—	100
NDK	—	—	—	26 ^a
Románia	—	—	—	100
Franciaország	16	16	26 ^b	90 ^b

a Ebből 6 hét kötelezően a szülés előtt.

b 1981-től; a 3. és további gyermek szülése esetén 100%.

Gyermekgondozási szabadság

Az anyasági szabadságot követően az országok egy részében biztosítják a dolgozó anya részére, hogy gyermekét otthon nevelhesse bizonyos kor eléréséig és ezért a fizetése egy részének megfelelő segélyben részesül.

Ez a rendszer leghamarabb Magyarországon került bevezetésre (1967-től) és itt is a legáltalánosabb. Valamennyi dolgozó anya részesülhet benne és a gyermek 3 éves koráig veheti igénybe. 1974-től összege differenciált a gyermeke születési sorszámától függően. Összege jelenleg a havi átlagkereset 25—40%-át éri el. További három országban került ehhez hasonló segélyezés biztosításra, de bizonyos korlátozásokkal. Így Bulgáriában minden dolgozó anya részesül benne, de csak a gyermeke egyéves koráig. Havi összege 90 Leva, ami az átlagos kereset 55%-ának felel meg. Az NDK-ban ugyancsak a gyermek egyéves koráig vehető igénybe, de csak a 2. gyermektől kezdve. Összege azonos az anya tényleges fizetése 50%-ának, a kisebb jövedelműeknek egy minimális összeget fizetnek a gyermekszámtól függően. Csehszlovákiában a gyermek 2 éves koráig vehető igénybe, de itt is csak 2. gyermektől kezdődően. Összege aszerint változik (500 és 1200 korona, vagyis az átlag kereset 20 és 50%-a között), hogy a családban 1, 2, vagy 3 két éven aluli gyermeket nevelnek.

A többi országban — Lengyelország, Románia, Franciaország — csak fizetés nélküli szabadságot biztosítanak a gyermekneveléshez, általában a gyermek 3 éves koráig.

Munkaidő, táppénz kedvezmények

Valamennyi országban a terhességi idő alatt, ill. a gyermeknevelés céljaira különböző munkaidő kedvezményeket biztosítanak.

Általánosságban a terhességi idő alatt a veszélyeztetettség vagy egyéb megbetegedés esetén táppénz jogosultságot biztosítanak a dolgozó nőknek.

A gyermek megbetegedése esetén — a gyermek korától függően — különböző időtartamú táppénz jogosultság áll fenn, hogy az anya ápolhassa gyermekét. 3 éves korig ennek biztosított évi tartama általában 60 nap (de Bulgáriában 2 éves korig korlátlan, de havi 90 Levának megfelelő nagyságú), ezenfelül pedig általában rövidebb. E téren is Bulgária jár az élen, itt 16 éves korig gyermekápolásra évi 60 napos táppénz vehető igénybe; Magyarországon ez csak a 3—6 éves gyermekek esetén vehető igénybe.

Különböző egyéb kedvezmények is fennállnak. Így munkaidő-kedvezmény a szoptatási idő esetén (csaknem mindenütt); rövidebb munkanap a 3 éven aluli gyermek esetén, fizetett szabadság növelése stb.

c) Természetbeni juttatások.

A népesedéspolitikai juttatások harmadik csoportjába a különféle természetbeni juttatások tartoznak, amelyeket az állam (társadalom) biztosít a gyermekek nevelésének segítésére. Ide tartozik a gyermekintézmények háló-

zatának kiépítése, az oktatás és egészségügyi ellátás ingyenessége, valamint a fiatal házások, ill. a sok gyermekes családok részére adott különféle lakástámogatások.

Gyermekintézmények

Valamennyi országban — főleg annak következtében, hogy a kisgyermekes anyák nagyobbik része dolgozik — fokozatosan bővítették a gyermekintézmények hálózatát. Legáltalánosabb a 3—6 éves gyermekek elhelyezésére szolgáló óvodák hálózatának kiterjesztése, ami a legtöbb országban már nemcsak szociális, hanem inkább nevelési intézménynek tekinthető. A kötelező iskolázási kor előtt az országok egy részében — így főleg az NDK-ban és Franciaországban — ezt már kötelező iskolaelőkészítésnek tekintik és ezért 5—6 éves korban már teljessé válik a részvétel. Kevésbé általános a 3 éven aluli gyermekek elhelyezésére szolgáló bölcsődei intézmény. Ez pl. alig van elterjedve Franciaországban, másutt pedig éppen a gyermekgondozási segély intézménye miatt nem látszik fontosnak nagyobbarányú kiterjesztése.

A rendelkezésre álló adatok szerint a 6 éven aluli gyermekek napközi ellátása a 6 európai szocialista országban a következőképpen alakul:

Ország	Gyermekintézménybe elhelyezett 6 éven aluli gyermekek megfelelő korúak százalékában		
	általában	bölcsődeben	óvodában
Bulgária	51	20	77
Csehszlovákia	45	20	80
Lengyelország	27	.	.
Magyarország	57	16	85
NDK	78	60	90
Románia	42	.	.

A fentiekből láthatóan a legjobban az NDK van ellátva mindkét intézménytípussal; a bölcsődei ellátás a többi országban elég alacsony, az óvodai férőhelyek száma azonban eléggé magas. Kivételt képez Lengyelország, ahol igen alacsony a kisgyermekes intézményi elhelyezése. Franciaországban az „óvodák” (zömében csak félnapos ellátást biztosító, tehát étkezést nem adó intézmények) a 2 éves gyermekek 34, a 3 évesek 90, a 4—5 évesek 100%-át gondozzák.

Lakáskedvezmények

Az országok mindegyikében segítik a fiatal házások, ill. a sokgyermekes családok megfelelő lakáshoz jutását. Különféle támogatási rendszereket alakítottak ki. Ezekben azonos az, hogy bizonyos összegű — zömében kamatmentes vagy alacsony kamatösszegű — kölcsönt biztosítanak lakásépítéshez, az állami lakások bizonyos arányát a fiatal házásoknak biztosítják, a lakáskölcsönök egy részét elengedik a gyermek(ek) megszületése esetén, másutt lakbérkedvezményeket biztosítanak, stb. E segítség aránya fokozatosan növekszik, de sehol sem tudja jelenleg még megoldani a megfelelő lakás gyors elérését minden házaspár részére.

* * *

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a Kollokvium megrendezői jó lehetőséget biztosítottak arra, hogy összehasonlítva elemezni lehessen a résztvevő országok népesedési viszonyait és azokat az intézkedéseket, amelyeket a különböző országok a megfelelő termékenységi szint elérése érdekében tettek. A jelenlegi magyar népesedési helyzetben különösen fontos, hogy megismerjük a környező szocialista országok viszonyait és lehetséges népesedéspolitikai

intézkedéseinkben tanuljunk a más országok tapasztalataiból. A Kollokvium ehhez jó lehetőséget biztosított és remélhetőleg a további együttműködés — amit mind az INED vezetői, mind pedig a Kollokvium többi résztvevői szorgalmaztak — szintén gyümölcsöző lesz mind tudományos, mind pedig gyakorlati — népesedéspolitikai — vonatkozásból.

**КОЛЛОКВИУМ ПО ПОЛИТИКЕ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ ФРАНЦУЗ-
СКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ИНСТИТУТА ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ИСС-
ЛЕДОВАНИЙ (ИНЭД)**

**COLLOQUIUM ON POPULATION POLICY OF
THE FRENCH NATIONAL INSTITUTE OF DEMOGRAPHIC STUDIES
(INED)**

**A BUDAPESTI GYERMEKEK TESTMAGASSÁGA ÉS TESTSÚLYA
A KORAI GYERMEKKORBAN
SZOCIODEMOGRÁFIAI STÁTUSUK FÜGGVÉNYÉBEN
AZ 1970-ES ÉVEKBEN**

DR. EIBEN OTTÓ—DR. ÓRY IMRE—VARGÁNÉ
TEGHZE-GERBER ZSUZSANNA

Bevezetés

A gyermekek növekedését, testi fejlődését befolyásoló számos környezeti tényező közül az utóbbi évtizedekben különösen nagy érdeklődéssel fordulunk a szocioökológiai és a szociokulturális faktorok felé. Ezek a tényezők mint a mikrokörnyezet alkotói veszik körül a növekvő gyermeket. Egy részük közvetlenül is hat a növekedésre, testi fejlődésre, más részük pedig valamely intermedier mechanizmus, például táplálkozás révén fejt ki hatását. Ezek képezik tehát azt a komplex ökoszisztémát, amely meghatározza a gyermek fejlődését a nagyon is kritikus *korai* gyermekkorban.

A fejlődés e korai szakaszában ugyanis a gyermek rendkívül fogékony a környezeti hatásokra; a születéstől a 4 éves korig ezek döntően befolyásolják a későbbi növekedés és fejlődés menetét, és egészen a felnőttkorig hatnak.

Az utóbbi évtizedekben számos tanulmányt publikáltak a környezeti tényezők hatását vizsgálva de aránylag keveset a korai gyermekkorra vonatkozóan. Jóllehet, az antropológiai irodalomban már e század első évtizedeiben találunk idevonatkozó megfigyeléseket.

Rietz (1906) hysteroptasia néven írja le azt a megfigyelését, hogy a jobb módú, jobb körülmények között élő gyermekek fejlődése meggyorsul, illetve a szegénysorsúaké lelassul az előzőkhöz képest. — Pfaundler (1916) proteroplasianak nevezi azt a jelenséget, amely a fejlődés meggyorsulását (praecipitatio-ját) jelenti valamely gyermekcsoportban egy másik csoporttal szemben. Megemlíti a proteroplasia előfordulását nagyvárosi gyermekeknél falusi gyermekekhez viszonyítva (Eiben 1956).

A városi és falusi környezet ma is eltérően hat a növekedésre, testi fejlődésre, érése (Eiben 1956, Wolanski—Lasota 1964, Bielicki 1980). Különösen az ún. fejlett országokban észlelhető nagy különbség a városi és falusi gyermekek növekedésében, fejlődésében és éppen a 2—4 éves korban. E különbség Garn—Clark (1975) szerint átlagosan 2% lehet, de a testsúlyban 5%, a tricipsen mért bőrredővastagság esetében pedig 12%.

Újabban Kanawati és McLaren (1973) libanoni jól fejlődő és fejlődésben visszamaradt gyermekek növekedését elemezte mintegy 20 szociodemográfiai faktor függvényében. E faktorok skálája igen széles, a betegségek megelőzésétől a védőoltások létezésén vagy hiányán, a kalóriabevitelen, a lakás komfortos vagy komfort nélküli voltán, illetve nagyságán át az apa iskolai végzettségéig. A szerzők megállapítják, hogy az alacsony színvonalú szocioökológiai körülmények között felnövő gyermekek körében a táplálkozás és az egészségügyi viszonyok döntőek, a többi tényező másodlagos.

Hasonló következtetésre jut *Scholl* (1975), aki mexikói gyermekek növekedését elemezte demográfiai viszonyok és a szülők biológiai jellegeinek függvényében. *Christiansen* et al. (1975) Bogotában a szociális tényezők ismeretében vizsgálta a gyermekcsoportokat, ugyanezt erősítette meg.

Fellowes et al. (1979) a korai gyermekkorban vizsgálták angol gyermekek fejlődésére ható környezeti tényezőket, elsősorban a táplálkozás minőségét. Figyelemre érdemes, hogy sem a testsúly, sem a testhossz növekedési ütemében nem találtak szignifikáns kapcsolatot a család környezeti státuszával. A vizsgált gyermekek fejlődésmenetének jellegzetességei két éves kortól stabilizálódtak.

A gyermekek szüleinek családi állapota ugyancsak befolyásolja a növekedést, testi fejlődést. Ha azonban a csoport, amelyből a vizsgált gyermek származik, inhomogén, az ebből eredő egyéni különbségek nehezen mérhetőek. *Trost* (1980) négy változós séma segítségével szerkesztette meg az „egyszülős család” összetett fogalmát. *Koch-Nielsen* (1980) dán, *Clason* (1980) pedig holland mintákon jellemzi az egyszülős családok fogalmát.

Azt, hogy a szocioökológiai feltételek szignifikánsan befolyásolják a gyermekek növekedését, testi fejlődését, érését, számos további vizsgálat eredményei erősítették meg (*Bouchalová—Geryová* 1974, *Nemeskéri* 1970, *Rea* 1971, *Eiben* 1972, *Amirhakimi* 1974, *Bodzsár* 1977, *Pantó* 1980).

A születési súly is észrevehetően befolyásolja a szocioökológiai faktorok hatását, amint erre *Tanner* (1974) rámutat, de a városi, illetve falusi környezetben e hatás különböző módon érvényesül (*Bjerre—Varendh* 1975). *Johnston* (1978) hangsúlyozza e különböző faktorok interakciójának az ökoszisztémában kifejtett relatíve specifikus hatását.

Jürgens (1962) kiemeli 2—6 éves gyerekek antropometriai vizsgálata során különös figyelemmel elemezte a testarányok változásait, és néhány módszertani kérdést is felvetett.

A korai gyermekkorra vonatkozóan célzottan végzett hazai antropológiai vizsgálatok száma csekély. Számos vizsgálat érintette azonban az óvodai vagy iskolai szervezeti keretek között relatíve könnyen elérhető gyermekcsoportokat. *Braunhoffner* (1930, 1934), *Kenyeres* (1932—33), *Véli* (1936, 1948, 1969), *M. Viola* (1952), *Eiben* (1961, 1967, 1977), *Farkas* et al. (1965), *Erdős—Meszlényi* (1969), *Eiben* et al. (1971) és mások tanulmányaiból bőségesen állnak rendelkezésünkre Budapestről és az ország különböző területeiről, különböző időszakból származó és általában a legkülönbözőbb szociodemográfiai csoportokból származó gyermekek testmagasság és testsúly adatai. E tanulmányok azonban elsősorban a testi fejlettség testméretekkel kifejezhető alakulását, a testarányok változásait, valamint az úgynevezett „akceleráció” kérdéseit vizsgálták.

Összegezve e teljességre igényt nem tartó áttekintést, rá kívánunk mutatni tehát a korai gyermekkorban (az iskolába lépés előtti években!) lejátszódó növekedés, testi fejlődés meghatározó fontosságára. E korszak növekedésének, testi fejlődésének szocioökológiai tényezők függvényében történő vizsgálatából származó adatok egyben kitűnő lehetőséget kínálnak arra, hogy az egész népesség általános egészségi, táplálkozási stb. viszonyairól is képet alkothassunk.

A vizsgálat célja

A budapesti gyermekek longitudinális növekedésvizsgálatával az volt a célunk, hogy részben az 1970-es évek budapesti gyermekeit reprezentáló testméretnormákat, indexeket kidolgozhassuk, részben azokat a külső, főleg szociodemográfiai tényezőket akartuk feltárni, amelyek a gyermekek szomatikus fejlődését befolyásolják.

Vizsgálatunk eddigi eredményei részben a gyermekek testméreteinek alakulására, szociodemográfiai körülményeire, gondozási, nevelési környezetükre, életmódjukra vonatkoznak. Feldolgoztuk a vizsgált 12 testméret középértékeit három hónapos korcsoportokra, fiú—lány bontásban az 1—60 hónapos gyermekeknél. A gyermekek egészségi állapotának vizsgálata, illetőleg az adatok

elemzése a veleszületett fejlődési rendellenességekre, a kórházi kezelésre és egyéb morbiditási tényezőkre terjedt ki (*Sárkány* szerk. 1977, *Vargáné* et al. 1976).

Jelen tanulmányunkban a külső tényezők hatását elemezzük. A 12 rendszeresen mért testméret közül a *testmagasságot* és a *testsúlyt* választottuk, és ezek alakulását kísértük figyelemmel bizonyos *szociodemográfiai* ismérvek tükrében, nevezetesen: a társadalmi státus, a születési sorrend, az anya életkora a gyermek születésekor, a szülők családi állapota, a család jellege, és a testvérek száma szerint.

Anyag és módszer

A vizsgált gyermekek

1970-ben Budapesten keresztmetszeti növekedésvizsgálatot végeztünk a KSH Népegyetemen Kutató Intézete, az ELTE Embertani Tanszéke, a Budapest Főváros Gyermekkegészségügyi Szolgálat, a Heim Pál Gyermekkórház, a Csecsemőotthonok Országos Módszertani Központja, az MTA Biometriai Osztálya részvételével és több szakértő bevonásával. E vizsgálat során mintegy 19 000 0—1 éves gyermek testi fejlődésének, szociodemográfiai viszonyainak és egészségi állapotának változásait rögzítettük. A vizsgálat az 1969. október 15-e és 1970. október 15-e között Budapesten született mintegy 23 000 gyermek túlnyomó többségét érintette. Ezután reprezentatív módszerrel 25%-os mintát választottunk, és ez a mintegy 4700 gyermek képezte alapját az 1970. óta folyó longitudinális növekedésvizsgálatnak:

1971-ben	4037
1972-ben	3797
1973-ban	3573
1974-ben	3344
1975-ben	3222
1976-ban	3118
1977-ben	3010
1978-ban	2898
1979-ben	2824

gyermeket vizsgáltunk.

A minta elemszámának csökkenése a longitudinális növekedésvizsgálatok általánosan ismert, sajátos velejárója.

Az adatfeldolgozás során mintánkból féléves korcsoportokat képeztünk. A megfelelő életkorcsoportokba való besorolásnál ± 3 hónapot vettünk figyelembe. Az évenként megismételt adatfelvételek eszmei időpontja az év október 15. napja. Így pl. az 1975. október 15-i mérésnél a gyermekek kora 5-től 6 éves korig terjed, tehát az 5, 5 1/2, 6 évesek közé soroltuk őket, az 1976. október 15-i mérésnél a gyermekek 6—7 évesek voltak, és a 6, 6 1/2, 7 évesek közé kerültek, és így tovább. Adataink tehát a korcsoportok 12 hónapos periódusai szerint longitudinálisak.

Vizsgálati módszerek

Az évenként megismételt antropometriai vizsgálatok során 12 testméretet rögzítettünk, adatokat veszünk fel a gyermekek szociodemográfiai körülményeiről, és orvosi vizsgálatot végzünk.

A gyermekek testhosszúságát fekvő testhelyzetben 3 éves korig, testmagasságát 2 éves kortól antropométerrel, testsúlyukat rendszeresen ellenőrzött tizedes személymérlegen mértük (*Tanner* et al. 1969).

Mivel a vizsgálatban részt vevő gyermekek 1976-ban elérték az iskolás kort, ebben az évben iskolaérettségi (speciális orvosi, pszichológiai és pedagógiai) vizsgálatot egészítettük ki szokásos programunkat (*Vargáné* et al. 1979).

Jelen tanulmányunkban a normális, 2500—4000 g születési súlyú gyermekek adatait közöljük, jöllehet a különböző szerzők véleménye eltér a „normális” születési súly felső határát (4000 vagy 4500 g) illetően. Külön fiúkra és leányokra, féléves korcsoportokra számítottuk a testsúly és a testmagasság (testhosszúság) középértékeit az előzőekben felsorolt szociodemográfiai ismérvek szerinti bontásban.

Az évenként elvégzett részelemzések azt mutatták, hogy a gyermekek testméreteiben a leginkább szignifikáns különbségeket éppen a *társadalmi státus* szerint tapasztaltuk. Mintánk ilyenirányú vizsgálatához öt olyan csoportot képeztünk, amelyek alkalmasak arra, hogy reprezentálják a családok különböző társadalmi-gazdasági helyzetét. A társadalmi-gazdasági csoportokba való besorolásnál annyiban tértünk el a statisztikai adatszolgáltatásoknál kialakított kategorizálástól, hogy besorolásunk alapja az apa és az anya foglalkozása, jövedelme, valamint a családon belül az egy főre jutó jövedelem együttese volt (v. ö. *Pongráczné—S. Molnár* 1976).

Társadalmi-gazdasági csoport	Apa foglalkozása	Apa jövedelme	Az 1 főre jutó jövedelem a családban*
1.	értelmiségi, vezető állású	5300 Ft felett	2100 Ft-nál több
2.	egyéb szellemi	5300 Ft felett	2100 Ft-nál több
3.	szakmunkás v. szakképzett szolgáltatási dolgozó	—	1601—2100 Ft
4.	betanított munkás	—	1101—1601 Ft
5.	segédmunkás, alkalmi munkás	—	

* Az egy főre jutó jövedelmet tekintve, figyelembe kell venni, hogy az adatfelvétel 1975-ben történt, tehát amikor az átlagkeresetek a jelenleginél alacsonyabbak voltak. Az 1975. évhez viszonyítva az 1979. év végéig a munkások és alkalmazottak átlagkeresete 28,7%-kal emelkedett. Ugyancsak figyelembe kell venni, hogy az adatok a szülők bemondásán alapulnak, ami közismert okokból bizonyos hibaforrást rejt magában. Ennek ellenére az adatok arányaikban vizsgálhatók, és jól reprezentálják a családok társadalmi-gazdasági körülményeit.

Az anya foglalkozásától és az egy főre jutó jövedelem változásától függően az egyes családok az alapbesorolás szerinti csoportnál (rétegnél) eggyel magasabb, illetve alacsonyabb kategóriába kerülhetnek. Ha pl. az apa értelmiségi foglalkozású, az egy főre jutó jövedelem 2100 Ft felett van, a család abban az esetben kerül a felső csoportba, ha az anya is értelmiségi foglalkozású vagy eltartott. Míg ha az anya nem értelmiségi és nem is eltartott, vagy az egy főre jutó jövedelem 2100 Ft alatt van, a család lekerül a felső-középső csoportba.

Eredmények és értékelés

Adataink elemzése előtt megemlítünk néhány olyan problémát, amelyek vizsgálati anyagunk természetéből adódnak, és amelyeket nem minden esetben sikerült megoldanunk.

Tisztában vagyunk azzal, hogy minden ismérv, amely szerint a gyermekek fejlettségét vizsgáltuk, többszörös kombináción keresztül hat: amikor pl. az anya életkora szerint vizsgáljuk a testméretek alakulását, figyelembe lehetne venni a születési sorrendet is.

Közel 3000 gyermek adatait dolgoztuk fel, de a csoportosítás eredményeképpen (kor, fiú—leány, anya kora, születési sorrend szerinti bontás stb.) a kisebb gyakoriságú csoportokba olyan kicsi esetszám kerül, amely összehasonlító elemzésre nem alkalmas. Úgy gondoltuk, hogy mielőtt korrelációsza-

mitást, faktoranalízist, klaszteranalízist stb. végzünk, legyen tiszta kvalitatív képünk a gyermekeknek az említett ismérvek szerinti növekedési adatairól.

Problémát jelentett az adatok numerikus értékelése (v. ö. Fallon 1978). Vizsgálati mintánkban ugyanis olyan nagyfokú az átfedés az egyes csoportok között, hogy nem szívesen teszünk numerikus különbséget, inkább a minőségekről beszélünk.

Felmerült az a kérdés is, hogy populációs adatokkal dolgozzunk-e, vagy csak a fiziológiásnak tekinthető születési súlyúak adatait vizsgáljuk, és ha igen, nol van annak felső határa. (Jelen tanulmányban a 2500—4000 gramm születési súlyú gyermekek adatait dolgoztuk fel.) Az elemzés során felvetődött a gondolat, hogy az egyes ismérvek szerinti megoszlás vizsgálatánál ki lehetett volna indulni a gyermekek születési hossz- és súlyadataiból is, és nem a fél-éves kori méretekből. Ez azonban újabb adatfeldolgozást igényelt volna, nem beszélve arról a problémáról, hogy pontos születési hosszadatokkal nem rendelkezünk; ezeket ugyanis a gyermek egészségügyi törzslapja, illetve a szülők bementése alapján vettük fel.

Úgy gondoljuk azonban, hogy érdeklődésre tarthat számot, ha bemutatjuk eddig feldolgozott adatainkat, noha ezt a tanulmányt előzetes dokumentációnak szánjuk.

Mintánk reprezentatív voltának igazolására megjegyezzük, hogy az a uemográfiai jellemzők szerinti megoszlás tekintetében jó egyezést mutat a teljes körű budapesti adatokkal.

Vizsgálati eredményeink ismeretében arra a kérdésre kerestünk választ, hogy a 0,5—8,5 éves budapesti fiúk és leányok testmagassága és testsúlya különbözik-e, és ha igen, milyen mértékben az azonos életkorú, de különböző szociodemográfiai helyzetű alcsoportokban.

1. Társadalmi csoport

A család társadalmi státusa fontos meghatározója mindazon környezeti tényezőknek, melyek a gyermek növekedésére hatnak.

A vizsgált gyermekek társadalmi csoportok szerinti megoszlása az 1. táblán látható.

1. A vizsgált gyermekek társadalmi csoportok szerinti megoszlása

Распределение исследованных детей по общественным группам

Distribution of the children examined by social groups

Csoport	A gyermekek száma	megoszlása %
1.	81	2,9
2.	433	15,7
3.	1367	49,5
4.	739	26,7
5.	147	5,2
<i>Együtt</i>	<i>2767</i>	<i>100,0</i>

A gyermekek testmagassága — mint növekedésükre egyik leginkább jellemző testméret — mind a fiúk, mind a leányok esetében rendre az értelmiségi és szellemi foglalkozású csoportokhoz tartozók nagyobb középtékeit adja. Világosan kitűnik az első társadalmi csoporttól az ötödikig csökkenő trend. A vizsgált 17 korcsoport öt-öt társadalmi csoporthoz tartozó, összesen 85 alcsoportjából a fiúknál csak három, a leányoknál is csak négy kivételt találtunk ez alól. Néhány esetben két szomszédos társadalmi csoport azonos korcsoportjában egyenlő (vagy gyakorlatilag egyenlőnek tekinthető) a testmagasság. Figyelembe kell venni azt is a trend szempontjából, hogy pl. az egyéves fiúk első társadalmi

csoportjában, amelynek testmagasság középértéke 2 mm-rel kisebb, mint a második társadalmi csoporté, az esetszám mindössze 14.

A *testsúly* esetében már nem ennyire egyértelmű a kép. A különböző tényezők hatására érzékenyebben és gyorsabban reagáló testsúly — mint ismeretes — a tápláltságról, az aktuális egészségügyi státusról tanúskodik, míg a testhossz inkább az intenzív behatásokat, *Masse* szavaival „a gyermek történetét” tükrözi. A testmagasságnál említett 85 alcsoportból két szomszédos társadalmi csoportot összehasonlítva fiúknál 13, leányoknál 16 esetben fizikai dolgozók csoportjába tartozó gyermekek a súlyosabbak. A testsúly esetében tehát részben elmosódik a különbség, de a három fizikai foglalkozású kategórián belül megmarad. (Emlékeztetünk arra, hogy az első két csoportba főleg az értelmiségi, illetve szellemi foglalkozású és magasabb keresetű szülők gyermekei, míg a következő három csoportba a fizikai foglalkozású és alacsonyabb egy főre jutó jövedelemmel rendelkező családok tartoznak.) Adataink nem zárják ki annak lehetőségét, hogy fiúknál élesebb a különbség.

Megvizsgáltuk a növekedés mértékét 1/2 évestől 8 1/2 éves korig. A növekedést a 8 1/2 éves és a 1/2 éves korban kapott középértékek különbsége adja mm-ben, illetve g-ban; ezt az értéket fejezzük ki a 1/2 éves kori középérték százalékban. Az eredményt azonban — a nagy szórás miatt, mind a testméretek, mind a korösszevonások és a kategorizálás szempontjából — fenntartással kell fogadnunk (lásd 2. tábla).

2. A növekedés mértéke félévestől 8 és fél éves korig
társadalmi csoportok szerint

*Размер роста от возраста полгода до возраста 8 с половиной лет
по общественным группам*

*Extent of growth from the age of half a year to
the age of 8 years and a half by social groups*

Mutató megnevezése	Társadalmi csoport					Együtt
	1	2	3	4	5	
Hossznövekedés						
		Fiúk				
mm	643	637	622	627	625	626
%	93,2	93,1	90,9	92,9	93,8	91,8
		Leányok				
mm	660	648	645	636	642	643
%	98,7	97,3	96,8	96,5	99,4	97,0
Súlygyarapodás						
		Fiúk				
gramm	21 590	20 780	19 970	19 772	19 248	20 076
%	280,8	266,0	257,1	258,3	266,8	260,0
		Leányok				
gramm	21 469	21 016	21 257	20 530	19 272	20 952
%	300,2	293,8	294,2	289,9	282,0	292,5

A hossznövekedés abszolút mértékét tekintve fiúknál és leányoknál is az első két csoportban nagyobb értékeket találunk. A harmadik, negyedik és az ötödik csoportba tartozó gyermekek növekedésének mértéke abszolút értékben kevesebb, mint a szellemi foglalkozású és magasabb keresetű családok gyermekeié. A három csoporton belül azonban nincs egyértelműen csökkenő tendencia. A növekedés százalékos mértékét tekintve pedig kifejezetten a legalacsonyabb, ötödik csoportban a legjobb az eredmény.

A súlygyarapodás grammokban mért abszolút értéke fiúknál rendre az első társadalmi csoporttól a magasabb sorszámúak felé haladva kisebb, leányoknál — a harmadik csoportot kivéve — szintén. A súlygyarapodás százalékos arányát tekintve azonban egyik nemnél sem ennyire egyértelmű ez a tendencia.

Vizsgálati adataink tehát azt mutatják, hogy az egyes társadalmi csoport-hoz tartozók gyermekei túlnyomó többségben a kisebb sorszámú csoportban mindkét nemnél magasabbak és súlyosabbak. A növekedés és a gyarapodás százalékos mértéke egyes esetekben nagyobb a magasabb sorszámú csoportokban, mint az alacsonyabban, de a hátrányt a gyermekek 8 év folyamán nem tudják ledolgozni.

2. Születési sorrend

Bár a növekedésvizsgálatokban a születési sorrendet a növekedést befolyásoló genetikai tényezők között szokás számbavenni, mint fontos demográfiai jellemző, vizsgálatunknak lényeges része volt.

3. A vizsgált gyermekek megoszlása születési sorrend szerint

Распределение исследованных детей по очередности рождения

Distribution of the children examined by birth order

Születési sorrend	A gyermekek száma a vizsgálat anyagában	megoszlása %	Budapesti megoszlás 1969-ben
1.	1673	60,4	61,8
2.	918	33,2	30,1
3.	113	4,1	4,9
4. és több ismeretlen	55 8	2,0 0,3	3,2 —
<i>Együtt</i>	<i>2767</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az elemzés előtt súlyozott átlaggal összevontuk a 3. és további születési sorrendű gyermekek adatait, mert a kis esetszám miatt nem kaptunk értékelhető eredményeket (3. tábla).

Régi demográfiai megfigyelés, hogy „a 2. szülötteknek vannak a legjobb kilátásai”. Longitudinális vizsgálatunk kezdetével (1970) szinte egyidőben (1971-ben) történt a KSH és az Egészségügyi Minisztérium közös vizsgálata a koraszülöttséget és az intrauterin fejlettséget befolyásoló tényezőkre vonatkozóan, és az újszülötteknél igazolta a „legjobb a második”-at (Paksi et al. 1970). Ezt a mi vizsgálatunk nem támasztja alá. Az okok kiderítése további kutatást igényel. Lehetséges, hogy a csökkenő retardáció érvényesül (v. ö. Véli 1967, Eiben 1967), és a genetikai adottságok a gyermekek korának előrehaladtával jobban érvényre jutnak. De technikai okok is közrejátszhatnak (pl.: az előszülöttek között több a koraszülött és a mi vizsgálatunkban ezek most nem szerepelnek).

A születési sorrend szerinti elemzésnél eléggé egyértelműen megfigyelhetők az elsőszülöttek magasabb értékei (v. ö. Bouchalová—Geryová 1970).

A *testmagasság* esetében a fiúk és a lányok szinte valamennyi korcsoportjában az elsőszülöttek a legmagasabbak, és a másodszülottek a 17 korcsoport többségében magasabbak, mint a 3. és további szülöttek. Néhány esetben azonos középértéket kapunk.

A *testsúlynál* ugyancsak az elsőszülöttek egyértelműen magasabb értékei tűnnek ki valamennyi korcsoportban, a másodszülottekhez képest. A további szülöttekhez viszonyítva fiúknál egy, leányoknál két kivételt találtunk.

A fiúknál a *hossznövekedés* abszolút értéke és százalékos aránya is az elszülötteknél a legnagyobb, míg a leányok esetében a másodsülöttek 8 év alatt többet nőttek abszolút értékben és százalékos arányban is, sőt még a harmadsülöttek százalékos növekedése is magasabb volt az elszülöttekéhez viszonyítva. Ennek ellenére a féléves korokban meglevő testhosszbeli különbséget nem sikerült behozniuk nyolcéves korukig.

A nyolc év folyamán bekövetkezett *súlygyarapodás* abszolút és relatív mértékét tekintve, fiúknál egyértelmű trend figyelhető meg az alacsonyabb születési sorrendűek javára. Leányoknál a relatív gyarapodás mértékét tekintve hasonló a helyzet.

4. A növekedés mértéke félévestől 8 és féléves korig születési sorrend szerint
Размер роста от возраста полгода до возраста 8 с половиной лет по очередности рождения

Extent of growth from the age of half a year to the age of 8 years and a half by birth order

Mutató megnevezése	Születési sorrend		
	1.	2.	3. és további
Hossznövekedés			
	Fiúk		
mm	628	622	622
%	92,1	91,2	91,2
	Lányok		
mm	642	646	641
%	96,3	98,3	97,1
Súlygyarapodás			
	Fiúk		
gramm	20 322	19 834	19 220
%	263,3	257,4	244,5
	Lányok		
gramm	21 245	20 456	20 530
%	292,8	291,9	291,6

A születési sorrend szerint az elszülöttek tehát minden korcsoportban a legmagasabbak és legsúlyosabbak. A fiúk növekedésük mértékét tekintve is első helyen állnak. A leányoknál csak a gyarapodás százalékos értéke a legmagasabb az elszülötteknél, míg a hosszönvekedés abszolút és százalékos értéke is alatta marad a második és a harmadik, illetve a magasabb születési sorszámúaknál (4. tábla).

3. Az anya életkora

Azoknak a gyermekeknek a száma, akiknek édesanyja születésük időpontjában nem érte el a 19 évet, illetve elmúlt 40 éves, mintánk egyes korcsoportjaiban olyan alacsony, hogy testméret középértékük nem lehet reális összehasonlítás alapja. Így három korcsoportot hasonlítottunk össze: a gyermek születéskor 20—24, 25—29 és 30—40 éves anyákét (5. tábla). (Az anya korát és a születési sorrendet későbbi munkánkban fogjuk együttesen analizálni.)

5. A vizsgált gyermekek megoszlása az anya életkora szerint
Распределение исследованных детей по возрасту матерей
Distribution of the children examined by age of the mother

Az anya életkora	A vizsgálat anyagában a gyermekek		1969-ben Budapesten a gyermekek megoszlása % -ban
	száma	megoszlása % -ban	
19 éven alul	71	2,6	10,9
20—24 éves	1113	40,2	39,9
25—29 éves	1000	36,1	31,6
30—40 éves	533	19,3	16,6
40 év felett	21	0,8	—
Ismeretlen	29	1,0	1,0
<i>Együtt</i>	<i>2767</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A gyermekek *testmagassága* és az anya életkora között bizonyos összefüggést megfigyelhetünk. A legtöbb esetben a 25—29 éves anyák gyermekei a legmagasabbak. A szomszédos két korcsoportnál a 17 esetből csak 2—2 kivételt találunk.

Az anya életkora szerint elemezve a *testsúly* adatokat, különbséget találunk, mert míg testmagasság szerint a 25—29 éves anyák gyermekei a legmagasabbak, testsúly szerint a 30—40 év közöttieké általában a legsúlyosabbak. A gyermekek 17 korcsoportját összehasonlítva az anyák másik két korcsoportjával (összesen 34 eset) fiúknál 2 kivételt, leányoknál 6 kivételt találunk.

A hossznövekedés abszolút és százalékos értékét tekintve a 30—40 éves anyák fiai és leányai nőttek nyolc év alatt a legtöbbet. Így hátrányuk a 25—29 éves anyák gyermekeihez képest 1/2 éves koruktól 8 és 1/2 éves korukig csökkent, míg a 20—24 éves anyák gyermekeinél meglevő hátrány nőtt a 25—29 éves anyákhoz tartozók csoportjával szemben (6. tábla).

6. A növekedés mértéke félévestől 8 és fél éves korig az anya életkora szerint
Размер роста от возраста полгода до возраста 8 с половиной лет по возрасту матери

Extent of growth from the age of half a year to the age of 8 years and a half by age of the mother

Mutató megnevezése	Az anya életkora a gyermek születésekor		
	20—24 év	25—29 év	30—40 év
Hossznövekedés			
	Fiúk		
mm	624	627	629
%	92,0	91,5	92,5
	Leányok		
mm	638	646	655
%	96,2	97,8	98,6
Súlygyarapodás			
	Fiúk		
gramm	19 743	20 366	20 214
%	256,7	262,2	262,3
	Leányok		
gramm	20 652	21 188	21 372
%	288,5	298,8	294,9

A súlygyarapodás abszolút és százalékos értéke mindkét nemnél az anyák 20—24 éves korcsoportjánál a legalacsonyabb. Az anyák másik két korcsoportjánál a 25—29 éves anyák fiai többet gyarapodtak grammokban, míg százalékos arányban egyformán. Leányoknál a 30—40 év közötti anyák esetében az abszolút gyarapodás több, míg a relatív kisebb.

Az anyák gyermekük születéskori életkoruk szerinti három korcsoportját összehasonlítva tehát általában a 25—29 éves anyák gyermekeinek testmagasságát találjuk a legnagyobbaknak, míg testsúly esetében a 30—40 éves anyák gyermekei súlyosabbak. Ez a tendencia fiúknál kifejezettebben érvényesül.

4. Az anya családi állapota

Mintánk az ország népességének speciális részét reprezentálja. A budapesti gyermekek 5 éves korában (1975-ben) rögzített családi szociodemográfiai ismérveinek megoszlása nem minden tekintetben ismeretes. A gyermekek születésekor fennállott családi állapot szerinti megoszlásra teljes körűen csak országos (és nem budapesti) adatok állnak rendelkezésünkre. Az általunk vizsgált gyermekeknél (5 éves korukban) a hajadon anyák aránya kisebb, mint az idevonatkozó országos megoszlás. A születéskori hajadon családi állapotú anyák egy része férjhez ment a gyermekek 5 éves kora előtt. Sajnálatos viszont az a tény, hogy az elvált anyák aránya a vizsgált 5 éves gyermekeknél jóval magasabb (3,2%) mint az országos megoszlás a gyermekek születésekor. (Amint az köztudott, Magyarországon igen magas a válások száma: 1970-ben pl. 1000 házasságkötésre 250 válás jutott.)

A gyermek egészséges fejlődése szempontjából kétségkívül a legideálisabb feltételeket a szülők házastársi kapcsolatán alapuló családi környezet adja. Más kérdés és külön elemzés tárgya lehetne az, hogy a házastársi kapcsolat mennyire kiegyensúlyozott. Ha ugyanis a testsúlyt, mint a környezeti tényezők által egyik leginkább befolyásolt testméretet vizsgáljuk, beláthatjuk, hogy különböző családi állapotban élő anyák nagyon különböző otthoni körülményeket képesek teremteni gyermekeik számára, ideértve a táplálkozási feltételeket is.

Meg akartuk vizsgálni, hogy a fennálló házastársi kapcsolatban élő anyák gyermekeihez hasonlítva, hogyan alakult az ettől eltérő családi állapotú anyák gyermekeinek növekedése. Ha az utóbbi kategóriát további alcsoportokra (elvált, hajadon, özvegy) bontjuk, olyan kevés eset jut egy csoportba, hogy az adatok nem értékelhetők. De még e három alcsoportba tartozók összevonása sem adott lehetőséget kellően megalapozott vélemény kialakítására, ugyanis az eseteknek mindössze 7,9%-a képezte a homogénnek egyébként sem tekintendő csoportot (7. tábla).

7. A gyermekek megoszlása az anya családi állapota szerint

*Распределение детей по семейному состоянию матерей**Distribution of children by marital status of the mother*

Anya családi állapota	A vizsgálat anyagában (a gyermekek 5 éves korában, 1975-ben) a gyermekek		Megoszlás 1975-ben Magyar- országon a gyermekek születésekor
	száma	megoszlása %	%
Házas	2549	92,1	94,4
Hajadon	88	3,2	4,4
Elvált	88	3,2	1,0
Özvegy	27	1,0	0,2
Ismeretlen	15	0,5	—
<i>Együtt</i>	<i>2767</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Későbbi feladatunknak tekintjük, hogy a nem házas szülők gyermekeinek fejlődését egyéni görbék elemzésével vizsgáljuk: e módszerrel csökkenthetjük a korösszevonásokból eredő, illetve a kis elemszámnál megmutatkozó torzító hatást.

5. A család összetétele

A gyermekek családi körülményeit próbáltuk még jellemezni a család jellege szerint. Megkülönböztetünk úgynevezett „szűk családot”, ahol egyéb személy (rokon) nem él együtt az apából, anyából és gyermek(ek)ből álló „családmaggal”, és rokonnal élő családot. A kétféle családtípust is bontottuk aszerint, hogy házaspárból vagy egyedülálló szülőkből áll-e a „családmag”, és a továbbiakban még a gyermekek száma szerint.

8. A családösszetétel a vizsgált gyermekek esetében

Состав семьи у исследованных детей

Composition of the family in case of the children examined

A család jellege	megoszlás %	
	1972	1975
Szűk család		
1 szülő, 1 gyermek	1,2	2,4
1 szülő, több gyermek	0,4	1,1
házaspár, 1 gyermek	32,0	24,5
házaspár, több gyermek	36,4	51,1
Rokonnal élő család		
1 szülő, 1 gyermek	1,1	2,4
1 szülő, több gyermek	0,5	0,8
házaspár, 1 gyermek	7,9	8,1
házaspár, több gyermek	20,5	9,1
Nem családban él	—	0,5
<i>Együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Anyagunkban a „csonka” családban (egy szülő egy vagy több gyermekkel) élő gyermekek aránya 1972-ről 1975-re több mint kétszeresére, 3,2%-ról 6,7%-ra emelkedett. Ez a jelenség is az időközben bekövetkezett válásokkal magyarázható (8. tábla).

A gyermekek közvetlen családi környezete bizonyítottan befolyásolja testi fejlődésüket. Azt vizsgáltuk, vajon van-e különbség a „szűk” családban, illetve a rokonnal élő (bővebb) családban felnövekvő gyermekek testi fejlődése között.

Elemzésünk eredményét fenntartásokkal adjuk közre. Családdemográfiai kategóriákat felállítani és ebből a gyermekek fejlődésére vonatkozó numerikus értékelést adni ugyanis nehéz probléma. *Trost* (1980) idézett tanulmányából is kitűnik, hogy mennyi kombinációt rejt magában az „egyszülős” család fogalma, nem is beszélve a különböző kombinációként kialakult családtípusoknak a gyermekekre gyakorolt hatásáról.

Ezeket figyelembe véve, a következő óvatos megállapításokat tehetjük:

A *testmagasság* adataink szerint a rokonnal élő családok gyermekei 17 korcsoport közül 15-ben magasabbak, mint a házaspárból álló családoknál, mind a fiúk, mind a lányok esetében. Az egyszülős családoknál is általában a rokonnal élő családok gyermekei magasabbak, 17 közül a fiúknál 15, a leányoknál 12 esetben.

A *testsúlynál* különbözőek az arányok a fiúknál és a leányoknál. Kifejezett tendenciát csak a házaspári kapcsolatban élő szülők leánygyermekéinél figyeltünk meg, itt 17-ből 16 esetben a rokonnal élő családoknál súlyosabbak a gyermekek.

Elképzelhető, hogy a rokonnal együttélő család az esetek túlnyomó részében „felmenőt” jelent, ami a gyermekek ellátásában kedvezőbb lehetőségeket teremt.

6. A testvérek száma

A mai magyarországi családokban a vállalt gyermekek száma az esetek túlnyomó többségében a család szociodemográfiai helyzetével szorosan összefügg. Ilyen értelemben tehát, ha áttételesen is, a környezeti tényezők elemzése kapcsán helye van e kérdés vizsgálatának is.

9. A vizsgált gyermekek megoszlása a testvérek száma szerint*

Распределение исследованных детей по числу братьев/сестер

Distribution of the children examined by number of brothers and sisters

A testvérek száma	A vizsgált gyermekek száma	megoszlása %
0	1320	47,7
1	1169	42,3
2	227	8,2
3	31	1,1
4 és több	20	0,7
<i>Együtt</i>	<i>2767</i>	<i>100,0</i>

* A testvérek száma, amikor a vizsgált gyermek 5 éves volt.

A 4, illetve annál több gyermekes családok kis száma miatt összevonást végeztünk és a 0, 1, illetve 2 és több testvérrel rendelkező gyermekek testméret középértékeit hasonlítottuk össze (9. tábla).

A *testmagasság* esetében fiúknál csekély, leányoknál kicsit több különbség tapasztalható az egyiké javára. A vizsgált 17 korcsoportból fiúknál 10 esetben magasabbak az egy testvérrel, és 15 esetben a két testvérrel rendelkező gyermekeknél. Leányoknál 16 esetben az „egyiké” a legmagasabbak.

A *testsúlynál* határozottabban megfigyelhető az egyiké előnye, főleg a leányok esetében. A 17 korcsoport mindegyikében súlyosabbak az egy testvéreseknél és 15 korcsoportban a több testvéres gyermekeknél. Fiúknál 16 és 12 ez a szám hasonló összehasonlításnál. Az egy és két testvérrel rendelkező gyermekek között nincs lényeges különbség.

10. A növekedés mértéke félévétől 8 és fél éves korig
a testvérek száma szerint

Размер роста от возраста полгода до возраста 8 с половиной лет по числу братьев/сестер

Extent of growth from the age of half a year to the age of 8 years and a half
by number of brothers and sisters

Mutató megnevezése	A testvérek száma		
	0	1	2 és több
Hossznövekedés			
	Fiúk		
mm	629	624	624
%	92,4	91,5	91,2
	Leányok		
mm	645	643	637
%	96,7	97,4	96,5
Súlygyarapodás			
	Fiúk		
gramm	20 491	19 713	20 092
%	265,0	256,0	258,8
	Leányok		
gramm	21 390	20 568	20 464
%	294,5	290,8	287,1

A hossznövekedés mértékét tekintve abszolút számban a testvér nélküli gyermekek nőttek legtöbbet, fiúknál ez a százalékos arányra is igaz (10. tábla).

A testsúly gyarapodás abszolút és százalékos értékét tekintve fiúknál és leányoknál is az egyikéknél találjuk a legmagasabb értékeket.

I R O D A L O M

- Amirhakimi, G. H.* (1974): Growth from birth to two years of rich urban and poor rural Iranian children compared with Western norms. — *Ann. Hum. Biol.* 1; 427.
- Bielicki, T.* (1980): Személyes közlés.
- Bjerre, I.—Varendh, G.* (1975): A study of biological and socioeconomic factors in low birthweight. — *Acta Paediatr. Scand.* 64; 605.
- Bodzsár, E.* (1977): Újabb adatok a magyar leányok menarchekorához. — *Anthrop. Közl.* 21; 81.
- Braunhoffner, J.* (1930): Az 1929. év május havában Budapest Székesfőváros községi elemi iskoláiban végzett testhossz- és testsúlymérések eredménye. — *Népeg.* 11; 986.
- Braunhoffner, J.* (1934): Az 1934. év május havában Budapest székesfőváros községi elemi iskoláiban végzett testhossz- és testsúlymérések eredménye. — *Isk. Eg.* 2; 68.
- Bouchalová, M.—Geryová, A.* (1970): The influence of some social and biological factors upon the growth of children from birth to 5 years in Brno. — *Compte Rendu de la xe Réunion des Equipes Chargées des Études sur la croissance et le Développement de l'Enfant Normal.* Davos 1970. — 2; 43. Centre Internat. de l'Enfance, Paris.
- Christiansen, N.—Mora, J. O.—Herrera, M. G.* (1975): Family social characteristics related to physical growth of young children. — *Br. J. Prov. Soc. Med.* 29; 121.
- Clason, C.* (1980): The one parent family: The Dutch situation. — *J. Comparative Family Studies* —; 3.
- Eiben, O.* (1956): Városi és falusi ifjúság testfejlődésének összehasonlító vizsgálata. — *Biól. Közl.* 3; 115.
- Eiben, O.* (1960): Újszülöttek testméreteiről. — *Anthrop. Közl.* 4; 33.
- Eiben, O.* (1961): Körmend ifjúságának testi fejlettsége. — (Természettud. doktori értekezés) Debrecen, 261 old.

- Eiben, O. (1967): A pubertás-kor anthropológiai problémái. — *Gyermekgyógy.* 18; 453.
- Eiben, O. G. (1972): Genetische und demographische Faktoren und Menarchealter. — *Anthrop. Anz.* 33; 205.
- Eiben, O. (1977): A gyermekek testméreteinek és testarányainak változásai körmendi növekedésvizsgálatok alapján. — *Anthrop. Közl.* 21; 43.
- Eiben, O.—Hegedűs, Gy.—Bánhegyi, M.—Kis, K.—Monda, M.—Tasnádi, I. (1917): Budapesti óvodások és iskolások testi fejlettsége (1968—1969). — Budapesti Fővárosi KÖJÁL, Budapest. 99 old.
- Erdős, Gy.—Meszlényi, K. (1969): Óvodás gyermekek testi fejlődéséről egy budapesti vizsgálat alapján. — *Óvodai Nevelés*, 22; 265.
- Fallon, J. R. O. (1968): Should there be statistical guidelines for medical research papers? — *Biometrics*, 34; 687—696.
- Farkas, Gy.—Izsák, T.—Nagy, J. (1965): Die Ergebnisse der anthropologischen Untersuchung der repräsentativen Serie der Kleinkinder in Szeged. — *Acta Biol. Szeged.* 11; 271.
- Fellowes, H. M.—Hyttén, C. A.—Billewitz, W. Z.—Thomson, A. M. (1979): Health, growth and development of pre-school children in Newcastle upon Tyne. — *J. Biosoc. Sci.* 3; 411.
- Garn, S. M.—Clark, D. C. (1975): Nutrition, growth, development, and maturation. — *Pediatrics* 56; 306.
- Johnston, F. E. (1978): Somatic growth of the infant and pre-school child. — in *Falkner, F.—Tanner, J. M.* (eds) *Human growth*, 2; 91. Plenum Press, New York and London.
- Jürgens, H. W. (1962): Beiträge zur Anthropometrie des Kleinkindes. — *Z. Morph. Anthrop.* 52; 256.
- Kanawati, A. A.—McLaren, D. S. (1973): Failure to thrive in Lebanon. II. An investigation of the causes. — *Acta Paediatr. Scand.* 62; 571.
- Kenyeres, E. (1932—1933): A 3—6 éves gyermek testi és szellemi fejlettsége. — *Kisdiednevelés* 57; 248, 297, 330 és 58; 10, 50, 75, 104, 136, 174, 205.
- Koch-Nielsen, I. (1980): One parent families in Denmark. — *J. Comparative Family Studies*, —; 17.
- M. Viola, I. (1952): Fejlődési táblázat. — Budapest Város Tanács Iskolaegészségügyi Szolgálat, Budapest. 7 old.
- Nemeskéri, J. (1970): Az 1966. évben egyetemi (főiskolai) felvételre jelentkezők demográfiai és testfejlettségi vizsgálata. — A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei 29. 256 old.
- Paksi, A.—Srnajber, B.—Sebők, J.—Kiszel, J. (1979): A koraszülöttséget és az intrauterin fejlettséget befolyásoló tényezők. — Az MTA távlati tudományos kutatások körében 1979-re kiírt pályázaton az Egészségügyi Minisztérium javaslatára jutalmazott tárcaszintű kutatás.
- Pantó, E. (1980): Az egri ifjúság testi fejlettsége, keresztmetszeti növekedésvizsgálat alapján. — (Térmészettud. doktori értekezés) Budapest, 693 old.
- Pfaundler, M. (1916): *Körpermassstudien an Kindern.* — Berlin, 148 old.
- Pongrácz, T.—né—S. Molnár, E. (1976): Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás. — A KSH Népeségtud. Kutató Intézetének és az MTA Demográfiai Bizottságának közleményei, 43. kötet.
- Rea, J. N. (1971): Social and economic influences on the growth of pre-school children in Lagos. — *Hum. Biol.* 43; 46.
- Rietz, F. (1906): Körperentwicklung und geistige Begabung. — *Z. Schulgesundheitspflege* 19; 65.
- Sárkány, J. (szerk.) (1977): Az 1—60 hónapos budapesti gyermekek testi fejlettsége, szociodemográfiai és morbiditási viszonyai. — A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei 45. 237 old.
- Scholl, T. O. (1975): Body size in developing nations: Is bigger really better? (Ph. D. Thesis) Temple University, Philadelphia.
- Tanner, J. M. (1974): Variability of growth and maturity in newborn infants. — In *Lewis, M.—Rosenblum, L. A.* (Eds): *The effect of the infant on its caregiver*. 77. John Wiley and Sons, New York.
- Tanner, J. M.—Hiernaux, J. Jarman, S. (1969): Growth and physique studies. — in *Weiner, J. S.—Lourie, J. A.* (Eds): *Human Biology. A Guide to Field Methods*. IBP Handbook No. 9. 1—76 old. Blackwell, Oxford — Edinburgh.
- Trost, G. (1980): The concept of one parent family. — *J. Comparative Family Studies*. —; 129.
- Vargáné Teghze-Gerber, Zs.—Gombosiné Gárdos, E. (1976): A budapesti gyermekek testméreteinek kiértékelése faktoranalízissel. — *Demográfia* 19; 184.
- Vargáné Teghze-Gerber Zs.—Óry, I.—Szabó, P. (1979): Az iskolára való érettséggel kapcsolatos vizsgálatok eredménye, az alkalmasságot befolyásoló tényezők budapesti gyermekekénél. — *Demográfia* 21; 9.
- Véli, Gy. (1935—36): A kaposvári óvodás és elemi iskolás gyermekek testméretei. — *Isk. Eg.* 3; 112.
- Véli, Gy. (1948): Mennyire befolyásolta a háború a gyermekek testi fejlődését? — *Népeg.* 29; 667.
- Véli, Gy. (1967): Az akceleráció a felszabadulás előtt és után. — *Anthrop. Közl.* 11; 25.
- Véli, Gy. (1969): Gyermekek testhossz- és testsúlymérései 0—3 éves korban. — *Anthrop. Közl.* 13; 121.
- Wolanski, N.—Lasóta, A. (1964): Physical development of countryside children and youth aged 2 to 20 years compared with the development of town youth of the same age. — *Z. Morph. Anthrop.* 54; 272.

**ВЫСОТА ТЕЛА И ВЕС ТЕЛА БУДАПЕШТСКИХ ДЕТЕЙ В РАПНЕМ
ДЕТСТВЕ ПО СОЦИО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОМУ ПОЛОЖЕНИЮ В 1970-
БЫЕ ГОДЫ***Резюме*

Суммируя результаты наших исследований, мы можем установить разницы большего или меньшего размера в росте исследованных в г. Будапеште между 1970 и 1979 гг. детей по их социо-демографическому положению. (1) Общественное положение определяет значительно их рост, выраженный высотой тела и весом тела. Вообще у детей работников умственного труда более высокий рост, чем у детей работников физического труда. Эти разницы выражаются в большей мере в высоте тела и в меньшей мере в весе тела. (2) У перворожденных вообще более высокое тело и более высокий вес, по сравнению с детьми с более высоким порядковым номером рождения. (3) Самыми высокими показываются дети у матерей в возрасте 24—29 лет и дети у матерей в возрасте 30—40 лет — самыми тяжелыми. (4) Семейное состояние матерей или (5) узкая или более широкая структура семьи не оказывают значительного действия на рост детей. (6) Единственные дети вообще выше и тяжелее, чем дети с братом/сестрой или братьями/сестрами.

**BODY HEIGHT AND BODY WEIGHT OF BUDAPEST CHILDREN
IN THEIR EARLY CHILDHOOD, BY SOCIO-DEMOGRAPHIC STATUS
IN THE 1970s***Summary*

Summarizing the result of this study the authors can state smaller or greater differences in the growth of children examined in Budapest between 1970 and 1979 by their socio-demographic status. (1) The social status determines much the growth of the children expressed by means of body height and body weight. In general the children of non-manual workers are bigger than those of manual workers. These differences are better reflected in the body height and to a smaller extent in the body weight. (2) In general the first-born children are taller and have a higher weight as compared to those of a higher birth order. (3) Children of 24—29 year old mothers are the tallest and children of 30—40 year old mothers are of the highest weight. (4) The marital status of the mothers and (5) the narrow or wider family structure, respectively, do not exert a great influence on the growth of children. (6) In general singletons are taller and of a higher weight than those having a brother/sister or brothers/sisters.

FIGYELŐ

*A Nemzetközi Népeségtudományi Unió
1981. évi közgyűlése, Manila (Fülöp-szigetek)
1981. december 9—16.*

A Fülöp-Szigetek kormányának meghívására, amit Statisztikai Bizottsága által terjesztett elő, az International Union for the Scientific Study of Population XIX. közgyűlését Manilában tartja meg 1981. december 9. és 16. között.

A szervezőbizottság a következő tagokból áll: elnök: *Mercedes B. Concepcion* (Fülöp-szigetek); első alelnök: *Conrado Ll. Lorenzo Jr.* (Fülöp-szigetek); második alelnök: *Jerzy Z. Holzer* (Lengyelország); titkár: *Bruno Remiche* (Belgium); tagok: *Ansley J. Coale* (Amerikai Egyesült Államok); *José Alberto de Carvalho* (Brazília); *Sultan S. Hashmi* (Pakisztán); *Nabil F. Houry* (Szíria); *Shigemi Kono* (Japán); *Massimo Livi-Bacci* (Olaszország); *Tito A. Mijares* (Fülöp-szigetek); *Nafis Sadik* [Pakisztán (UNFPA)]; *Landing Savane* (Szene-gál); *Léon Tabah* [Franciaország (UN Population Division)]; *George Tapinos* (Franciaország).

A tudományos program a következő

PLENÁRIS ÜLÉSEK

Előadók

P. 1. A népesedési tendenciák újraértékelése	<i>A. J. Coale</i>
(Amerikai
Egyesült Államok)
P. 2. Rómától Maniláig: Hogyan változott a demográfia három évtized alatt	<i>J. Bourgeois-Pichat</i>
(Franciaország) és
<i>R. Lee</i>
(Amerikai
Egyesült Államok)

FORMÁLIS ÜLÉSEK

Szervezők

A) Termékenység: tendenciák, meghatározó tényezők és következmények

F. 1. A legkevésbé fejlett országokban a termékenység legutóbbi csökkenését meghatározó tényezők	<i>G. Rodriguez</i>
(Chile)
F. 2. A tartós magas termékenység jellege és destabilizációjának meghatározó tényezői (Összehasonlító termékenységelemzési Bizottság — Committee on Comparative Analysis of Fertility)	<i>H. Leridon</i>
(Franciaország)
F. 3. Társadalmi-kulturális viszonyok azokban az országokban, ahol a termékenység a pótlás körül vagy alatt van	<i>R. Mackensen</i>
(Német
Szövetségi Köztársaság)

B) Termékenység és szabályozása

- F. 4. A fejlődő országokban a termékenységet meghatározó, politikával kapcsolatos változók empirikus értékelése (A fejlődő országok népesedéspolitikáját vizsgáló bizottság — Committee for Studies on Population Policies in Developing Countries — POPOLCOM) *Carmen Miró*
(Panama)
- F. 5. A családtervezési programok értékelésének módszertani kérdései (Committee for the Analysis of Family Planning Programmes — Családtervezési Programokat értékelő bizottság) *A. Hermalin*
(Amerikai Egyesült Államok)
- F. 6. Sterilizáció és abortusz és a termékenység-szabályozással való kapcsolatuk *M. Muramatsu*
(Japán)
- F. 7. A termékenység befolyásolására szánt nemzeti politika hatása a fejlett országokban *Z. Pavlík*
(Csehszlovákia)

C) Házasságkötési arány és család

- F. 8. Döntéshozatali eljárás a család demográfiájában *T. Bull*
(Amerikai Egyesült Államok)
- F. 9. A családalakítás és felbomlás változó formái és demográfiai következményeik a fejlett országokban *P. De Sandre*
(Olaszország)

D) Halandóság

- F. 10. A halandóság csökkenésének lelassulása a legkevésbé fejlett országokban *P. Ohadike*
(Nigéria)
- F. 11. A késői magzatkori, csecsemőkori és gyermekkor halandóság változásai *A. Chowdhury*
(Banglades)
- F. 12. A halandóság orvosbiológiai és társadalmi szempontjainak előtérbe kerülő kérdései (beleértve az élettartam korlátait); A halandóságot és az élettartamot meghatározó tényezőkkel foglalkozó bizottság (Committee on Factors Affecting Mortality and the Length of Life) *J. Pollard*
(Ausztrália)
- F. 13. Az iparosítás és az urbanizáció által a halandóságra gyakorolt hatások *H. Behm*
(Chile)
- F. 14. Különbözeti halandóság a múltban (Committee on Historical Demography) *J. Dupaquier*
(Franciaország)

E) Népmozgalom és a népesség megoszlása

- F. 15. Az alterületek életkori és nemi összetételében a vándorlás következtében létrejött egyensúlyhiány következményei (beleértve a családszerkezetet) *A. E. Lattes*
(Argentína)
- F. 16. A nemzetközi vándorlás változó formái és demográfiai-gazdasági következményei *R. Tabbarah*
(Libanon)
- F. 17. Illegális és okmányok nélküli vándorlás: méretei, jellemzői, következményei *R. Böhning*
(Német Szövetségi Köztársaság)
- F. 18. A népesség újraelosztását célzó politika hatékonysága *A. Adepoju*
(Nigéria)

F) *Gazdasági demográfia*

- F. 19. Jövedelemelosztás és népesség (A demográfiai változók és a jövedelemelosztás közötti összefüggést vizsgáló bizottság) (Committee on Interaction between Demographic Variables and Income Distribution) P. Visaria (India)
- F. 20. Szegénység, munkalehetőségek és mobilitás nagyvárosi területeken G. Farooq (Pakisztán)
- F. 21. A népességnövekedés és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok (nemzetközi vándorlás, a technika átadása és a nemzetközi munkamegosztás) P. Demeny (Amerikai Egyesült Államok)
- F. 22. A demográfiai változók beépítése a fejlődés tervezésébe G. M. K. Kpedekpo (Ghana)
- F. 23. Az alacsony termékenyséű országok változó életkori összetételének társadalmi-gazdasági következményei D. van de Kaa (Hollandia)

G) *Adatgyűjtés és Módszertan*

- F. 24. A népmozgalmi nyilvántartási rendszerek fejlesztésének problémái M. Boukhobza (Algéria)
- F. 25. A népességek demográfiai paramétereinek korlátozott adatokkal történő felbecslésének fejleményei Hania Zlotnik (Mexikó)
- F. 26. A demográfiai modellek fejleményei J. Hobcraft (Egyesült Királyság)

H) *Előirányzatok*

- F. 27. A teljes népesség becslések és a szakosított vagy funkcionális komponensek becslései közötti integráció és helytállóság S. Inoue (Japán)
- F. 28. A népesség-becslések és előrejelzések, valamint a kis területi egységekre alkalmazott becslések értékelése R. Pressat (Franciaország)

I) *A speciális csoportok demográfiájának specifikus kérdései*

- F. 29. A nők szerepében bekövetkezett változás demográfiai következményei Christine Oppong (Egyesült Királyság)
- F. 30. A Szaharán túli Afrika demográfiájának néhány specifikus kérdése L. Savane (Szenegál)

INFORMÁLIS ÜLÉSSZAKOK

- I. 1. A szülőszerep gyakorlása és ennek demográfiai következményei L. Roussel (Franciaország)
- I. 2. Jelenkori letelepedések határ- és üres területeken: demográfiai szempontok és környezeti következmények G. Martine (Kanada)
- I. 3. Újabb fejlemények a nemzetközi vándorlás becslésében: áramlások és állományok D. Heisel (Amerikai Egyesült Államok)
- I. 4. A munkaerőpiacot befolyásoló demográfiai tényezők (a csoportok változó mérete; halandóság, megbetegedések száma és termékenység; a nők foglalkoztatása és termékenység) G. Rodgers (Amerikai Egyesült Államok)

I. 5. Demográfiai különbségek társadalmi osztályokként és következményeik a társadalmi osztályok összetételére	H. Gérard
(Belgium)
I. 6. Népeség elméletek és ideológiák, mint reakció a megfigyelt népeség tendenciákra	J. Overbeek
(Hollandia)
I. 7. Népszámlálások az 1980-as években: új problémák és kérdések	W. Seltzer
(Amerikai Egyesült Államok)
I. 8. Az életkor nyilvántartása a legkevésbé fejlett országokban	D. Ewbank
(Amerikai Egyesült Államok)
I. 9. Matematikai demográfia	H. Le Bras
(Franciaország)
I. 10. A különböző országokban szétszóródott azonos etnikai csoportok demográfiai viselkedésének összehasonlítása	A. Savvy
(Franciaország)
I. 11. Népeség genetika és szociálbiológia	M. Piattelli Palmarini
(Olaszország)
I. 12. Antropológia és demográfia (IAA)	

Tudományos szimpózium a népeségreprodukció aktuális problémáiról a Balti Szovjet Köztársaságokban

1980. december 2—4. között Rigában a Lettországi Állami Egyetem és a Lett SZSZK Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézete szervezésével tudományos szimpóziumot tartottak. A szimpózium tárgya a lakosság reprodukciójának aktuális problémája volt.

A szimpózium plenáris ülésen és három szekcióban folytatta munkáját. A plenáris ülésen az alábbi előadások hangzottak el:

A Szovjetunió népeségi fejlődése perspektivikus komplex programjának módszertani alapjai; Prof. D. I. Valentej a közgazdasági tudományok doktora, a Lomonoszov Egyetem népesedési problémát vizsgáló központ tudományos vezetője.

A népeség természetes reprodukciós folyamatának dinamikája a Balti Szovjet Köztársaságokban és néhány demográfiai politikai kérdés; P. P. Zvidrins a közgazdaságtudományok kandidátusa, a „P. Sztucski” Lett Állami Egyetem statisztikai és demográfiai tanszékének vezetője.

A Litván SZSZK népeségének reprodukciója; A. A. Mercsaitisz, a közgazdaságtudományok kandidátusa, a Litván Tervhivatal Gazdasági és Tervezési Tudományos Kutató Intézetének igazgatóhelyettese.

A népeség reprodukciójának problémái a Lett SZSZK-ban; Prof. B. J. Mezsgailisz, a közgazdaságtudományok doktora, a Szovjet KSH Tudományos Kutató Intézete lett részlegének vezetője.

Demográfiai folyamatok az Észt SZSZK-ban és a demográfiai politika feladatai; K. A. Laasz a földrajzi tudományok kandidátusa, az Észt SZSZK Közgazdasági Intézetének főmunkatársa.

Az egyes szekcióban a születések és halálozások aktuális problémáival, a kettes szekcióban a család fejlődésének tendenciájával; a hármas szekcióban a demográfiai politika és a gazdasági demográfia problémáival foglalkoztak.

D. J. Valentej professzor előadásában a kérdések kérdésének nevezte azt, hogy vajon a népesség a saját törvényei szerint fejlődik-e vagy a társadalom képes hatni ezekre a folyamatokra. A saját és tudományos munkatársai szerint meggyőződésük, hogy a demográfiai folyamatok alávethetők a társadalom hatásainak.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXV. Kongresszusán szó volt a demográfiai helyzet kiéleződéséről és a hatékony demográfiai politika szükségességéről.

A professzor kijelentette, hogy bár e probléma megoldására már eddig is sok vizsgálatot végeztek — és azokat folytatják a tizenegyedik ötéves tervben is — sajnos azonban még mi tudósok nem rendelkezünk a probléma megoldásának kulcsával.

Hangsúlyozta a tudományágak ezen a területen való együttműködésének jelentőségét. Például a régmúltban élt emberek életmódja, gondolkodása, tevékenysége feltárásában szorosan együttműködnek az archeológia és a pszichológia tudósai. A népesedési kérdések vizsgálatánál különösen szükséges a komplex módon való hozzáállás. Szükség van az alaptudományok — elsősorban a marxista dialektika képviselőivel való kapcsolatra ahhoz, hogy megismerjük a demográfiai folyamatok törvényszerűségét, tisztázzuk a statisztikai elemzés módszereit, a népesség, szociológiai és kartográfiai módszereit és még sok más.

Elemozte a tudósok előtt álló komoly feladatot, történetesen a népesség fejlődése hosszú távú programjának kidolgozása köztársasági és országos szinten. Ilyen feladat először a fejlett szocialista társadalomban vált szükségessé, amelynek előfeltételei: a társadalom anyagi lehetőségeinek növekedése, a hosszú távú gazdasági-társadalmi tervezésre való áttérés szükségessége a szovjet társadalom fejlődésére vonatkozó tudományos elmélet további fejlődése.

P. P. Zvidrins előadásában a Balti Szovjet Köztársaságok hatékony demográfiai politikája kidolgozásának szükségességével foglalkozott. Röviden vázolta, hogy az 1979-es népszámláláskor a legkisebb családokat a Lett és az Észt Köztársaságokban regisztrálták, amelyek oka a kevés gyermekkel rendelkező családok nagy száma és a fiataloknak a szülői házból való kiválása. A Balti Szovjet Köztársaságok termékenységi mutatója mindig kisebb volt az országosnál, ma azonban a Lett SZSZK-ban a legkisebb. A szovjet hatalom éveiben a Balti Szovjet Köztársaságokban igen szép eredményeket értek el a gyermekhalandóság csökkentésével. Az átlagéletkor magasabb az országosnál és ezenbelül a városokban magasabb mint falun.

Az utóbbi években a Balti Szovjet Köztársaságok közül a legtöbb házasságot a Lett SZSZK-ban kötötték (azonban az országos átlag alatt van). Erősen nőtt a válások száma a Litván és az Észt köztársaságokban (a koefficiens magasabb az országosnál). A felbomlott házasságok átlagos időtartama 10 év volt.

Végül kijelentette, hogy a Balti Szovjet Köztársaságok jelenlegi demográfiai helyzetének javításához a családok megerősödését a válások gyakoriságának csökkentését és a termékenység emelését célzó egységes intézkedési rendszerre van szükség.

J. E. Trapenciere a Lett Tudományos Akadémia Történeti Intézetének munkatársa előadásában a diák családok vizsgálatának elemzésével foglalkozott.

Elmondta, hogy a Lett Köztársaságban a diákok 15,6%-a családos és ezek 15,9%-a gyermekes család. A vizsgálatok azt mutatták, hogy a családos diákok munkájukban jobban törekszenek az önállóságra, mint a nem családosak. Aktívabban vesznek részt a társadalmi életben és a tudományos munkában. Sportolással és művészettel egyforma arányban foglalkoznak. Következésként megállapította, hogy a család nem zavarja a személyiség kibontakozását, sőt a házasságban élők hamarabb megérnek a társadalmi terv vonatkozásában, felelősségteljesebbek a munkában és a tanulásban.

D. J. Kutszdr a rigai Tartuszkij Egyetem munkatársa azokról a vizsgálatokról szolt, amelyet a házastársak között végeztek az ön- és kölcsönös értékelés területén. Megállapította, hogy a mai fiatalok többsége élettársuk vonatkozásában nem a beosztást és anyagi helyzetet tartja fontosnak, hanem sze-

mélyi jótulajdonságait. Ezért szerették volna elemezni, hogy mennyire pontosak ezek az értékelések. Ehhez jelentős mennyiségű statisztikai anyagot gyűjtöttek össze a házasságoktól, a családostól és az elváltaktól.

A kérdőíveken, amelynek kitöltésére felkérték a fentieket, ötpontos skálában 32 jellemző sajátosság szerepelt a párjára vonatkozóan. (Például: 1 — „barátságos”; 5 — „barátságtalan” stb.) Az eredmények érdekesek voltak, bár aligha váratlanok. Beigazolták azt a régi közmondást, hogy „nem azért kedves, mert szép, hanem azért szép, mert kedves”.

A házasságra lépők majd minden csoportja magasabbra értékelte a társát önmagánál és túlértékelte a másik pozitív tulajdonságait. Öt év múlva megkérdezték ugyanezen házastársakat és a reális élet komoly korrekciót váltott ki. Egymás tulajdonságait pontosabban írták le és józanságuk következtében nézeteik kölcsönös megértésen alapultak.

Megkérdezték azokat az elváltakat, akik öt évvel ezelőtt annyira biztosak voltak egymásban. Itt már az esetek többségében az önértékelés magasabb volt mint a volt házastársé. Pozitívan értékelte magát a nők 4,1⁰/₀-a (a férfiak 3,9⁰/₀). Alacsonyabban értékelték a férfiak a nőket (3,6⁰/₀) és fordítva.

Megállapítást nyert, hogy az ön és kölcsönös értékelés elég pontos mutató a házasságok esetében, és bizonyos fokig a krízis indikátora is.

H. M. Lihacseva a Lett Köztársaság Egészségügyi Minisztériumának, a rigai Házasság és Családtanácsadó Szervezet munkatársa előadásában elmondta, hogy Rigában 1971-ben nyitották meg a Házasság és Családtanácsadó Szervezetet és azóta már sok városban működik ilyen. Ezek az egészségügyi intézmények segítséget nyújtanak a gyermektelen házaspároknak, konzultálnak és felvilágosító munkát végeznek a gyermekáldás szabályozásában genetikai-biológiai kérdésekben.

A vizsgálatok beigazolták, hogy ezek igen komoly problémák. Lettországból minden hetedik családnak az egyik vagy másik, vagy mindkét házastárs meddősege miatt nincs gyermeke. Ilyen problémával a rigai tanácsadóban évente több mint 500 ember jelentkezik. Az idejében megállapított diagnózis és a komplex kezelések lehetővé teszik a segítséget sokak számára közülük.

A tanácsadó egyik feladata megtanítani az embereket bölcsességre a családi élet pszichológiájára és a kulturális házasságletre.

Ju. P. Sziksz a Lett Köztársaság Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézetének munkatársa előadásában az intézet munkaerő osztálya által végzett reprezentatív kikérdezés eredményéről szólt. A programban olyan feladat szerepelt, a családi boldogság és a gyermek meghatározása érték orientációban. Feladták a kérdést „Önnek mi a legfontosabb az életben?”

A válaszok között 12 variáns szerepelt: családi boldogság, gyermek, anyagi javak, munkasikerek, művészeti élvezeti, világgjárás lehetősége és más életértékek. Javasolták, hogy válasszák ki az öt legfontosabbat és azt számozzák be fontossági sorrendben.

A családot mint értéket mindennél többre értékelték a mérnök-műszaki dolgozók és szakemberek, az alkalmazottak, a 24 évesnél idősebb közép- és főiskolai végzettséggel rendelkező nők, a 29 évesnél idősebb és főiskolai végzettséggel rendelkező férfiak, valamint a gyermekkel bíró megkérdezettek. A többi csoportok képviselői többre értékelték az anyagi javakat.

A fiatalság értékorientációja feltétlen változik a korról és a képzettségi szint növekedésével. A vizsgálat azt mutatta, hogy a gyermekáldás igénye nő a lakosság képzettségének növekedésével. A család és gyermek helye a rigaiak értékorientációjában nem ad alapot a nyugtalanságra. Megfelelő feltételek mellett várható a demográfiai helyzet meghatározott javulása.

T. P. Kulesova a Lett SZSZK Állami Munkaerő Bizottságának munkatársa előadásában ismertette a Lett Köztársaság egy sor állami gazdaságában és kolhozában folyó aktív demográfiai politikai tapasztalatait.

Rövid áttekintést ad azokról a különböző intézkedésekről, amelyek a házassági szándékot, a születések számának növelését ösztönzik. Ilyenek például az első házasságkötéskor nyújtott pénzügyi segítség, ingyenes nászutas beutaló stb. az egyes állami gazdaságokban és kolhozokban bevezetett részlegesen fizetett gyermekgondozási szabadság, az anyasági segély progresszíven emelke-

dő, ingyenes óvodai ellátás, a gazdaságban dolgozó anya gyermeke részére pót-szabadság.

Az anyagi támogatáson túlmenően komoly figyelmet szentelnek a család presztízsének növelésére a névadó ünnepségek (ajándékok) ezüst- és aranylakodalmak megrendezésére.

A vizsgálat azt mutatta, hogy ezek a komplex intézkedések a születések számának és a több gyermekes családok számának növekedéséhez vezettek.

J. J. Szolovjev, a filozófiai tudományok kandidátusa, a vilnai állami egyetem munkatársa a család fejlődésének tendenciájával foglalkozott. Az Észtt Köztársaságban elvégzett vizsgálatok alapján elmondta, hogy a két népszámlálás között a megkötött és fennmaradt házasságok száma hatszor magasabb a felbontottakénál. E mellett az elváltak fele új házasságra lépett, amellyel meg vannak elégedve. A válás tehát nem mindig rossz dolog. A nem életképes — ezenbelül a nem szerencsés házasságok felbontása természetes folyamat, állapítja meg az előadó. A válások kezdeményezője a korábbiakhoz hasonlóan a nők maradtak.

A házasságkötések száma magasabb, a lakosság növekedése 9%-os az eltelt tíz év alatt a házasságkötések 14,7%-kal nőttek. Előadásában hangsúlyozta, hogy a család intézményére egyre nagyobb társadalmi figyelmet fordítanak. Így többek között például elmondta, hogy a moszkvai városi tanácsnál létrehoztak egy speciális részleget, amely koordinálja a családdal kapcsolatos szolgáltatásokat és ellenőrzi a bevezetett demográfiai politika hatékonyságát. Rámutatott az ilyen részlegek szükségességére más városokban és körzetekben is.

Kiemelte, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja következő XXVI. Kongresszusának „A Szovjetunió társadalmi-gazdasági fejlődésének alapvető irányai az 1981—1985. évekre és az 1990-ig terjedő időszakra” c. tervzetben komoly támogatást irányoztak elő a családok részére. Ilyenek például: a fiatalok és gyermekes családok előnyben való részesítése, a kedvezmények körének szélesítése a munkakörülmények és a dolgozó nők körülményeinek javítása stb. Ezek a konkrét intézkedések képezik az aktív demográfiai politikát. Ezek megvalósítása hozzájárul majd a népesség reprodukciója és a család megerősítése sok problémájának megoldásához.

**НАУЧНЫЙ СИМПОЗИУМ ПО СОВРЕМЕННЫМ ПРОБЛЕМАМ
ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ В БАЛТИЙСКИХ
СОВЕТСКИХ РЕСПУБЛИКАХ**

**SCIENTIFIC SYMPOSIUM ON THE TOPICAL PROBLEMS
OF POPULATION REPRODUCTION
IN THE BALTIC SOVIET REPUBLICS**

A MAGYAR CSALÁD- ÉS NŐVÉDELMI TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG ÉLETÉBŐL

A Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság 1980. november 28-án az Orvosegészségügyi Szakszervezet Weil Emil termében tartotta meg tisztújító közgyűlését.

Az elnökségben *Szabady Egon* a Társaság elnöke, *Hutás Imre* egészségügyi miniszterhelyettes, *Zoltán Imre* a MOTESZ elnöke, *Csépli József* a Társaság főtitkára és *Nevenka Petric* az IPPF vezetőségének tagja, a Jugoszláv Családtervezési Szövetség elnöke foglalt helyet. A közgyűlésen a Társaság tagjai közül mintegy kétszázán vettek részt.

Szabady Egon megnyitója után *Hutás Imre* egészségügyi miniszterhelyettes és *Nevenka Petric* elnökasszony üdvözlő beszéde hangzott el. Az ülés napirendje a következő volt:

1. Beszámoló a Társaság munkájáról, 1976—1980.

Előadó: *Csépli József* főtitkár.

2. Tudományos előadássorozat, melynek keretében az alábbi előadások hangzottak el:

A népesedési helyzetünk újabb alakulása

Előadó: *Klínger András*.

A népesedéspolitika érvényesülése:

— a társadalompolitikában

előadó: *Cseh-Szombathy László*;

— az egészségpolitikában

előadó: *Óry Imre*;

— az oktatáspolitikában

előadó: *Komoróczy Sándorné*.

Az előadásokat élénk vita követte, amelynek során a hozzászólók részletesen értékelték a Társaság eddigi munkáját és kifejtették véleményüket a tudományos előadások különböző témáiról, értékeléseiről.

A közgyűlés végül elfogadta a főtitkári beszámolót és az elnökséget felmentette. Ezután került sor a tisztújító közgyűlésre. A Jelölő Bizottság (elnök: *Bognár Zoltán*, tagok: *Józan Péter*, *Katonáné, dr. Soltész Márta*) javaslatot tett az újonnan megválasztandó elnökség tagjaira, majd a közgyűlés egyöntetűen jóváhagyta az új elnökség és operatív bizottság tagjait.

Elnökség

Elnök:	<i>Zsolnai Béla</i> egyetemi tanár, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem II. sz. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika igazgatója.
Főtitkár:	<i>Klínger András</i> főosztályvezető, Központi Statisztikai Hivatal Népesedésszisztematikai Főosztály.
Tagok:	<i>Cseh-Szombathy László</i> igazgatóhelyettes, MTA Szociológiai Kutató Intézet; <i>Dusчек Lajosné</i> , a Magyar Nők Országos Tanácsának elnöke; <i>Erdei Lászlóné</i> , a Magyar Nők Országos Tanácsának ny. elnöke; <i>Kaposvári Júlia</i> , a Magyar Vöröskereszt főtitkárhelyettese;

Lampé László egyetemi tanár, a Debreceni Orvostudományi Egyetem Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika igazgatója;

Óry Imre főosztályvezető, Egészségügyi Minisztérium;

S. Hegedűs László, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának titkára;

Schuler Dezső egyetemi tanár, az Országos Csecsemő- és Gyermekegészségügyi Intézet igazgatója.

Operatív Bizottság

Tagok:

Aszódi Imre az orvostudományok kandidátusa, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tanács Vezető Kórháza;

Ágfalvi Rózsa főigazgató-helyettes, Országos Csecsemő- és Gyermekegészségügyi Intézet;

Batár István egyetemi adjunktus, Debreceni Orvostudományi Egyetem Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika;

Bernard Arthur egyetemi tanársegéd, Semmelweis Orvostudományi Egyetem II. sz. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika;

Bognár Zoltán főigazgató főorvos, Anya- és Nővédelmi Központ;

Bücs Gábor osztályvezető főorvos, Győr-Sopron megyei Kórház, Szülészeti és Nőgyógyászati Osztálya;

Büky Béla egyetemi docens, Semmelweis Orvostudományi Egyetem II. sz. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika;

Csaba Imre egyetemi tanár, Pécsi Orvostudományi Egyetem Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika igazgatója;

Cséplí József osztályvezető főorvos, Fővárosi Tanács Dél-Pesti Kórháza;

Falk Judit főigazgató, Csecsemőotthonok Országos Módszertani Intézete;

Gayer Gyuláné főmunkatárs, Munkaügyi Minisztérium, Szociálpolitikai Főosztály;

Gonda György igazgató, Országos Egészségnevelési Intézet;

H. Sas Judit tudományos munkatárs, MTA Szociológiai Kutató Intézet;

Józan Péter osztályvezető, Központi Statisztikai Hivatal Népesedésszociológiai Főosztály;

Katonáné, dr. Soltész Márta tanácselnök, Igazságügyi Minisztérium;

Kovács Judit újságíró, Magyar Nemzet Szerkesztősége;

Nyitrai Lajosné a SZOT Nőbizottság elnöke;

Pongrácz Tiborné tudományos osztályvezető, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet;

Sas Mihály egyetemi tanár, Szegedi Orvostudományi Egyetem Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika igazgatója,

Szél Éva igazgató főorvos, Védőnőképző Intézet;

Tamásy József igazgatóhelyettes, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet;

Tényi Jenő egyetemi tanár, Pécsi Orvostudományi Egyetem Egészségügyi Szervezéstan Intézete;

Varga Katalin főorvos, Országos Szülészeti és Nőgyógyászati Intézet;

Várbíró Béla igazgató főorvos, Központi Nő- és Gyermekvédelmi Intézet;

Vukovich György főosztályvezető, Központi Statisztikai Hivatal Társadalomstatistikai Főosztály.

A közgyűlés a megválasztott elnök — *Zsolnai Béla* — székfoglalójával zárult.

Общее собрание для перевыборов Венгерского научного общества для охраны семей и женщин состоялось 28 ноября 1980 г. в зале им. Эмил Веил Профсоюза медико-санитарных работников.

В Президиуме сидели председатель Общества *д-р Эгон Сабади*, заместитель министра здравоохранения *д-р Имре Гутаи*, председатель Союза венгерских медицинских научных обществ и объединений МОТЭС *д-р Имре Зольтан*, генеральный секретарь Общества *д-р Йозеф Чепли* и член руководства Международного союза по планированию семьи (ИППФ), председатель Югославского союза по планированию семьи — *Невенка Петрич*. Из членов Общества приблизительно 200 человек участвовали в общем собрании.

После вступительных слов *д-ра Эгона Сабади* заместитель министра здравоохранения *д-р Имре Гутаи* и председательница *Невенка Петрич* приветствовали участников. Повестка дня собрания была следующая:

1. Доклад о деятельности Общества, 1976—1980 гг.
Докладчик: генеральный секретарь *Йозеф Чепли*
2. Серия научных докладов, в пределах которой были прочтены следующие доклады:
Новая динамика нашего демографического положения.
Докладчик: *Андраш Клингер*
Реализация политики народонаселения:
 - в социальной политике
докладчик: *Ласло Че-Сомбати*
 - в санитарной политике
докладчик: *Имре Эри*
 - в политике образования
докладчица: *Шандорне Комороцки*.

После докладов состоялась живая дискуссия, при которой выступающие лица оценили подробно проведенную до сих пор деятельность Общества и высказали свое мнение о разных темах, оценках научных докладов.

Наконец, общее собрание приняло доклад генерального секретаря и освободило Президиум. После этого состоялись перевыборы. Комиссия для выставления кандидатов (председатель: *Зольтан Богнар*, члены: *Петер Йозан*, *д-р Марта Катона-Шольтес*) представили предложение в отношении членов вновь выбираемого Президиума, затем общее собрание утвердило единогласно членов Нового Президиума и Оперативной комиссии.

Президиум:

Председатель: профессор *Бела Жольнаи*, директор Акушерско-гинекологической клиники № II. Университета медицинских наук им. Семмельвейса

Генеральный секретарь: начальник главотдела Центрального статистического управления *Андраш Клингер*, Главотдел статистики народонаселения Центрального статистического управления

Члены: заместитель директора *Ласло Че-Сомбати*, Исследовательский институт по социологии Венгерской академии наук

Лайошине Душек, председатель Национального совета венгерских женщин

Ласлоне Эрдеи, председатель в отставке Национального совета венгерских женщин

Юлиа Капошвари, заместитель генерального секретаря Венгерского красного креста

профессор *Ласло Лампе*, директор Акушерско-гинекологической клиники Дебреценского университета медицинских наук

начальник главотдела *Имре Эри*, Министерство здравоохранения

Ласло Ш. Гегедьюш, секретарь Национального совета патриотического народного фронта
 профессор *Дежэ Шулер*, директор Национального института здравоохранения младенцев и детей

Оперативная комиссия:

Члены: *Имре Асоди*, кандидат медицинских наук, Главная больница Совета комитата Боршод-Абауй-Земплен
 заместитель главного директора *Рожса Агфальви*, Национальный институт здравоохранения младенцев и детей
 адъюнкт университета *Иштван Батар*, Акушерско-гинекологическая клиника Дебреценского университета медицинских наук
 ассистент университета *Артур Бернард*, Акушерско-гинекологическая клиника № II Университета медицинских наук им. Семмельвейса
 главный директор-главный врач *Зольтан Богнар*, Центр для охраны матерей и женщин
 начальник отдела-главный врач *Габор Бюч*, Акушерско-гинекологический отдел Больницы комитата Дьэр-Шопрон
 доцент университета *Бела Бюки*, Акушерско-гинекологическая клиника № II Университета медицинских наук им. Семмельвейса
 профессор *Имре Чаба*, директор Акушерско-гинекологической клиники Печского университета медицинских наук
 начальник отдела, главный врач *Йожеф Чепли*, Больница южного Пешта Столичного совета
 главный директор *Юдит Фальк*, Национальный методологический институт домов младенцев
Дюлане Гайер, главный сотрудник, Министерство труда, Главный отдел социальной политики
 директор *Дьэрдь Гонда*, Национальный институт по санитарной педагогике
 научный сотрудник *Юдит Г. Шаш*, Исследовательский институт по социологии Венгерской академии наук
 начальник отдела *Петер Йозан*, Главотдел статистики народонаселения Центрального статистического управления
 председатель совета *Ф-р Марта Катона-Шольтес*, Министерство юстиции
 журналист *Юдит Ковач*, Редакция газеты «Мадяр Немзет»
Лайошине Ньитраи, председатель Комиссии женщин Центрального совета профсоюзов
 начальник научного отдела *Тиборне Понграц*, Исследовательский институт по демографии ЦСУ
 профессор *Михаль Шаш*, директор Акушерско-гинекологической клиники Сегедского университета медицинских наук
 директор-главный врач *Эва Сель*, Институт для подготовки патронажных сестер
 заместитель директора *Йожеф Тамаш*, Исследовательский институт по демографии ЦСУ
 профессор *Йенэ Теньи*, Институт по санитарной организации Печского университета медицинских наук
 главный врач *Каталин Варга*, Национальный акушерско-гинекологический институт
 директор-главный врач *Бела Варбиरो*, Центральный институт для охраны женщин и детей
 начальник главотдела *Дьэрдь Вукович*, Главотдел социальной статистики Центрального статистического управления.

Общее собрание закончилось с вступительной речью выбранного председателя — *Ф-ра Бела Жольнаи*.

The Hungarian Scientific Society for Family- and Women's Welfare held its general meeting for re-election of officials in the Weil Emil hall of the Trade Union of Medical Workers on 28 November 1980.

Dr. Egon Szabady, President of the Society *Dr. Imre Hutás*, Deputy-Minister of Health, *Dr. Imre Zoltán*, President of the Federation of Hungarian Medical Scientific Societies and Associations MOTESZ, *Dr. József Cséplı*, Secretary-General of the Society and *Nevenka Petrič*, member of the Governing Body of the IPPF, President of the Yugoslav Planned Parenthood Federation sat in the Presidium. Of the members of the Society about 200 persons participated in the general meeting.

After the opening speech of *Dr. Egon Szabady*, *Dr. Imre Hutás*, Deputy-Minister of Health and President *Nevenka Petrič* addressed a welcome to the participants. The agenda of the meeting was as follows:

1. Report on the activity of the Society, 1976—1980 read by *József Cséplı*, Secretary-General.
2. Series of scientific papers within the framework of which the following papers were read:
Recent trends of our demographic situation, by *András Klınger*.
Realization of population policy:
 - in social policy
by *László Cseh-Szombathy*;
 - in health policy
by *Imre Öry*;
 - in educational policy
by *Mrs. Sándor Komoróczki*.

The papers were followed by a lively discussion in the course of which the activity of the Society displayed till now was evaluated in detail and views were uttered on the different subjects and evaluations of the scientific papers.

Finally the general meeting adopted the report of the Secretary-General and released the Presidium. After this the re-election of officials took place. The Nominating Committee (chairman: *Zoltán Bognár*, members: *Péter Józán*, *Mrs. Katona Dr. Márta Soltész*) made a proposal concerning the members of the Presidium to be elected and then the general meeting approved unani- mously the members of the new Presidium and Operative Committee.

Presidium

- President: Professor *Béla Zsolnai*, Director of the Clinic of Obstetrics and Gynaecology No. II of the Semmelweis Medical University.
- Secretary-General: *András Klınger*, Head of Department, Department of Population Statistics of the Central Statistical Office.
- Members: *László Cseh-Szombathy*, Deputy-Director, Sociological Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences; *Mrs. Lajos Duschek*, President of the National Council of Hungarian Women; *Mrs. László Erdei*, retired President of the National Council of Hungarian Women; *Júlia Kaposvári*, Deputy-Secretary-General of the Hungarian Red Cross; *Professor László Lampé*, Director of the Clinic of Obstetrics and Gynaecology of the Debrecen Medical University; *Imre Öry*, Head of Department, Ministry of Health; *László S. Hegedűs*, Secretary of the National Council of the Patriotic Popular Front; *Professor Dezső Schuler*, Director of the National Health Institute for Infants and Children.

Operative Committee

Members:

Imre Aszódi, candidate in medical studies, Leading Hospital of the Council of Borsod-Abaúj-Zemplén county;
Rózsa Ágfalvi, Deputy-Director-General, National Health Institute for Infants and Children;
István Batár, principal assistant at university, Clinic of Obstetrics and Gynaecology of the Debrecen Medical University;
Arthur Bernard, professor's assistant, Clinic of Obstetrics and Gynaecology No. II of the Semmelweis Medical University;
Zoltán Bognár, Director-General and Head Physician, Centre for Mothers' and Women's Welfare;
Gábor Bücs, Head of Department and Head Physician, Department of Obstetrics and Gynaecology of the Hospital of Győr-Sopron county;
Béla Büki, assistant professor, Clinic of Obstetrics and Gynaecology No. II of the Semmelweis Medical University;
Professor Imre Csaba, Director of the Clinic of Obstetrics and Gynaecology of the Pécs Medical University;
József Cséplő, Head of Department and Head Physician, South-Pest Hospital of the Council of Budapest;
Judit Falk, Director-General, National Methodological Institute of Infants' Homes;
Mrs. Gyula Gayer, Principal Contributor, Ministry of Labour, Department of Social Policy;
György Gonda, Director, National Institute for Health Education;
Judit H. Sas, Senior Member, Sociological Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences;
Péter Józán, Head of Section, Department of Population Statistics of the Central Statistical Office;
Mrs. Katona Dr. Márta Soltész, Presiding Judge, Ministry of Justice;
Judit Kovács, Journalist, Editorial Office of the newspaper „Magyar Nemzet”;
Mrs. Lajos Nyitrai, President of the Women's Committee of the Central Council of Hungarian Trade Unions;
Mrs. Tibor Pongrácz, Head of Scientific Section, Demographic Research Institute of the Central Statistical Office;
Professor Mihály Sas, Director of the Clinic of Obstetrics and Gynaecology of the Szeged Medical University;
Éva Szél, Director and Head Physician, Institute for Training of District Nurses;
József Tamásy, Deputy-Director Demographic Research Institute of the Central Statistical Office;
Professor Jenő Tényi, Institute for Health Organization of the Pécs Medical University;
Katalin Varga, Head Physician, National Institute of Obstetrics and Gynaecology;
Béla Várbíró, Director and Head Physician, Central Institute for Women's and Children's Welfare;
György Vukovich, Head of Department, Department of Social Statistics of the Central Statistical Office.

The general meeting ended with the inaugural address of the elected President *Dr. Béla Zsolnai*.

Chen: Muhua: Birth Planning in China.
International Family Planning Perspectives.
Vol. 5. No. 3. szeptember 1979. Pp. 92.

H. Yuan Tien: Wan, Xi. Shao: How China Meets Its Population Problem
International Family Planning Perspectives.
Vol. 6. No. 2. Június 1980. Pp. 65.

Húsz év elteltével a Kínai Állami Statisztikai Hivatal ismét közreadott adatokat az ország népesedési helyzetéről és a gazdaságról.

Az adatok szerint 1949 és 1978 között Kína népessége 540 millióról 960 millióra emelkedett. Ez azt jelenti, hogy a harmincéves periódus alatt az ország átlagos évi tényleges szaporodása 20 ezrelék körül alakult. A születési arányszám a hatvanas években érte el a legmagasabb értéket (kb. 40 ezrelék), majd a hetvenes években meredeken csökkent. 1978-ban a születési arányszám értéke 18 ezrelék volt. Ez egyben azt is jelentette, hogy 1971 és 1978 között a tényleges szaporodás üteme közel a felére csökkent, s 1978-ban 12 ezrelék volt. A jövőre nézve a hivatalos kínai vélemények szerint célként tűzték ki, hogy a természetes szaporodás mértéke 1985-ben már csak 5 ezrelék legyen, a századfordulóra pedig ne legyen természetes szaporodás. Ez azt is jelenti, hogy öt év múlva a születési arányszám értéke 11 ezrelék körül kell hogy legyen.

A születési arányszámnak a hetvenes években tapasztalt gyors csökkenése tükrözi a kínai családtervezési koncepció időnként változó elképzeléseit.

A családok kívánatos gyermekszámát tekintve a hivatalos kínai vélemények az elmúlt tíz év alatt jelentősen változtak. A hetvenes évek elején „Nem kívánatos a nagy család”, volt a jelszó, amely még nem határozta meg számszerűen a hivatalos ideális családnagyságot. E jelszó később átalakult, már számszerűsítve a központi akaratot, „Egy túl kevés, kettő megfelelő, három túl sok”. Itt már a jelszó megjelöli a kívánatos családnagyságot a kétgyermekes családok eszményítésében, de ez sem tartotta magát sokáig. A hetvenes évek utolsó harmadában először „Egy a legjobb”, majd „Egy elég” volt a hivatalos vélemény a családok ideális gyermekszámáról. Kína népesedési céljait az egygyermekes családeshemény igen széles körű elterjesztésével kívánja elérni. Az a cél, hogy 1985-re az egygyermekes családok körében a több gyermeket nem kívánók aránya a városokban 80, vidéken 50% legyen. Rendelkezésre álló adatok alapján végzett becslések szerint, ha ez az elképzelés megvalósulna és tartósan fennmaradna, az ezredforduló után Kínában valóban bekövetkezne a 0 népességnövekedési ütem.

Az egygyermekes családeshemény széles körű elterjesztésére indított kampányt az állam erősen támogatja. Az az egygyermekes család, amely vállalja, hogy nem lesz több gyermeke, különféle előnyöket élvez. Az így szereshető előnyök bizonyos különbséget mutatnak a városi és vidéki népesség között, azonban abban egységesek, hogy elsősorban a jövedelmi és lakáshelyzet kedvezőbb alakulását segítik elő az egygyermekes családok esetében. Ezzel szemben a magasabb sorszámu (harmadik és további) gyermeküket szülő nők és férjük jövedelmét mintegy „gyermekességi adó”-val terhelik, s nem nyújtanak lehetőséget a megnövekedett család lakáshelyzetének javítására sem. Hasonló megkülönböztetés éri a többedik gyermeküket szülő nőket a korábban élvezett társadalombiztosítási szolgáltatások területén is. Az egygyermekes családeshemény erős propagálása és szankcionálása párosul a „népesedési terv” alakulását nyomonkövető adminisztratív szervezet kiépítésével. E szervezet ott van minden munkahelyen, s a lépcsőzetes területi integrálódás csúcán legmagasabb szintű irányítását egy, az Államtanács mellett működő, speciális csoport látja el. A rendszer lényege, hogy legalsó szintjén minden nőről naprakész információ áll rendelkezésre termékenység magatartását és fogamzásgátlási gyakorlatát illetően. E nyilvántartások kettős célt látnak el, egyrészt folyamatosan információk nyereshetők a központi népesedési elképzelések megvalósulásáról, másrészt fokozható az egyén termékenység magatartásának befolyásolására végzett meggyőzés, ha az nem áll összhangban a hivatalos elképzelésekkel.

A fent említett nyilvántartások segítségével képet kaphatunk néhány kisebb területi egység házas, propagatív korú női népességének fogamzásgátlási gya-

korlátáról. A házaspárok közel egyharmadánál vagy a feleséget, vagy a férjet sterilizálták. Minden negyedik nő méhen belüli eszköz használatával kerüli el a terhességet, s minden hatodik orális antikoncipienst szed. Mindezek mellett valószínű, hogy gyakori a terhességek művi megszakítása is. Ugyancsak nem reprezentatív adatok alapján arra lehet következtetni, hogy egyes területeken a terhességmegszakítások száma közel megegyezik a születések számával. Egy város adatai azt mutatják, hogy az utóbbi kilenc évben végrehajtott terhességmegszakítások száma alig marad alatta az élveszületéseknek, s az a tendencia, hogy a születések számának csökkenésével emelkedik a terhességmegszakítások száma.

Egyes vélemények szerint, ha Kína továbbra is kitart jelenlegi elképzelése mellett, a fogamzásgátló eszközök folyamatos biztosításával és megfelelően kiképzett szakemberek számának növelésével megvan minden esélye arra, hogy a sterilizációs műtétek és a terhességmegszakítások számának növelése mellett megvalósítsa az „Egy elég” programját. De még ebben az esetben is a zéró népességnövekedés eléréséig a népesség száma becslések szerint több mint 300 millióval növekedne, amelynek oka az ország jelenlegi korösszetétele, ahol is a népesség fele 21 éven aluli.

A fejlődő országok jelentős részében hajtanak végre családtervezési programokat, amelyeknek célja a termékenység csökkentése. Az ismertetett kínai álláspont az egyedüli, eltérően a más országokban ismert népesedési elképzelésektől, amely a népesség növekedésének megállítását úgy képzei, hogy a termékenységet a reprodukciót biztosító szint alá szorítja.

IPPF Medical Bulletin. Vol. 14. No. 6. 1980. December.

Az IPPF Központi Tanácsa határozata alapján megalakult és megtartotta első ülését a Nemzetközi Orvosi Tanácsadó Testület. (International Medical Advisory Panel.) A Testület részben átveszi a megszüntetett Központi Orvosi Bizottság (Central Medical Committee) feladatait, tevékenységével a szervezet munkáját segíti, különös tekintettel a fogamzásgátlás és az ehhez kapcsolódó területek orvosi és egyéb tudományos vonatkozásaira.

A testület elnöke *prof. U. Borell* (Svédország), tagjai *prof. L. Andolsek* (jugoszlávia), *prof. M. F. Fathalla* (Egyiptom), *prof. S. Ratnam* és *prof. R. Shearman* (Ausztrália).

A Testület első ülését 1980 októberében Londonban tartotta meg. Egyéb napirendi pontok mellett, szakértők bevonásával áttekintette a depot medroxy-progesteron acetat-tal (DMPA), mint injektálható fogamzásgátlóval kapcsolatos legújabb tudományos információkat. Többek között foglalkoztak a szernek az endometriumra, cervixre és mammára kifejtett hatásaival. Megvizsgálták a foetus és az újszülött esetleges veszélyeztetettségének kérdését, valamint a készítmény hatását a tejelválasztásra. Hasonlóan áttekintették a lehetséges metabolikus hatásokkal, a menstruációs ciklus és a fogamzóképeség visszaállásával kapcsolatos eddigi kutatási eredményeket. Mindezek alapján arra a következtetésre jutottak, hogy továbbra is nagy felelősséget jelent a DMPA fogamzásgátlókénti alkalmazása. Kifejtették véleményüket, hogy folytatni kell a szer hatásaival kapcsolatos klinikai és statisztikai vizsgálatokat.

HÍREK

A magyar—finn kétoldalú statisztikai együttműködés keretében 1980. szeptember 7. és 13. között magyar delegáció tartózkodott Helsinkiben. A delegáció vezetője *Barta Barnabás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, tagja *dr. Andorka Rudolf*, statisztikai főtanácsos, a KSH osztályvezetője volt. Ott-tartózkodásuk során tárgyalásokat folytattak *O. I. Niitamoval*, a Finn Központi Statisztikai Hivatal igazgatójával, *A. Leppä* főosztályvezetővel, *H. Salmi* osztályvezetővel, *A. Laihonen*, *H. Ahonen* és *I. Niemi* főelőadókkal, a magyar és a finn időmérleg-felvételek összehasonlításáról, valamint a környezetstatisztika fejlesztésének kérdéseiről. Sor került a rétegződésre és az életkörülményekre vonatkozó felvételek során szerzett módszertani tapasztalatok megtárgyalására is.

A környezetstatisztika kérdéseiről és az életkörülmények vizsgálatával kapcsolatban folytatott megbeszélésekbe bekapcsolódtak *K. Medin* főosztályvezető, *J. Vogel* osztályvezető és *T. Polfeldt* főelőadó, a svéd Központi Statisztikai Hivatal munkatársai is.

Barta Barnabás látogatást tett Helsinki Városi Statisztikai Hivatalában, *Andorka Rudolf* pedig a Helsinki Egyetem Szociológiai Tanszékét és a Pellervo Intézet faluszociológiai csoportját kereste fel.

A magyar delegáció tagjai előadást tartottak a Finn Statisztikai Társaság ülésén a társadalomstatisztikai felvételekkel kapcsolatos kérdésekről.

*

A Berlieni Humboldt Egyetem Demográfiai Tanszéke a demográfiai átmenet elemzése kapcsán felmerülő kérdések megvitatása céljából *Dr. Parviz Khalatbari* tanszékvezető egyetemi tanár irányításával 1980. október 13. és 16. között nemzetközi demográfiai symposiont rendezett. A symposionon *Dr. Nemeskéri János*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének tudományos tanácsadója *A korai humán populációk növekedésének tanulmányozása alapján levonható következtetések* címmel, *Valkovics Emil*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének tudományos tanácsadója pedig *A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről* címmel előadást tartott. A symposionon elhangzott előadásokat vita követte.

Az MTA Demográfiai Bizottsága üléséről

Az MTA Demográfiai Bizottsága újjáalakulása utáni első ülését 1980. november 12-én tartotta. (A bizottság tagjainak névsorát 1980. évi 4. számunk 415. oldalán közöltük.)

Az ülést *Barta Barnabás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, a bizottság elnöke nyitotta meg. Megköszönte a leköszönő bizottsági tagok eddigi munkáját és az új tagok nevében köszönetet mondott a Magyar Tudományos Akadémiának a bizalomért. Vázolta a bizottság jövőbeni tevékenységét, amelyet úgy foglalt össze, hogy a demográfiával elsősorban társadalmi-szociológiai értelemben kell foglalkozni és hogy a népesedési helyzet alakulásával kapcsolatos tényezők megalapozása, termékenység kérdések kidolgozása gyakorlati célok, feladatok megvalósításának vizsgálata kell képezze a bizottság munkáját.

Az ülés napirendje a következő volt:

1. A Demográfiai Bizottság újjáalakulása, megszervezése, munkamódszerei — elnöki bevezető.
2. A Demográfiai Bizottság ötéves munkaterve.
3. A demográfiai tudomány helyzetelemzésének elkészítése — az MTA IX. osztálya határozata és felkérése alapján.

A második napirendi pont vitájában valamennyi jelenlevő bizottsági tag véleményt nyilvánított; az akadályoztatás miatt távollevők közül *Horváth Róbert*, *Schuler Dezső* és *Szabady Egon* tett javaslatokat a kiküldött munkaterv tervezetthez. Az elhangzott vita és a beküldött javaslatok alapján került elfogadásra a bizottság ötéves munkaterve, amely szerint a munka alapjául a népesedéspolitikai határozatok megvalósulásának folyamatos megfigyelése, annak esetleges továbbfejlesztése, a demográfiai folyamatok beható elemzése szolgál. Ennek kapcsán a Demográfiai Bizottság évente rendszeresen három alkalommal tartandó munkaülésein foglalkozik a tudományág helyzetének elemzésével, a különböző intézményekben — elsősorban a Népeségtudományi Kutató Intézetben — folyó munkával, illetve segítséget nyújt az állami szervezetek a tudományággal kapcsolatos tennivalóik ellátásában (így főleg a középtávú és távlati népgazdasági tervek népesedési vonatkozású kérdéseinek megvalósításában). Egyes speciális témákat a bizottság ezeken a munkaülésein, illetve a téma jellegének és fontosságának megfelelően külön értekezleteken, szimpozionokon, konferenciákon kíván megvitatni. Ez utóbbiak megrendezésébe esetenként más bizottságokat is be kíván vonni. Az 1981—1984. éves időszakban az alábbi témák megvitatása látszik célszerűnek:

I. Tudományszervezési kérdések

1. A demográfiai tudomány helyzete (a IX. osztály elé kerülő helyzetelemzés) — 1981.
2. A Népeségtudományi Kutató Intézet profiljának kialakítása és távlati kutatási terve — 1981.
3. A távlati és középtávú kutatási tervben szereplő demográfiai kutatási témák megvitatása — 1981.
4. A demográfia egyetemi oktatásának helyzete, javaslat postgraduális képzésre — 1982.
5. A demográfiai tudományos fokozatok és a továbbfejlesztés lehetőségei — 1982.
6. A Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság és a demográfia kapcsolata — 1982.
7. A Demográfia c. folyóirat szerkesztési elvei — 1983.

II. Módszertani kérdések

1. A népesség-előreszámítások módszereinek továbbfejlesztése — 1981.
2. A gazdasági és társadalmi statisztikán belüli és ezek közötti kapcsolatrendszer problémái (a Statisztikai Bizottság szervezésében) — 1981.
3. Új ELAR minta kialakítása; vizsgálatok távlati terve (a Statisztikai Bizottsággal közösen) — 1982.
4. A társadalmi mobilitás vizsgálatának új módszerei és kutatási irányai (a Szociológiai Bizottsággal közösen) — 1982.
5. Társadalmi réteg- osztálycsoportosítások továbbfejlesztése; változások a foglalkozási osztályozásban (a Szociológiai és Statisztikai Munkatudományi Bizottsággal közösen) — 1983.
6. Gazdaságdemográfiai kutatások helyzete (a Közgazdasági Bizottsággal közösen) — 1983.
7. A népesedéssziszta új rendszere: egységes statisztikai és népességnylvántartási információs rendszer (a Statisztikai Bizottsággal közösen) — 1983.

III. Elemzések, téma-viták

1. Halandóságunk alakulása; jövőbeni távlatok (az Orvosi osztállyal közösen) — 1981.
2. Morbiditás alakulása, új ismeretek az általános morbiditási adatfelvétel alapján (az Orvosi osztállyal közösen) — 1982.
3. Az időskorúak demográfiai helyzete (az öregek nemzetközi évéhez kapcsolódóan) — 1982.
4. Az elmúlt 25 év népességfejlődésének tanúságai — 1982.
5. A családnagyság kialakulásának tényezői (anyagi, kulturális, lakás, erkölcsi); népesedéspolitikai megfontolások — 1982.
6. Új vonások a házasodásban, házasságmegszűnésben, családalakulásban (a Szociológiai és Jogi Bizottsággal közösen) — 1983.
7. Nemzetiség — anyanyelv — nemzetiségi kulturális igények (a Nemzetiségi Bizottsággal közösen) — 1983.
8. Az élve-, halvaszületések, koraszülöttség, magzati fejlődés problémája (az Orvosi osztállyal közösen) — 1983.
9. A XIX. század magyar népesedése (új eredmények a demográfiai „váltózas” kialakulásáról), (a Történelmi osztállyal közösen) — 1984.
10. A népesség területi megoszlásának változásai — 1984.

A *harmadik napirendi ponttal* kapcsolatban a bizottság tudomásul vette a demográfiai tudomány helyzetelemzése 1981. évi végrehajtásának feladatát és felkérte a bizottság elnökét, alelnökét és titkárát, hogy a helyzetelemzés első tervezetét terjessze a bizottság elé.

Az ülés az elnöklő *Barta Barnabás* zárszavával fejeződött be.

*

A kubai és a magyar Statisztikai Hivatal között a népszámlálással összefüggő módszertani kérdések, a teljes program, az alkalmazott nomenklatúrák és a feldolgozási tervek vonatkozásában már több mint egy évtizedes együttműködés alakult ki.

A kétoldalú együttműködés keretében *Maximien Gancedo* a kubai népszámlálás főosztályvezetője 1980 májusában Budapesten tanulmányozta a magyar népszámlálást. Tájékozódott a programról, a felvételi tapasztalatokról és egyes témakörökben annak lehetőségéről, hogy hogyan lehetne Kubában a magyar gyakorlatban alkalmazott módszerek egy részét alkalmazni.

E gondolat jegyében a két Hivatal közötti megállapodás alapján — az Egyesült Nemzetek Fejlesztési programjában biztosított költségek terhére —

Dr. Kepecs József 1980. október 16-tól november 20-ig konzultánsként dolgozott a kubai Statisztikai Hivatal népszámlálás részlegénél. Munkája keretében áttekintette a kubai népszámlálás felvételi és közlési programját, javaslatokat és észrevételeket tett a tervezett program és az alkalmazott metodika tárgyában. Feladatának megfelelően a népszámlálási kérdőívek, az alkalmazott segédletek, a népszámlálási minták formai tervezése, az utóellenőrzés és mintakiválasztás, a közlési terv, a tervezett reprezentációs minta alapján készített publikáció, a háztartás- és családstatistika témaköreiben fejtette ki tevékenységét.

Kubában 1981 szeptemberében fognak népszámlálást tartani. A felvétel során lakás, személyi és háztartási összeírásra kerül sor. A program előzetes tervezete és az alkalmazott módszertan megfelel az ENSZ és a KGST ajánlásainak.

A felvételi program, az alkalmazott eljárások egyaránt azt jelzik, hogy Kuba 1981-ben egy korszerű népszámlálást kíván tartani, melynek adatait — nemzetközi összehasonlításban is — jól lehet majd illeszteni a többi ország publikált eredményeihez.

*

A WHO Statisztikai Főosztályának felkérésére 1980. november 17—21. között konzultációkat folytatott Genfben *dr. Vukovich György*, a KSH főosztályvezetője az egészségügyi és a környezeti statisztika együttes tervezésének lehetőségeiről. Az Információs Osztály vezetője, *dr. H. Hansluwka*n kívül megbeszéléseket folytatott *Dr. Yumurával*, a Statisztikai Főosztály vezetőjével, *dr. Ozolins-szal*, a Környezeti Főosztály vezetőjével, valamint a WHO több más munkatársával is.

*

Az egészségügyi miniszter 1981. február 1-vel *dr. Molnár Lászlót* a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatóját a Semmelweis Orvostudományi Egyetemre egyetemi tanárnak kinevezte, ugyanakkor a Központi Statisztikai Hivatal elnöke felmentette az Intézet igazgatói teendőinek ellátása alól. Mint a szociológia professzorának feladatkörébe tartozik a szociológiai (orvosi és egészségügyi szociológiai) előadások tartása az egyetemen, az oktatás irányítása, a demográfiai alapokon nyugvó szociológiai kutatások kifejlesztése, egészségügyi, társadalom-orvostani témakörökben.

*

A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Monigl István* igazgatóhelyettes 1981. február 1-i hatállyal megbízta a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet vezetésével.

ИЗВЕСТИЯ

В рамках венгерско—финского двухстороннего статистического сотрудничества венгерская делегация была в г. Гельсинки с 7 по 13 сентября 1980 г. Руководителем делегации был заместитель председателя Центрального статистического управления ВНР *Барнабаш Барта* и членом — главный статистический советник, начальник отдела ЦСУ *д-р Рудольф Андорка*. При своем пребывании в Гельсинки они вели переговоры с директором Финского статистического управления — *О. И. Ништамо*, с начальником главотдела *А. Леппэ*, начальником отдела *Г. Сальми*, главными референтами *А. Лаугонен*, *Г. Агонен* и *И. Ниemi* о сопоставлении венгерского и финского обследований бюджета времени, а также о вопросах развития статистики окружающей среды. Они обсудили и методологический опыт, накопленный при обследованиях по стратификации и условиям жизни.

В переговорах о вопросах статистики окружающей среды и об обследовании условий жизни участвовали начальник главотдела *К. Медин*, начальник отдела *Й. Фогел* и главный референт *Т. Полфелдт*, а также сотрудники шведского Центрального статистического управления.

Барнабаш Барта посетил Городское статистическое управление Гельсинки, а *Рудольф Андорка* — Кафедру социологии Университета Гельсинки и Группу сельской социологии Института им. Пеллерво.

Члены венгерской делегации читали доклад на заседании Финского статистического общества о вопросах, связанных с обследованиями социальной статистики.

*

С 13 по 16 октября 1980 г. Кафедра демографии Берлинского университета им. Гумбольдта организовала международный демографический симпозиум под руководством заведующего кафедрой *д-ра Парвиз Калатбари* для обсуждения вопросов, связанных с анализом демографического перехода. На симпозиуме научный советник Исследовательского института по демографии ЦСУ ВНР *д-р Янош Немешкери* читал доклад «*Выводы изучения роста ранних человеческих популяций*» и научный советник Исследовательского института по демографии ЦСУ ВНР *Эмил Валькович* — доклад «*О некоторых практических трудностях анализа демографического перехода*». За докладами симпозиума следовала дискуссия.

*

О заседании Демографической комиссии Венгерской академии наук

После своего возобновления Демографическая комиссия Венгерской академии наук организовала свое первое заседание 12 ноября 1980 г. (Именной список членов Комиссии был изложен на странице № 4 1980 г. нашего журнала).

Заместитель председателя Центрального статистического управления ВНР, председатель Комиссии *Барнабаш Барта* открыл заседание. Он поблагодарил отказывающихся членов Комиссии за проведенную до сих пор работу и от имени новых членов он выразил свою благодарность Венгерской академии наук за доверие. Он изложил будущую деятельность

Комиссии подытоживая, что нужно заниматься демографией в первую очередь в общественно-социологическом смысле и что обоснование связанных с динамикой демографического положения факторов, разработка вопросов плодovitости, исследование осуществления практических целей и задач должны представлять собой работу Комиссии.

Повестка дня заседания была следующая:

1. Возобновление, организация, методы работы Демографической комиссии — вступительные слова председателя.
2. Пятилетний рабочий план Демографической комиссии.
3. Составление анализа положения демографической науки — на основе решения и приглашения IX-го отделения Венгерской академии наук.

При дискуссии пункта 1 повестки дня все присутствующие члены Комиссии высказали свое мнение; из отсутствующих по причине задержки Роберт Горват, Демжэ Шулер и Эгон Сабади представили предложения по разосланному проекту рабочего плана. На основе проведенной дискуссии и представленных предложений пятилетний рабочий план Комиссии был принят, согласно которому основной работы служат непрерывное наблюдение осуществления решений политики народонаселения, его возможное усовершенствование, подробный анализ демографических процессов. В связи с этим на своих рабочих заседаниях, состоявшихся регулярно три раза в год Демографическая комиссия занимается анализом положения дисциплины, проводимыми в разных учреждениях — в первую очередь в Исследовательском институте по демографии — работами и оказывает помощь государственным органам в выполнении связанных с дисциплиной задач (так главным образом в осуществлении демографических вопросов среднесрочных и перспективных планов народного хозяйства). Комиссия желает обсуждать некоторые специальные вопросы на этих рабочих заседаниях или в соответствии с характером и важностью темы — на отдельных совещаниях, симпозиумах, конференциях. В некоторых случаях она хочет включить и прочие комиссии в организацию этих последних совещаний. В период 1981—1984 гг. считается целесообразным обсудить следующие темы:

I. Вопросы организаций научных исследований

1. Положение демографической науки (анализ положения, представляемый IX-ому отделению) — 1981 г.
2. Создание профиля Исследовательского института по демографии и его перспективный план исследований — 1981 г.
3. Обсуждение тем демографических исследований, предусмотренных перспективным и среднесрочными планами исследований — 1981 г.
4. Положение преподавания демографии в университетах, предложение по повышению квалификации после окончания университета — 1982 г.
5. Демографические научные степени и возможности усовершенствования — 1982 г.
6. Связь между Научным обществом по охране семей и женщин и демографией — 1982 г.
7. Принципы редактирования журнала Демография — 1983 г.

II. Методологические вопросы

1. Усовершенствование методов прогнозов населения — 1981 г.
2. Проблемы системы связей в пределах экономической и социальной статистики и между ними (в организации Статистической комиссии) — 1981 г.
3. Создание нового образца ЭЛАР*; перспективный план исследований (совместно с Статистической комиссией) — 1982 г.

4. Новые методы изучения социальной мобильности и направления ее исследования (совместно с Социологической комиссией) — 1982 г.
5. Усовершенствование группировок по общественным слоям и классам; изменения в классификации занятий (совместно с Научной комиссией по социологии и статистике) — 1983 г.
6. Положение экономико-демографических исследований (совместно с Экономической комиссией) — 1983 г.
7. Новая система статистики народонаселения: единая система статистической информации и информации регистрации населения (совместно с Статистической комиссией) — 1983 г.

III. Анализы, дискуссии тем

1. Динамика смертности в Венгрии; будущие перспективы (совместно с Медицинским отделением) — 1981 г.
2. Динамика заболеваемости, новые знания на основе общего обследования заболеваемости (совместно с Медицинским отделением) — 1982 г.
3. Демографическое положение пожилых лиц (в связи с международным годом старых) — 1982 г.
4. Уроки развития населения за последние 25 лет — 1982 г.
5. Факторы (материальные, культурные, жилищные, моральные) формирования величины семьи; соображения политики народонаселения — 1982 г.
6. Новые черты в заключении брака, расторжении брака, формировании семьи (совместно с Социологической и Юридической комиссиями) — 1983 г.
7. Национальность — родной язык — культурные требования национальностей (совместно с Комиссией по национальностям) — 1983 г.
8. Живорождения — мертворождения, преждевременные рождения, проблема внутриутробного развития (совместно с Медицинским отделением) — 1983 г.
9. Венгерские демографические процессы XIX-го века (новые результаты о формировании демографического «изменения», (совместно с Историческим отделением) — 1984 г.
10. Изменения территориального распределения населения — 1984 г.

В связи с пунктом 3 повестки дня Комиссия приняла к сведению задачу проведения в 1981 г. анализа положения демографической науки и попросила председателя, вице-председателя и секретаря Комиссии представить первый проект анализа положения для Комиссии.

Заседание было закрыто председателем — *Барнабашом Бартой*.

*

Между Статистическими управлениями Кюбы и Венгрии развертывалось сотрудничество больше десяти лет в отношении связанных с переписью населения методологических вопросов, полной программы, применяемых номенклатур и планов обработки.

В рамках двухстороннего сотрудничества начальник главотдела переписи населения Кюбы *Максимиен Ганседо* изучал венгерскую перепись населения в г. Будапеште в мае 1980 г. Он информировался о программе, накопленном при сборе данных опыте и по отдельным темам о возможности применения в Кюбе части использованных на основе венгерской практики методов.

В соответствии с этой мыслью, на основе заключенного между двумя управлениями соглашения — за счет расходов, предусмотренных в Программе по развитию ООН — *д-р Йозеф Кепеч* работал как консультант в секторе переписи населения Статистического управления Кюбы с 16

октября по 20 ноября 1980 г. В рамках своей работы он изучал программу сбора данных и публикации кубинской переписи населения, представил предложения и сделал замечания в отношении планированной программы и применимой методики. В соответствии со своей задачей он развертывал свою деятельность в области формального планирования вопросников переписи населения, применяемых вспомогательных средств, форм переписи населения, дополнительного контроля и выборки, плана публикации, составленной на основе планированного представительного образца публикации, статистики домашних хозяйств и семей.

В Кубе перепись населения состоится в сентябре 1981 г., при которой будет перепись квартир, лиц и домашних хозяйств. Проект программы и применяемая методология соответствуют рекомендациям ООН и СЭВ.

Программа сбора данных и применяемые методы одинаково показывают, что в 1981 г. Куба желает проводить современную перепись населения, данные которой — также и в международном сопоставлении — можно будет хорошо приспособлять к изданным результатам прочих стран.

*

По приглашению Статистического главотдела Всемирной организации здравоохранения начальник главотдела ЦСУ ВНР — *д-р Дьэрдь Вукович* вел консультацию о возможностях совместного планирования санитарной статистики и статистики окружающей среды. Кроме начальника Отдела по распространению статистической информации — *д-ра Г. Ганслука*, он вел переговоры с начальником Статистического главотдела — *д-ром Юмура*, начальником Отдела окружающей среды — *д-ром Озолинс*, а также с многими прочими сотрудниками ВОЗ.

*

С силой от 1 февраля 1981 г. Министр здравоохранения назначил директора Исследовательского института по демографии ЦСУ ВНР — *д-ра Ласло Мольнара* профессором Университета медицинских наук им. Семелвейса, причем Председатель Центрального статистического управления освободила его от должности директора Института. Как профессор социологии в круг его задач входят читать лекции по социологии (медицинской и санитарной социологии) в университете, руководить преподаванием, развертывать социологические исследования на демографических основах по санитарным, социально-медицинским темам.

*

Председатель Центрального статистического управления ВНР назначила заместителя директора *Иштвана Монигла* директором Исследовательского института по демографии ЦСУ ВНР с силой от 1 февраля 1981 г.

NEWS

Within the framework of the Hungarian—Finnish bilateral statistical co-operation a Hungarian delegation was in Helsinki from 7 to 13 September 1980. The head of the delegation was *Barnabás Barta*, Deputy-President of the Hungarian Central Statistical Office and its member was *Dr. Rudolf Andorka*, statistical Chief-Counsellor, Head of Section of the HCSO. During their stay in Helsinki they had discussions with *O. I. Niitamo*, Director of the Finnish Central Statistical Office, *A. Leppä*, Head of Department, *H. Salmi*, Head of Section, *A. Laihonen*, *H. Ahonen* and *I. Niemi*, Chief Officials on the comparison of the Hungarian and Finnish time-budget surveys as well as on the questions of the development of environmental statistics. They also spoke of the methodological experiences gained at the surveys of stratification and life conditions.

K. Medin, Head of Department, *J. Vogel*, Head of Section and *T. Polfeldt*, Chief Official as well as the collaborators of the Swedish Central Statistical Office participated in the discussions concerning the questions of environmental statistics and the study of life conditions.

Barnabás Barta paid a visit to the Helsinki Municipal Statistical Office and Helsinki University and the Group of Rural Sociology of the Pellervo Institute.

The members of the Hungarian delegation read a paper on the questions related to the social statistical surveys at the meeting of the Finnish Statistical Society.

*

From 13 to 16 October 1980 the Demographic Department of the Berlin Humboldt University held an international demographic symposium under the direction of *Dr. Parviz Khalatbari*, Head of Department to discuss the questions arising at the analysis of the demographic transition. At the symposium *Dr. János Nemeskéri*, Scientific Consultant of the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office read a paper under the title „*Conclusions to be drawn on basis of the study of the growth of early human populations*” and *Emil Valkovics*, Scientific Consultant of the Demographic Research Institute of the HCSO a paper untitled „*On some practical difficulties of the analysis of the demographic transition*”. The papers read at the symposium were followed by a discussion.

*

*On the meeting of the Demographic Committee
of the Hungarian Academy of Sciences*

After its reorganization the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences held its first meeting on the 12th November 1980. (The list of the members of the Committee can be found on page of No. 4/1980 of our journal.)

Barnabás Barta, Deputy-President of the Hungarian Central Statistical Office, President of the Committee opened the meeting. He thanked the abdicating members of the Committee for their work done till now, and on behalf of the new members he expressed his gratitude to the Hungarian

Academy of Sciences for the confidence. He outlined the future activity of the Committee summarizing that demography should be dealt with first of all in a social and sociological sense and the work of the Committee should consist of the foundation of the factors related to the population situation, the elaboration of fertility questions, the study of realization of practical aims, tasks.

The agenda of the meeting was as follows:

1. Reorganization, organization, working methods of the Demographic Committee — introduction of the President.
2. The five-year working plan of the Demographic Committee.
3. Preparation of the analysis of the situation of the demographic science — on basis of the decision and invitation of section IX of the Hungarian Academy of Sciences.

In the discussion of item 2 of the agenda all the present committee members uttered a view; of the members who were unable to be present *Róbert Horváth*, *Dezső Schuler* and *Egon Szabady* made proposals concerning the draft of the working plan sent out. On basis of the discussion and the suggestions submitted the five-year working plan of the Committee was adopted according to which the continuous observation of the realization of the population policy decisions, its possible development and the thorough analysis of the demographic processes form the basis of the work. So at its working meetings held regularly three times a year the Demographic Committee deals with the analysis of the situation of the discipline, the work of different institutions — first of all of the Demographic Research Institute — and helps the state organs to perform their tasks related to the discipline (so first of all to realize the demographic questions of the middle-range and long-range national economic plans). The Committee wants to discuss some special subjects at these working meetings or in conformity with the character and importance of the subject at special meetings, symposia, conferences. From time to time it wants to include also other committees in the organization of these latter meetings. For the 1981—1984 period the discussion of the following subjects seems to be expedient:

I. Questions of the organization of research

1. Situation of the demographic science (analysis of situation to be submitted to section IX) — 1981.
2. Development of the profile of the Demographic Research Institute and its long-range research plan — 1981.
3. Discussion of the subjects of demographic research included in the long-range and middle-range research plans — 1981.
4. Situation of the teaching of demography at universities, proposal concerning post-gradual training — 1982.
5. Demographic scientific degrees and possibilities of the further development — 1982.
6. Interrelation between the Scientific Society for Family- and Women's Welfare and demography — 1982.
7. Principles of editing the journal *Demográfia* — 1983.

II. Methodological questions

1. Further development of the methods of population projections — 1981.
2. Problems of the relation system within and between economic and social statistics (organized by the Statistical Committee) — 1981.
3. Development of a new ELAR* sample; long-range plan of studies (jointly with the Statistical Committee) — 1982.

* ELAR = Standard Population Survey System.

4. New methods and research directions of the study of social mobility (jointly with the Sociological Committee) — 1982.
5. Further development of the groupings by social strata and classes; changes in the classification of occupation (jointly with the Sociological and Statistical Committees) — 1983.
6. Situation of research in economic demography (jointly with the Economic Committee) — 1983.
7. New system of population statistics: uniform system of statistical and population registration information (jointly with the Statistical Committee) — 1983.

III. Analyses, discussions of subjects

1. Development of the Hungarian mortality; prospects for the future (jointly with the Medical Section) — 1981.
2. Development of morbidity, new knowledge on basis of the general morbidity survey (jointly with the Medical Section) — 1982.
3. Demographic situation of old persons (related to the international year of the elderly) — 1982.
4. Lessons of the population development of the last 25 years — 1982.
5. Factors of the development of the family size (material, cultural, housing-, moral factors); population policy considerations — 1982.
6. New features in marrying, ceasing marriage and family formation (jointly with the Sociological and Law Committees) — 1983.
7. Nationality — native language — cultural requirements of nationalities (jointly with the Nationality Committee) — 1983.
8. Live births — stillbirth, premature births, problem of foetal development (jointly with the Medical Section) — 1983.
9. Hungarian population processes of the 19th century (new results on the development of the demographic „change”), (jointly with the Historical Section) — 1984.
10. Changes in the regional distribution of population — 1984.

In respect of *item 3 of the agenda* the Committee took notice of the task of carrying out the analysis of the situation of the demographic science in 1981 and requested the President, Vice-President and Secretary of the Committee to submit the first draft of the analysis of situation to the Committee.

The meeting was closed by its chairman *Barnabás Barta*.

*

There has been a co-operation for over ten years between the Statistical Offices of Cuba and Hungary in the field of methodological questions, complete programme, applied nomenclatures and designs of processing relating to the population census.

Within the framework of the bilateral co-operation *Maximien Cancedo*, Head of Population Census Department of Cuba studied the Hungarian population census in Budapest in May 1980. He inquired about the programme, the experiences gained during data collection and in some topics about the possibility of applying in Cuba a part of the methods used in the Hungarian practice.

Following this idea, on basis of the agreement between the two Offices — at the expense of the UN Development Programme — *Dr. József Kepecs* worked as a consultant at the Population Census Sector of the Cuban Statistical Office from 16 October to 20 November 1980. Within the framework of his work he studied the data collection- and publication programme of the Cuban population census, made proposals and remarks concerning the planned programme and the methodics applied. In conformity with his task he

worked on the formal drafting of population census questionnaires, work-helpers used, population census forms, supplementary control and sampling, plan of publishing, publication prepared on basis of the planned representative sample as well as on the topics of household- and family statistics.

In Cuba a population census will take place in September 1981 in the course of which there will be an enumeration of dwellings, persons and households. The preliminary draft of the programme and the methodology used correspond to the recommendations of the UN and the CMEA.

The programme of data collection and the methods used show equally that in 1981 Cuba wants to carry out a modern population census the data of which — also in an international comparison — can be well adapted to the results published by the other countries.

*

At the invitation of the WHO Statistical Division *Dr. György Vukovich*, Head of Department of the Hungarian Central Statistical Office held consultations on the possibilities of the joint planning of health- and environmental statistics in Geneva from 17 to 21 November 1980. Beside *Dr. H. Hansluwka*, Head of the Section of Dissemination of Statistical Information he also talked to *Dr. Yumura*, Head of the Statistical Division, *Dr. Ozolins*, Head of the Environmental Section as well as to some other collaborators of the WHO.

*

With effect from 1 February 1981 the Minister of Health appointed *Dr. László Molnár*, Director of the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office to a professorship at the Semmelweis Medical University, at the same time the President of the Hungarian Central Statistical Office released him from the post of Director of the Institute. As a professor of sociology his tasks are to deliver lectures in sociology (medical and sanitary sociology) at the university, to direct teaching, to develop sociological research on basis of demography in the fields of health and social medicine.

*

With effect from 1 February 1981 the President of the Hungarian Central Statistical Office nominated *István Monigl*, Deputy-Director to the post of Director of the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
KÖZLEMÉNYEI

A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg:

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása, 1960. I. — 1980. I. között, 1963/1.
2. A nyugdíjasok helyzete, 1963/2.
3. A korbevallás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál, 1964/1.
4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régióként, 1965/1.
5. A válások okai, 1965/2.
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái, 1965/3.
7. A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatása, I. Budapesten és a városokban, 1965/4.
8. A népesség foglalkozásának változása 1960—1963 között, 1965/5.
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon. 1900—1960, 1966/1.
10. Lakásdemográfiai adatok, 1966/2.
11. A szociális intézetek és gondozottaik helyzete, 1966/3.
12. Magyarország népességének területi előreszámítása, 1966/4.
13. A magyar leiró statisztika fejlődése, 1966/5.
14. Termékenységi adatok, 1966/6.
15. A demográfiai tényezők hatása a művelődésre, 1967/1.
16. Iskolai végzettség és szakképzettség, 1967/2.
17. Magyarország népességének gazdasági korfái, 1967/3.
18. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében, 1968/1.
19. Magyarország népességének előreszámítása, 1966—2001, 1968/2.
20. A magyar történeti demográfia a II. világháború után, 1968/3, *(angol nyelven)*.
21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965, 1968/4, *(francia, angol és német nyelven)*.
22. Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoportja szerint, 1900—1960, 1968/5.
23. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének évkönyve, 1963—1968, 1968/6, *(magyar és angol nyelven)*.
24. Alkoholizmus, 1968/7.
25. Gyermekgondozási segély, 1969/1.
26. Kutatási módszerek a termékenység és a családtervezés vizsgálatára: Magyar tapasztalatok, 1969/2, *(angol nyelven)*.
27. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai, 1970/1.
28. Gyermekgondozási segély, 1970/2.
29. 1966. évben egyetemi (főiskolai) felvételre jelentkezők demográfiai és testfejlétségi vizsgálata, 1970/3.
30. Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. II. Magyarországon, 1970/4.
31. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai, 1970/1, *(angol nyelven)*.

32. A IX. Biológiai Vándorgyűlésen elhangzott előadások tartalmi kivonatai. Budapest, 1970. május 6—8., 1970/6, *(angol nyelven)*.
33. Magyarország népességének 1957 óta történet belföldi vándorlásának vizsgálata néhány szempontból, 1971/1, *(angol nyelven)*.
34. Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig, 1971/2.
35. Népesedéspolitika Magyarországon, 1972/1.
36. Magyarország népességének előreszámítása (1972—2001), 1973/1.
37. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. II., 1973/2.
38. Magyarország népessége, 1974/1, *(angol nyelven)*.
39. A budapesti alkoholisták és leszármazottaik biodemográfiai vizsgálata (Első szakasz) (Előzetes jelentés), 1974/2.
40. Kriminálitási táblák, 1974/3.
41. A gazdasági korfák módszertani apparátusának felhasználása optimális stabil népességének meghatározására, 1974/4.
42. A társadalmi térbeliség néhány elméleti és gyakorlati problémája, 1975/1.
43. Népeségi kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás, 1976/1.
44. Budapesti öngyilkosok vizsgálata 1972, 1976/2.
45. Az 1—60 hónapos budapesti gyermekek testi fejlettsége, szociodemográfiai és morbiditási viszonyai (Előzetes jelentés), 1977/1.
46. A fiatal gyermekes özvegy nők helyzete, 1979/1.
47. A 16—29 éves fiatalok különböző gazdasági aktivitású csoportjainak helyzetét jellemző adatok, 1979/2.
48. A gyermekvállalásról és a népesedéspolitikáról alkotott vélemények több gyermeket gondozó anyák körében, 1980/1.
49. Magyarország népessége 1980—2021, 1980/2.

ПУБЛИКАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА
ПО ДЕМОГРАФИИ ЦСУ

В серии сообщений Исследовательского института по демографии до настоящего времени вышли следующие тома:

1. Ожидаемая динамика населения комитатов Венгрии между 1. 1960 и 1980 г. 1963/1.
2. Положение пенсионеров. 1963/2.
3. Исследования относительно достоверности ответов о возрасте при переписи населения 1960 года. 1964/1.
4. Демографические характеристики народонаселения Венгрии по регионам 1965/1.
5. Причины разводов. 1965/2.
6. Положение и проблемы Будапештских пенсионеров. 1965/3.
7. Общественная рестратификация и ее демографические последствия, в Будапеште и в других городах. 1965/4.
8. Изменения в занятиях населения в период между 1960 и 1963 гг., 1965/5.
9. Исследования в области динамики территориального распределения населения в Венгрии. 1900—1960. 1966/1.
10. Жилищно-демографические данные. 1966/2.
11. Положение социальных учреждений и лиц, проживающих в них. 1966/3.
12. Территориальный прогноз населения Венгрии. 1966/4.
13. Развитие венгерского направления описательной статистики. 1966/5.
14. Данные о плодovitости. 1966/6.
15. Влияние демографических факторов на образование. 1967/1.
16. Школьное образование — профессиональное образование. 1967/2.
17. Экономические возрастные пирамиды населения Венгрии. 1967/3.
18. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1968/1.
19. Перспективы развития населения Венгрии, 1966—2001. 1968/2.

20. Венгерская историческая демография после второй мировой войны. 1968/3. (На английском языке.)
21. Сопоставление по исторической демографии. Будапешт. 1965. 1968/4. (На французском, английском и немецком языках.)
22. Демографические характеристики поселений по их величине, 1900—1960г. 1968/5.
23. Ежегодник Исследовательского Института по демографии ЦСУ ВНР, 1963—1968 гг. 1968/6. (На венгерском и английском языках.)
24. Алкоголизм. 1968/7.
25. Пособие по воспитанию детей. 1969/1.
26. Методы исследования плодовитости и семейного планирования: Венгерский опыт. 1969/2. (На английском языке.)
27. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие данные исследования по фертильности и семейному планированию (ТЧ) 1966 года.
28. Пособие по воспитанию детей. 1970/2.
29. Исследование демографических характеристик и характеристик физического развития желавших поступить в университет (ВУЗ) в 1966 году. 1970/3.
30. Общественная рестратификация и ее демографические последствия в Венгрии. 1970/4.
31. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие результаты исследования по фертильности и планированию семьи. (ТЧ) 1966 года. 1970/5. (На английском языке.)
32. Резюме лекций, прочитанных на X Биологической выездной сессии. Будапешт, 6—8 мая 1970 г. 1970/6. (На английском языке.)
33. Несколько аспектов исследования внутренней миграции населения в Венгрии с 1975 года. 1971/1. (На английском языке.)
34. Таблицы смертности населения Венгрии с 1900/01 г.—по 1967/68 гг. 1971/2.
35. Политика народонаселения в Венгрии. 1972/1.
36. Прогнозы населения Венгрии. (1972—2001) 1973/1.
37. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1973/2.
38. Население Венгрии. 1974/1. (На английском языке.)
39. Биодемографическое исследование будапештских алкоголиков и их потомства. (Первая фаза). (Предварительный доклад.) 1972/2.
40. Таблицы криминальности. 1974/3.
41. Использование методологического аппарата возрастных пирамид экономических событий для определения оптимальных стабильных населений. 1974/4.
42. Несколько теоретических и практических проблем общественной пространственности. 1975/1.
43. Исследование общественного мнения о демографических вопросах. 1976/1.
44. Исследование самоубийц города Будапешта, 1972 г. 1976/2.
45. Физическое развитие, социально-демографические условия и условия заболеваемости Будапештских детей в возрасте 1—60 месяцев (Предварительный отчет) 1977/1.
46. Положение молодых вдовьих женщин с детьми 1979/1.
47. Данные характеризующие положение молодых в возрасте 16—29 лет, с различной экономической активностью. 1979/2.
48. Мнения о ребенке и политике народонаселения у женщин, воспитывающих несколько детей, 1980/1.
49. Численность населения Венгрии 1980—2021, 1980/2.

PUBLICATIONS OF THE DEMOGRAPHIC RESEARCH INSTITUTE

In the series of the Publications of the Demographic Research Institute the following volumes have been published:

1. Population Projections for Hungary by Counties between January 1, 1960. and January 1, 1980. 1963/1.
2. The Situation of Pensioners, 1963/2.
3. Investigation on the Reliability of Age-Admissions in the Population Census of 1960. 1964/1.
4. Demographic Characteristics of the Population in Hungary by Regions, 1965/1.
5. Causes of Divorces, 1965/2.
6. Situation and Problems of the Pensioners of Budapest, 1965/3.
7. Social Mobility and its Demographic Effects in Budapest and in the Towns I, 1965/4.
8. Change in Occupation of the Population between 1960 and 1963. 1965/5.
9. A Study on the Regional Distribution of Hungary's Population 1900—1960. 1966/1.
10. Housing-Demographic Data, 1966/2.
11. Situation of Social Institutes and Their Dependants, 1966/3.
12. Regional Projections of the Population of Hungary, 1966/4.
13. The Development of the Hungarian Descriptive Statistics, 1966/5.
14. Fertility Data 1966/6.
15. The Impact of Demographic Factors on Culture, 1967/1.
16. School Qualification and Professional Training, 1967/2.
17. The Economic Age-Pyramids of Hungary's Population, 1967/3.
18. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya, 1968/1.
19. Population Projection for Hungary, 1966—2001. 1968/2.
20. Hungarian Historical Demography after World War II. 1968/3. (*In English*)
21. Colloquium on Historical Demography. Budapest, 1965 1968/4. (*In French, English and German*)
22. Demographic Characteristics by Size of Settlements, 1900—1960. 1968/5.
23. Annals of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, 1963—1966. 1968/6. (*In Hungarian and English*)
24. Alcoholism, 1968/7.
25. Allowance for Child's Care, 1969/1.
26. Survey Techniques in Fertility and Family Planning Research: Experience in Hungary, 1969/2. (*In English*)
27. Family Planning in Hungary. Main Results of the TCS-66 Study, 1970/1.
28. Allowance for Child's Care, 1970/2.
29. Demographic and Physical-Developmental Study of Those Who Applied for Admission to Universities (Higher Schools) in 1966. 1970/3.
30. Social Mobility and its Demographic Effects in Hungary. II. 1970/4.
31. Family Planning in Hungary. Main Results of the 1966 Fertility and Family Planning (TCS) Study, 1970/5. (*In English*)
32. Abstracts of the Lectures Delivered at the 9th Hungarian Congress of Biology. Budapest, 6—7—8 May, 1970/6. (*In English*)
33. Some Aspects of the Internal Migration of Population in Hungary since 1957. 1971/1. (*In English*)
34. Life tables of Hungary from 1900/01 to 1967/68. 1971/72.
35. Population Policy in Hungary, 1972/1.
36. Population Projections of Hungary. (1972—2001). 1973/1.
37. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. II. 1973/2.
38. The Population of Hungary, 1974/1.
39. Biodemographic Study of the Budapest Alcoholics and Their Descendants (First stage.) (Preliminary report) 1974/2.

40. Criminality Tables, 1974/3.
41. Use of the Methodological Apparatus of Economic Age-Pyramids for the Determination of Optimum Stable Populations, 1974/4.
42. Some Theoretical and Practical Problems of Social Spatiality, 1975/1.
43. Public Opinion Survey Concerning Demographic Questions, 1976/1.
44. A Survey on Suicides in Budapest 1972. 1976/2.
45. Physical Development, Socio-Demographic and Morbidity Conditions of Children Aged 1—60 Months in Budapest (Preliminary report) 1977/1.
46. The Situation of Young Widowed Mothers, 1979/1.
47. Situation of Groups of Young People Aged 16—29 Years by Their Various Economic Activity, 1979/2.
48. Opinions on Undertaking Children and on Population Policy Among Mothers Caring Two or More Children, 1980/1.
49. Population of Hungary 1980—2021, 1980/2.

IRODALOM

KÖNYVEK

Kinderwünsche junger Österreicherinnen. Individuelle Präferenzen und gesellschaftliche Bedingungen des generativen Verhaltens. (Fiatal osztrák nők családtervei. A reprodukciós magatartás egyéni preferenciái és társadalmi feltételei.) Inst. für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien, 1980. 201 p. (Schriftenreihe, 1980. Heft 6.)

Ausztriában a születések számának 1964 óta tartó állandó csökkenése következtében 1975 óta a halálozások száma meghaladja a születéseket. Tekintve, hogy a halandóság stabil és elég alacsony, — a vándorlás befolyásoló hatása hosszú távon csak másodlagos — a népesség számának fejlődését alapvetően a születések száma határozza meg. A születések száma az utóbbi években csak a korösszetétel változásának hatására nőtt, a termékenység állandóan csökkenő tendenciát mutat: a nettó reprodukciós együttható 0,77. Csökken a fiatalabb kohorszok átlagos gyermekszáma is, ami elsősorban a három- és többgyermekes családok számának visszaesésére és a gyermektelen házaspárok számának növekedésére vezethető vissza. A reprodukciós magatartás változása és az ebből következő születésszám csökkenés, melynek nem lebecsülendők társadalmi, gazdasági és demográfiai kihatásai, indokolták a jelen kötetben ismertetett családtervezési és közvéleménykutatási vizsgálatot. A vizsgálat során 1978-ban 2700 reprezentívan kiválasztott nővel készítették kérdőíves felvételt. A mintasokaság egyik része 1974-ben kötött házasságot, s így családterveiket részben már megvalósították, míg a megkérdezettek másik csoportja 1977-ben házasodott, vagyis még a családalapítás küszöbén állnak. Az 1980-as évek elejére tervezik ugyanezen mintasokaságnak ismételt megkérdezését, a családtervek megvalósításának felmérésére.

A fogamzásgátlási módszerek használatának általánossá válásával egyre nő a jelentősége a gyermekszámmal kapcsolatos attitűdnek és elvárásoknak. A hagyományos társadalmakban a termékenységi magatartásmintát az új nemzedék szinte automatikusan veszi át az előző nemzedéktől. A modern társadalmakban ezzel szemben a gyerek számmal és a gyermek születési időpontjával kapcsolatos egyéni döntések — a társadalmi, gazdasági és politikai feltételek valamint az egyéni preferenciák által befolyásolva és behatárolva — nagy változatosságot mutatnak. A gyermekszámmal kapcsolatos attitűdöt a jelen kutatás a következő kérdéseken keresztül kívánta feltárni: hány gyermeket tartanak ideálisnak egy családban általában; hányat saját családjukban, konkrétan; hány gyermeket kívántak fiatal korukban, amikor házasságkötésről még nem volt szó; hány gyermeket kívánnak házasságuk folyamán összesen? A megkérdezettek döntő többsége két vagy három gyermeket tart ideálisnak egy átlagos osztrák családban: 63%-a kettőt 10%-a kettőt-hármat és 23%-a hármat. Erősen negatív az attitűd egyfelől a gyermektelen, másfelől a sokgyermekes családok iránt. A nagycsaládokkal kapcsolatos alacsony tolerancia — az ENSZ vizsgálat adatai szerint — csak Magyarországon jelenkezik Ausztriához hasonló mértékben. A társadalom egyszerű reprodukciójához szükséges átlagos gyermekszám (2,26) és a családok által kívánt gyermekszám közötti eltérés jelentéktelen, s így a jelenlegi generáció családterveinek megvalósulása esetén a reprodukció biztosítottnak látszik. A házasságkötés előtt kívánt gyermekszámot nagyobb mértékben jellemzik szélsőségek: magasabb az aránya a gyermektelen és a sokgyermekes család-ideáloknak. Összehasonlítva a házasságkötés előtt és a házasságban kívánt gyer-

mekszámokat, megállapíthatjuk, hogy a házasságkötés után kívánt gyermekszám átlaga — a gyermektelenül maradni kívánók igen alacsony aránya miatt — meghaladja a fiatalabb korban tervezett gyermekszámot.

Érdekes következtetések levonására ad lehetőséget az ideális és a ténylegesen kívánt gyermekszámok összevetése. Igaz ugyan, hogy a három és több gyermeket ideálisnak tartók tényleges gyermekszáma az ideálisnak tartottnál alacsonyabb és nem haladja meg az egyszerű reprodukció színvonalát, de másoldalról mintegy kétszeres azoknak az anyáknak az aránya, akik egy gyermeket nem tartanak ugyan ideálisnak, de ténylegesen egy gyermeket szülnek/születnek. Úgy tűnik tehát, hogy diszkrépancia van az ideális és a tényleges gyermekszám között, ami potenciális szülési kedvre enged következtetni. Sajnos azonban az eltérés okainak feltárására — módszertani okokra hivatkozva — a szerzők nem vállalkoztak.

A születendő gyermek nemével kapcsolatos válaszok azt mutatták, hogy a fiúk preferálása erőteljesen csökkenőben van (1000 lányra 1023 fiút kívánnak). A szexpreferencia elsősorban a születési sorrendnél mutatkozik oly módon, hogy első gyermeknek fiút kívánnak és másodiknak lányt. A további gyermekeknél a nem meghatározása már nem ilyen egyértelmű.

A kötet következő szerkezeti egysége a gyermekvállalás mellett és ellen szóló érveket, véleményeket vizsgálja. A gyermekkel kapcsolatos pozitív attitűd mindenekelőtt érzelmi vonatkozású. A házasság és a család kiteljesedéséhez — a többség véleménye szerint — szorosan hozzátartozik a gyerek. A gyermek gazdasági jelentősége a betegbiztosítás és a nyugdíjellátás általánossá válásával csökkenőben van. A megkérdezett nők visszautasították azt az álláspontot, hogy az anyaság vállalása a társadalommal szembeni kötelességük lenne. Az anyaszerep nem növeli — vélemények szerint — a nő társadalmi presztízsét.

A további gyermekek vállalásával kapcsolatos negatív döntésnél elsősorban a fizikai, idegi és érzelmi leterheléstől való félelem játszik szerepet. A gyermekneveléssel konkuráló alternatív indokok közül az anyák munkahellyel kapcsolatos szempontjai (karrier-okok) emelhetők ki.

A tervezett és realizált gyermekszám és a házaspár társadalmi-gazdasági helyzete közötti összefüggéseket vizsgálva a kutatók kitértek a társadalmi-gazdasági csoportok eltérő helyzetéből, a társadalmi mobilitásból eredő különbözőségek termékenységet befolyásoló hatásának elemzésére. Az egyes társadalmi-gazdasági csoportok gyermekszám-terveiben mutatkozó eltérések úgy jellemezhetők, hogy a magasán kvalifikált (2,28) és a segédmunkás (2,30) családok viszonylag több gyermeket kívánnak és a kettő között elhelyezkedő rétegeknél a kívánt gyermekszám átlagosan sokkal alacsonyabb (1,94). A jelenség magyarázata igen nehéz. Feltételezhető, hogy a középrétegeknél tapasztalható vágy és orientálódás, a magasabb társadalmi rétegekbe való bekerülése olyan mennyiségű anyagi és nem anyagi erőfeszítést követel, amely mellett már nem marad idő és energia a gyermek számára.

A jövedelem gyermekszám-befolyásoló hatása a társadalmi-gazdasági csoportoknál tapasztaltakhoz hasonlóan szintén „U” görbével jellemezhető, de az „U” hatás kevésbé markánsan jelentkezik, s úgy tűnik, hogy a jövedelem csak másodlagosan befolyásoló tényező, melynek hatása a társadalmi és a foglalkozási különbségeken keresztül érvényesül.

Az iskolai végzettség és a termékenység közötti összefüggést két oldalról, vagyis a férj illetve a feleség iskolai végzettsége szerint is vizsgálták. A férj iskolai végzettsége és a gyermekszám közötti kapcsolat — az előbbiekhöz hasonlóan — „U” oldalú görbével jellemezhető, ahol a két maximum az általános iskolai (2,47) és a felsőfokú végzettséggel (2,33) rendelkezőknél van. Igen érdekesen alakult Ausztriában a nők iskolai végzettsége és termékenysége közötti összefüggés. A kezdetben egyértelműen negatív viszonyt (magasabb képzettséghez alacsonyabb gyermekszám tartozott) először egy „J” formájú, majd napjainkban már „U” formájú megoszlás váltotta fel. Hasonló trendeket láthatunk Dániában, Finnországban és Belgiumban, míg az USA-ban, Lengyelországban és Magyarországon a képzettségi szint növekedéséhez (még?) csökkenő termékenység társul.

A termékenység csökkenésének egyik fő okaként a szakemberek a nők fokozódó munkavállalását jelölik meg. A jelen kutatás is azt mutatja, hogy az

egésznapos kereső tevékenységet folytató nők 1,88, a rész munkaidőben dolgozók 1,98 és a háziasszonyok 2,24 gyermeket kívánnak házasságuk során. Ez utóbbi csoportnál a magasabb gyermekszám csak részben magyarázható az eltartott státusszal. Szerepet játszanak a — jobbára mezőgazdaságban dolgozó — férj magasabb elvárásai is. A gyermekek számát a kereső tevékenység és a háziasszonyi, anyai feladatok közötti konfliktus-helyzetek redukálják. A még gyermektelen anyák 45%-a gyermekének megszületése után fel akarja adni kereső tevékenységét, 40%-a csökkenteni kívánja munkahelyi elfoglaltságát és csak 12% gondolja úgy, hogy változatlanul tovább kíván dolgozni. A negatív összefüggés itt is kimutatható. Azok a nők kívánják ugyanis a legtöbb gyermeket szülni, akik ezt követően csak a háziasszonyi feladatoknak óhajtanak eleget tenni. A rész munka mint megoldás nem látszik elfogadottnak, ami azonban a megfelelő ilyen jellegű állások hiányával is magyarázható. A gyermekszám és a nő gazdasági aktivitása közötti viszony kétféleképpen értelmezhető. Egyrészt a gazdasági aktivitás befolyásolja a termékenységet oly módon, hogy azok a nők, akik nem akarják feladni a kereső tevékenységüket csak kevés gyermeket kívánnak. Az összefüggés azonban értelmezhető úgy is, hogy a termékenység befolyásolja a kereső tevékenységet. A gyermek utáni vágy a kereső tevékenység korlátozásához vezethet, illetve a valamilyen okból a kívántnál kisebb gyermekszám (esetlegesen gyermektelenség) az egyébként gyenge munkavállalási hajlamot felerősítheti és kereső tevékenység vállalását eredményezheti.

A vizsgálatból a fogamzásgátlási ismeretekkel és gyakorlattal kapcsolatban a következő megállapítások emelhetők ki. Többségi vélemény szerint megfelelő fogamzásgátló használata esetén a nem kívánt terhesség biztonsággal elkerülhető. A legbiztosabbnak tekintett módszerek sorrendben a sterilizáció, fogamzásgátló tabletta és a méhen belüli pesszárium. A legkevésbé biztonságosnak a coitus-interruptus tartják. A ténylegesen használt módszerek sorrendben a coitus-interruptus az orális módszer utáni, második helyre kerül, s ezt követi az általánosságban ugyancsak bizonytalannak minősített Ogino—Knaus módszer alkalmazása. Az adatok tehát azt bizonyítják, hogy a fogamzásgátlási gyakorlatra még mindig tradicionális szemléletmód jellemző, s ellentmondás mutatkozik a fogamzásgátlási ismeretek és azok gyakorlati alkalmazása között.

A kedvezőtlen népesedési helyzet — gyakran túldramatizálva — tág teret kap az osztrák tömegkommunikációs eszközökben. A születések számának évek óta tartó csökkenéséről — a vizsgálat adatainak tanúsága szerint — a lakosság jól tájékozott és általában negatívan értékeli. Általános vélemény szerint a kitűzendő cél a zéró növekedési ütem lehetne. Azt azonban, hogy ennek érdekében állami beavatkozás történjen a többség elutasítja, de ugyanakkor egyetért olyan család- és szociálpolitikai intézkedésekkel, melyek az egyéni döntések tiszteletben tartásával elősegítik a családtervek megvalósítását.

A családpolitikai ráfordításoknak a bruttó nemzeti termékhez viszonyított aránya alapján Ausztria a fejlett ipari országok között előkelő helyet foglal el. A családoknak nyújtott támogatások jellegük szerint három nagy csoportba sorolhatók. Az első csoportba tartoznak azok az anyagi támogatásformák, amelyeket az állam direkt vagy indirekt módon nyújt a családoknak: szülési segély, családi pótlék, adókedvezmények illetve az oktatás különböző formáihoz történő állami hozzájárulás. A családi pótlék népesedéspolitikai hatékonyságát vizsgálva, megállapítható, hogy az összeg nagysága és született gyermekek száma között direkt összefüggés nem mutatható ki. Szülési segélyben valamennyi szülő nő részesül, de az összeg nagysága függ a terhesgondozáson való többszöri megjelenéstől, s így hatása elsősorban — a terhes anyák megfelelő és széles körű egészségügyi ellátása következtében — a csecsemőhalandóság csökkenésében érezhető 25 ezrelékről (1970) 15 ezrelékre (1980) esett vissza. A kutatás során megkérdezettek 2/3-a szerint a pénzületi támogatás e két formája kielégítő ugyan, de ahhoz, hogy a meglévőkhöz esetlegesen még egy gyermeket vállaljanak a jelenlegi összeg megduplázása lenne kívánatos.

A családpolitikai támogatások második csoportjába a dolgozó anya részére biztosított munkajogi rendelkezések és kedvezmények tartoznak. Itt kell megemlíteni a legalább 16 hetes fizetett szülési szabadságot (ebből 8 hetet a szülés kiírt időpontja előtt kell kivenni) valamint a gyermek egyéves koráig kivehető fizetés nélküli szabadságot (ez idő alatt az anya a magyar gyēs-hez hasonlóan

havi, úgynevezett szabadságpénzt kap). Ez utóbbi lehetőséggel a dolgozó anyák 95%-a él, ami a rendelkezés létjogosultságát és népszerűségét bizonyítja.

Végül a harmadik csoportba a gyermeknevelést elősegítő és támogató szolgáltatások és intézmények tartoznak. A kép ebben az esetben elég heterogén, mert míg az óvodai férőhelyek tekintetében a helyzet kielégítőnek mondható, bölcsődékről, napközikről és egésznapos iskolákról ugyanez már nem állítható. Ez lehet az egyik fő oka annak, hogy a 15 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő házasságok 60%-a és az egyedülálló anyák 40%-a nem folytat kereső tevékenységet, jöllehet ezeknek mintegy fele kívánna — ha részfoglalkozásban is — állásba menni. További problémát a nem megfelelő lakásnagyság illetve szobaszám jelent. Az önálló gyermekszoba hiánya korlátozza a kívánt gyermekszámot, s a megkérdezett nők 40%-a vélekedett úgy, hogy egy nagyobb lakás elősegítené a (további) gyermekvállalást.

A szociálpolitikai intézkedések és a születések számának alakulása közötti összefüggést elég nehéz meghatározni. Az intézkedések körének és a támogatás összegének növelésével ugyanis párhuzamosan csökkent a születések száma, s nem ismeretes, hogy a szociálpolitikai erőfeszítések nélkül a születésszám csökkenés nagyobb és ha igen, milyen mérvű lett volna?! Maguk a megkérdezettek sem éreztek kapcsolatot a meglévő illetve tervezett állami támogatás és az egyéni családtervek között, sőt úgy vélték, hogy csupán anyagi helyzetük megjavulása miatt nem hoznának több gyermeket a világra.

P. M.

Probleme der demographischen Entwicklung. (A demográfiai fejlődés problémái.) Berlin, 1980. Akademie Verlag. 132 p. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften der DDR.)

A Német Szocialista Egységpárt IX. Kongresszusa kiemelten foglalkozott család- és népesedéspolitikai kérdésekkel. Hangsúlyozta, hogy a jövőben fokozott figyelmet kívánnak fordítani a gyermeket anyákra, a sokgyermekes családok és a fiatal házasságok támogatására, valamint fokozatosan javítani kívánják a gyermeket dolgozó nők munkakörülményeit és háztartási munkáját. A párt által meghatározott szociálpolitikai célkitűzés szabta meg a „Demográfiai fejlődés problémáiról” tartott ülészak fő irányvonalát és témakörét, amelynek anyagát a jelen kötet foglalja magában.

Az egyik bevezető előadást prof. G. Winkler, az NDK Tudományos Akadémiája Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetének igazgatója tartotta. Winkler a fejlett szocialista társadalom demográfiai fejlődésének problémáit elemezve megállapította, hogy más szocialista országokhoz hasonlóan az NDK-ban sem korlátozták soha a népesség fejlődésének kérdését a születések számának növekedésére, hanem mindenkor interdiszciplinárisan értelmezték. Ily módon a népesség fejlődését befolyásoló és jellemző faktorok közé sorolták a teljes foglalkoztatottság biztosítását, az iskolázottsági szint emelkedését, a lakáshelyzet javítását, az életszínvonal növekedését, a várható átlagos élettartam növekedését, az anyai- és a csecsemőhalandóság csökkenését, a munkaidő csökkentést stb.

Az utóbbi években egyre sürgetőbben vetődött fel a népesedési, népességfejlődési kérdések tudományos megalapozásának elemzésének igénye — a népesedési változások tudatos befolyásolása, valamint a komplex népgazdasági tervek kidolgozása céljából. A születési arányszámnak az egyszerű reprodukciót sem biztosító színvonalra egy sor kérdést vet fel, melyek megválaszolása csak interdiszciplináris kutatómunka során történhet meg. Ilyen megválaszolandó kérdések, hogy milyen törvények határozzák meg a mi társadalmi viszonyaink között a népesség fejlődését; a népesség egyszerű vagy bővített reprodukciója kívánatos-e és a megvalósulásnak melyek a feltételei; a gazdaság- és társadalompolitikáknak milyen kihatásai vannak a népesség kvalitatív és kvantitatív reprodukciójára. A szerző szerint a jelen helyzetben — amikor a népesség száma csökken, a korösszetétel változásának következtében nő az időskorú és csökken

a fiatalabb korcsoportok aránya, és a szükségletek struktúrája a szocialista életmód kívánalmaival ellentétesen úgy módosul, hogy a gyermek e hierarchiában meglehetősen hátul van rangsorolva — reális célként csak a népesség egyszerű reprodukciója tűzhető ki. Ez utóbbi szempont tulajdonképpen a társadalmi és egyéni érdekek összeütközését jelenti, amely konfliktus csak az anyák életkörülményeinek és munkafeltételeinek fokozatos és állandó javítása révén oldható fel. Ezért különös hangsúlyt kell fektetni azokra a kutatásokra, amelyek a gyermekvállalást befolyásoló feltételek és motívumok, valamint a szociálpolitika lehetőségeinek kutatására irányulnak.

A népesség reprodukciójának témakörével foglalkozik prof. *Lungwitz* tanulmánya. Megállapítja, hogy a születések számának 1974 és 1978 közötti 26,9%-os növekedése mintegy 80%-ban termékenységnövekedésre vezethető vissza. Ebből a pozitív mérlegből az alábbi következtetések vonhatók le. A születések számának növekedése az ösztönző népesedés- és szociálpolitikai intézkedések eredménye, s így megállapítható, hogy a társadalom képes a születések számának befolyásolására és szabályozására. A jelen helyzet stabilizálása érdekében ösztönözni kell a gyermek utáni vágyat, elő kell mozdítani a kívánt gyermekszám realizálását és ezzel szoros összefüggésben ki kell küszöbölni az anyaság és a kereső munka közötti ellentmondásokat. Mindez egyre növekvő követelményeket támaszt a szociálpolitika és a népgazdaság teherbírásával szemben.

Alapvető népesedéspolitikai célkitűzés a népesség egyszerű reprodukciójának a biztosítása. Míg 1974-ben a népesség egyszerű reprodukciója csak 73%-os volt, 1978-ban ez az arány 90%-ra emelkedett, s így a kívánt cél elérhető közelségbe került.

Figyelembe véve, hogy — más kutatási eredmények tanúsága szerint — 1000 élveszületett lánygyermekből csak mintegy 750 fog gyermeket szülni (halálozás, terméketlenség, nem köt házasságot), minden termékeny házaspárnak átlagosan 2,7 gyermeket kellene a világra hozni ahhoz, hogy a népesség egyszerű reprodukciója biztosított legyen. Ahhoz, hogy a születések száma a jelenlegihez képest emelkedjen az érvényben levő népesedéspolitikai intézkedések továbbfejlesztése szükséges. A tapasztalat szerint ugyanis a rendelkezések ösztönző hatásukat a bevezetést követő 9—12 hónap között kezdik kifejteni, s születésszámnövelő hatások mintegy 2 évig tart. Ezt követően — ha újabb ösztönző rendelkezéseket nem léptetnek életbe — a születésszám stabilizálódik, újabb növekedés már nem várható. Az NDK-ban jelenleg már a stabilizálódási szakasz következett be, s ezt bizonyítja, hogy az 1978-as növekedés jelentősen az 1977. évi alatt maradt. A kívánt és a tervezett gyermekszám újabb problémákat vet fel. A családtervezési kutatások eredményei szerint a fiatal házások 2/3—3/4-e két gyermeket tervez (amit azonban nem mindig realizálnak) és 1/3—1/4-e csak egy gyermeket. Ez azt jelenti, hogy az átlagos gyermekszám távlatilag is kettő alatt marad, s mint már említettük az egyszerű reprodukció biztosításához 2,7-es átlagra lenne szükség. Ez a célkitűzés éppen a következő női korcsoportok csökkenő létszáma miatt csak termékenységnöveléssel érhető el. A feladat tehát nem egyszerűen a születések számának növelése, hanem a két-, három- és annál többgyermekes anyák illetve családok számának és arányának növelése. Végig gondolva a befolyásoló tényezőket, a következő szociálpolitikai feltételek biztosítása látszik szükségesnek. Az említett célkitűzésből adódóan a jelenleginél erőteljesebb gyermekszám szerinti differenciálást kell megvalósítani. A lakáshelyzet és a gyermekintézményekkel való ellátottság javítását szem előtt kell tartani. A szociálpolitikai tervek értelmében a lakáskérdést 1990-ig meg kell oldani. A kétségkívüli eredmények ellenére a lakásigénylők száma nem csökken. A négy- és többgyermekes családok soron kívüli és megfelelő lakáshoz juttatása megtörtént, de nem mondható ugyanez el a háromgyermekes családokról. Tekintetbe véve, hogy a népesség reprodukciója egyidejűleg a társadalom reprodukciójának is alapkérdése, a probléma vizsgálatát közgazdaságtudományi kutatásokkal is ki kell egészíteni. Figyelembe kell azt is venni, hogy a családok életszínvonaluk csökkenése nélkül vállalkozhassanak több gyermekre. Itt vetődik fel az az utóbbi években mind gyakrabban felmerülő kérdés, hogy mi a gyermek helye és szerepe a szükségletkielégítés rendszerében. Ideológiai nevelő munkával tudatosítani kell az emberekben, hogy a gyermek vállalása és nevelése vezethet csak a család érzelmi életének kiteljesedéséhez.

A kötet egyik érdekes tanulmánya a családtervezés és a nők szakképzettség közötti kapcsolatot vizsgálja. A család társadalmi struktúráját meghatározó és befolyásoló számos tényező közül az egyik leglényegesebb a nő iskolai végzettsége, illetve szakképzettsége. Ez a tényező befolyásolja a nő családtervezési magatartását is. A születések száma és a születésszabályozás társadalmi csoportonkénti eltéréseinek feltárása segítséget nyújthat a népesedéspolitikának abban, hogy kiválassza azokat a népességcsoportokat, amelyek ösztönzése az adott szakaszban kívánatos lehet. A vizsgálatnál, amely 1800 házasság és gyermekes nő megkérdezésén alapult, három képzettségi csoportot állapítottak meg: úgymint alacsony képzettségi szint (szakképzetlen és betanított) középszint (szakképzettséggel rendelkező) és felsőszint (felsőfokú képzettségű). A megkérdezettek által ideálisnak tartott gyermekszám átlaga 1,95, míg a kívánt gyermekszám 2,05 volt. A képzettségi szint szerinti különbségek nem számottevőek, egygyermekes családok felsőfokú képzettségűek kisebb arányban (9%) tartanak ideálisnak mint a közép- (15%), illetve az alsó szintbe (17%) tartozók.

A tudatos családtervezés a képzettségi szinttel párhuzamosan nő. A véletlen teherbeesések esetén az alacsony képzettségi szinthez tartozók nagyobb arányban hordják ki nem kívánt terhességüket, míg a felső szintű végzettséggel rendelkezők ez esetben szinte mindig művi abortuszhoz folyamodnak. A felső szintűeknél ugyanakkor általánosabb a fogamzásgátlási módszerek ismerete és használata és kisebb arányú a művi abortusz.

A következő elemzési szempont a realizált gyermekszám és a képzettségi szint összefüggése volt. A mintában szereplő anyák ténylegesen megszült átlagos gyermekszáma 1,63 volt. A képzettségi szint differenciáló hatása igen erőteljes: a képzettséggel nem rendelkezőknél ez az érték 2,14, a szakképzettségűeknél 1,58 és a felsőfokon képzeteknél 1,52. A vizsgálati eredmények egyértelműen mutatják, hogy a realizált gyermekszám (1,63) és a kívánt gyermekszám (2,05) között elég jelentős különbség mutatkozik. A feladat éppen az lehetne, hogy ez a két érték közelebb kerüljön egymáshoz oly módon, hogy a kívánt, de nem realizált gyermekek is megszülethessenek. A cél eléréséhez szükséges lenne a szolgáltatások és a gyermekintézményi ellátás mennyiségi és minőségi színvonalának emelése a háztartási munka könnyítése céljából, a nők családi feladatainak méltányolása és figyelembevétele a munkahelyen, valamint a házaspárok közötti otthoni munkamegosztás egyenlőbbé tétele.

Végül a kötetből még egy rövid tanulmányt szeretnék kiemelni, amely a népesedéspolitikai intézkedések hatásával foglalkozik. Két nagy csoportot különböztet meg, az úgynevezett hosszú távon, illetve rövid távon ható intézkedéseket. A gyermek egyéves koráig biztosított fizetett szabadságot, amely a második és az azt követő gyermek után jár hosszú távon hatónak minősít.

Viszonylag hosszabb időn keresztül ösztönzőnek nevezhetjük a lakáshoz juttatást, de csak addig, amíg a házasságkötés után a lakásra várni kell, illetve amíg a lakásnagyság a gyermekek számával arányos. A lakás elveszti ösztönző hatását, ha a lakásnagyság nem korlátozott, illetve ha javulnak a lakáscsere lehetőségei.

A tapasztalatok szerint rövid távú ösztönző hatása van a különböző pénzügyi juttatásoknak, pótlékoknak. Ez nem jelenti azt, hogy a családtervezésnél nem játszanak semmilyen szerepet, de hatásuk — a nominál- és reálbérek növekedésével párhuzamosan — kb. 2—3 év alatt kifut. Az NDK-beli megfigyelések mellett ezt igazolják a csehszlovákiai és a magyar tapasztalatok is. Míg más szocialista országokban a pénzügyi támogatás fő formája a családi pótlék vagy az adókedvezmény, addig az NDK-ban a fő hangsúly a gyermekgondozás és a gyermekruházat szubvencionálására helyeződött.

Igen ösztönzőnek és hatékonyak tartja a szerző a két- és többgyermekes anyák rész munka lehetőségét. Az érintett nőknek mintegy 30%-a veszi igénybe, s a foglalkoztatásnak ez a módja realisabb teszi a családi és munkahelyi feladatok összehangolását. A nők háztartási munkájának könnyítése kulcskérdése a termékenység és ezen keresztül a népesedési helyzet javulásának, hiszen minden eddigi erőfeszítés ellenére a nők szabad ideje a férfiak szabad idejének csak a felét teszi ki.

P. M.

FOLYÓIRATCIKKEK

BIDEAU, A.: *A demographic and social analysis of widowhood and remarriage: the example of the castellany of Thoisse-en-Dombes, 1670—1840.* (A megözvegyülés és újraházasodás demográfiai és társadalmi elemzése: a Thoisse-en-Dombes-i uradalom példája, 1670—1840.) — *Journal of Family History* 1980. No. 1. 28—43. p.

Az iparosítás előtti időszakban a halálozás számtalan házasságot bontott meg és rengeteg özvegy került a házassági „diacra”, ezért a régi demográfiai struktúrák megértéséhez elengedhetetlenül fontos az újraházasodás jelenségének tanulmányozása. Természetesen ez elsősorban szociológiai jelenség, melynek gazdasági, társadalmi és kulturális meghatározói vannak.

Minden családrekonstrukciót végző történeti demográfus szembetalálkozik azzal a nehézséggel, melyet a megözvegyülés és az újraházasodás okoz, mégpedig nem is ritkán. Érthető, hisz az A. Bideau által vizsgált uradalomban a 17—18. században például a házasságkötéseknek csak 63—78⁰/₀-a megy végbe házasságban még soha nem élt személyek között, függetlenül attól, hogy városi vagy falusi közösségről van-e szó. Az özvegyek oldaláról szemlélve a jelenséget megállapítható, hogy kb. 50—60 százalékuk másodsor is házasságot köt. Ha a népességet nemek szerint vizsgáljuk, ezt tapasztaljuk, hogy a megözvegyülés terén nincs lényeges különbség, viszont az újraházasodásban már igen: a férfiak gyakrabban hoznak új asszonyt a házhoz, míg a megözvegyült nők körében, úgy tűnik, nagyobb arányú a valamelyik élő gyermekükhöz való költözés. Az újraházasodás szoros összefüggésben áll az özvegy korával is. A 40 évvel fiatalabb özvegy férfiak 75⁰/₀-a, 40—60 év között pedig fele köt újabb házasságot, míg ugyanennek az aránya a megfelelő női korcsoportokban csak kétharmad, illetve egyegyed. Különösen szembetűnő az újraházasodók arányának csökkenése a 40 év feletti nők esetében, amely nyilván összefügg a megtermékenyülés lehetőségének csökkenésével.

Megvizsgálta A. Bideau az özvegyüléskor életben levő gyermekek számának összefüggését is az újraházasodással. Adatai szerint az özvegyek általában gyermektelen férfi vagy nő partnert választottak második házastársul, s a gyermekes özvegyek közül inkább a férfiak voltak azok, akik új házasságot igyekeztek kötni. Úgy tűnik, hogy a nőket még a rossz halandósági viszonyok is kevésbé ösztönözték új házasságra lépésre, ha már volt egy vagy több életben levő gyermekük. (Persze meg is fordíthatjuk a dolgot: a gyermektelen nőnek sokkal nagyobb esélye lehetett a másodszori férjhezmenésre, míg a nők párválasztását lehetséges, hogy az özvegy férfiak gyermektelensége, illetve gyermekeinek száma kevésbé befolyásolta.) Általában szerző arra a következtetésre jutott, hogy a dogmákkal ellentétben az újraházasodások igen jelentős része már nem a gyermek utáni vágy eredménye. Igen nagy az idős korban kötött házasságok aránya, illetve nem ritka a fiatal legényemberek házasságkötése 40 év feletti — valószínűleg tehetős — özvegyekkel.

Külön érdekes kérdés az, hogy az újraházasodás milyen gyorsan követi a megözvegyülést. A francia forradalom előtti időkben ez — különösen a férfiak esetében — meglehetősen gyors volt. Az özvegy férfiaknak több mint a fele új asszonyt hozott a házhoz az első feleség halálát követő 5 hónapon belül, s a két év múlva is özvegyen maradtak aránya nem érte el a 10⁰/₀-ot sem. A nők tovább vártak az új házasságkötéssel. Csaknem 20 százalékuk azoknak az aránya, akik a férjek halálát követő egy éven belül újra házasságot kötöttek, a többség, úgy látszik kívárta a szokás előírta kilenc hónapot. A két házasságkötés között eltelt átlagos intervallum a férfiak esetében 13, a nőknél 30 hónap a francia forradalom előtti időszakban, sőt utóbbiaknál a 19. század elején a távolság már 41 hónapra nő. Az uradalom központját alkotó mezőváros adatai lehetőséget nyújtottak az újraházasodás társadalmi rétegek szerinti vizsgálatára is. A leggyorsabb új házasságkötést Bideau a megözvegyült kereskedők és iparosmesterek között tapasztalta. Kézenfekvő a házasságkötés és az üzlet egyedül

vitelének lehetetlensége között. A halál diktálja a napi élet ritmusát — fejezi be tanulmányát a szerző — s a gyors újraraházasodás tulajdonképpen az együttélés rövidségére történő társadalmi és biológiai reakció.

F. T.

BOLTE, K. M.: Typen generativer Entscheidung. Ein Schritt in Richtung prognosefähiger Bevölkerungstheorie. (A reprodukciós döntések típusai. Egy lépés a prognózisra alkalmas népesedésemélet irányában.) — Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft. 1980. No. 1. 5—23. p.

A 70-es évek óta mind a nyugat-, mind a kelet-európai országokban növekvő figyelmet fordítanak a reprodukciós magatartást meghatározó okokra. A kérdés megnövekedett jelentősége a születések számának tartós, a halálozási arányt meghaladó csökkenésére vezethető vissza, melynek okai nem a demográfiai paraméterek (pl. korösszetétel) változásában, hanem a termékenység visszaesésében keresendők. A kutatások tanúsága szerint a tapasztalt termékenységszökkenés három tényezőcsoport együttes hatására következett be. Az első csoportnál említhetjük azoknak az okoknak a megszűnését, amelyek az embereket inkább több, mint kevesebb gyermek vállalására ösztönözték mint pl. a gyermek gazdasági jelentősége munkaerő szempontból, illetve az idős szülők eltartásánál, a magas csecsemőhalandóság és az egyház szerepe. A második csoportba azokat a motívumokat sorolhatjuk, amelyek a gyermektelenség vagy az alacsonyabb gyermekszám irányába hatottak, mint pl. a nők fokozódó gazdasági aktivitása, a gyermekes családok viszonylag alacsonyabb életszínvonala, a jövővel kapcsolatos pesszimizmus stb. A harmadik csoportba azokat a tényezőket sorolhatjuk, amelyek elősegítették az alacsonyabb gyermekszámmal kapcsolatos tervek megvalósulását így a fogamzásgátlási technika fejlődését, a terhességmegszakítás és a házasságkötés nélkül együttélő párok erkölcsi megítélésének liberalizálódását. A felsorolt faktorok közül számos csak a második világháború után jelentkezett, illetve hatása ekkor erősödött meg (pl. női munkavállalás, fogamzásgátlás új módszerei). A három csoportba tartozó tényezők egy része az életfeltételek illetve az életcélok megváltozásának eredménye, míg a másik része társadalom-, illetve gazdaságpolitikai intézkedések hatására vezethető vissza. A népesedési kérdésekkel foglalkozó kutatások választ keresve a reprodukciós magatartást meghatározó tényezőkre négy irányzat közé csoportosíthatók:

- szociálpszichológiai irányzat, amely a reprodukciós magatartást az embereknek a feltételekre történő reakciójaként magyarázza;
- közgazdaságtani irányzat, amely a reprodukciós magatartást a határháson elmélet alapján értelmezi;
- reprezentatív felvételek, melyek egy adott időpontban végrehajtott keresztmetszeti felvétel során megkérdezik a kiválasztott mintasokaság véleményét a kívánt gyermekszámról, a gyermekvállalás motívumairól és akadályozó tényezőiről stb.;
- longitudinális felvételek, amelyek egy kohorsz reprodukciós magatartásának változását regisztrálják.

Mindegyik módszernek, irányzatnak megvan az előnye és a hátránya, alkalmazhatóságának határa. A továbbiakban a tanulmány egy vizsgálatot ismertet, melyet a müncheni Szociológiai Intézet az egygyermekes anyák körében végzett, tekintettel arra, hogy a születésszám csökkenés oka az NSZK-ban elsősorban a három és többgyermekes családok arányának csökkenésében és a gyermektelen illetve egy- és kétgyermekes családok arányának növekedésében keresendő. A mintasokaságot 300 32 évesnél fiatalabb, egy 10 évesnél kisebb gyermekkel rendelkező házasság nő alkotta. A standardizált kérdőív a gyermekszám tervek, életcél és életkörülmények, kereső tevékenység, vallásgyakorlat és vallási hovatartozás, a gyermekkel kapcsolatos attitűdök, a terhességgel és a szüléssel kapcsolatos tapasztalatok, a további gyermek vállalása mellett és ellen szóló okok, a családtervek megvalósulását elősegítő szociálpolitikai intézkedések té-

maköreire terjedt ki. A legfontosabb eredmények az alábbiakban foglalhatók össze.

— Az átlagos tervezett gyermekszám az első gyermek születése előtt 2,25 volt, s ez az érték az első gyermek születése után 1,66-ra esett vissza (beleértve a már megszületett első gyermeket is).

— Az ideálisnak tartott gyermekszám 2,01. A megkérdezett nők 17%-a egy gyermeket tart ideálisnak, 7% pedig egyet sem.

Ez utóbbi aránynál figyelembe kell venni, hogy ezt egy gyermekkel már rendelkező anyák mondják! Korábbi kutatások eredményeivel összehasonlítva, megállapítható, hogy a kétgyermekes családmódellem még általánosabbá vált amellett, hogy szélesedett a gyermeket egyáltalában nem, vagy legfeljebb egyet ideálisnak tartók tábora is.

— Második gyermeket vállaló, illetve nem vállaló anyáknál a következő szignifikáns eltéréseket állapították meg. Azok a nők állnak meg az első gyermeknél, akik maguk is egykék voltak a gyermeket nem tartják a nő legfontosabb életcéljának, nagyvárosban élnek, illetve ott nőttek fel, lakáshelyzetüket nem tartják kielégítőnek, környezetüket gyermekellenesnek tartják, iskolai végzettségük viszonylag alacsony (a magasabb iskolai végzettségűek ugyanis tisztában vannak a testvértelenség káros következményeivel), a vallást nem, vagy igen kevésbé gyakorolják, jelenlegi vagy korábbi foglalkozásukhoz pozitívan viszonyulnak és elutasítják a nő szerepével kapcsolatos hagyományos véleményeket.

Nem mutatható ki ugyanakkor számottevő eltérés az egy, illetve több gyermeket kívánó nők között az első gyermekkel kapcsolatos pozitív vagy negatív tapasztalatok, a gyermekvállalással kapcsolatos előnyök és hátrányok, felekezeti hovatartozás, a család jövedelemszintje szempontjából.

— A gyermekvállalással kapcsolatos megterhelésként a nők elsősorban a leköttöttséget, továbbá a pszichikai és az anyagi terheket említik.

— A második gyermek világrahozatalát a nők többsége az első gyermek megfelelő fejlődése miatt tartja szükségesnek.

— A gyermekvállalásra ösztönző népesedéspolitikai intézkedések közül fontosnak tartották a rész- és otthoni munkalehetőségek biztosítását, a gyermekintézmények férőhelyeinek növelését, a gyermekvállalás anyagi terheinek könnyítését pénzügyi támogatások formájában és végül a tudati befolyásolást, egy gyermekszeretőbb társadalom kialakítását.

A kutatás második szakaszában mintegy 60 nővel mélyinterjúkat végeztek az anya családi hátterének, leánykori életének és elképzeléseinek, a foglalkozásával kapcsolatos problémáknak, a terhességgel és a szüléssel, valamint a gyermekneveléssel kapcsolatos élményeinek, a fogamzásgátlással kapcsolatos nézeteinek, jövőre vonatkozó elképzeléseinek feltárására.

A vizsgálati eredmények figyelembevételével a kutatók a további gyermekvállalásra való készség alapján különböző női típusokat határoztak meg. Azok közé a nők közé, akik még legalább egy további gyermeket szeretnének, az alábbi típusjegyekkel jellemezhető nők tartoznak:

- olyan nők, akiket az anyai és a háziasszonyi szerepkör teljesen kielégít;
- olyan nők, akik anyagi kényszerből dolgoznak ugyan, de további gyermek(ek) születése után kereső tevékenységüket fel szeretnék adni;
- olyan családra orientált nők, akik kezdettől fogva összekötötték munkahelyi és anyai feladataikat, de ezeknek nem egyidőben, hanem egymás után tesznek eleget (munkájukat időlegesen szüneteltetik);
- a kereső tevékenységet és az anyai feladatokat folyamatosan összeegyeztető nők, akik tudatosan, a meglévő gyermek szempontjából kívánnak még egy gyermeket, egy testvért;
- végül jelentkezik egy olyan típus is, aki kifejezetten karrier-orientált, de férjhez ment és gyermeket szült. A meglévő és a még kívánt gyermeken saját nevelői ambícióit kívánja kiélni.

Két típus sorolható a gyermeket már nem kívánó nők kategóriájába:

- azok a nők, akik kezdettől fogva elutasították a csak anya és háziasszony szerepkört, s véleményüket azóta sem változtatták meg;
- nagy társadalmi életet élő, kötetlenséget és sok szabad időt igénylő nők.

Van végül két típus, akiknél a gyermek iránti, illetve gyermekkel szembeni beállítottság nem egyértelmű:

- eredetileg család-orientált nők, ma már azonban nem akarják feladni kereső tevékenységüket, még maguk sem tudják, mit akarnak, de általában megmaradnak az egy gyermeknél;
- eredetileg család-orientált nők, akik később állást vállaltak, majd jelenleg ezt szüneteltetni kénytelenek.

Az eredményekből a kutatók a következő megállapításokat vonták le. A házaspárok családtervei közel sem olyan stabilok és egyértelműek, mint amilyenek azok egy egyszeri kérdőíves felvétel válaszai alapján tűnnek. A nők kereső tevékenységének gyermekszámot befolyásoló hatása attól függ, hogy a kereső tevékenységet anyagi kényszer vagy belső motiváció, hivatássonteret hatására folytatja-e. A reprodukciós magatartást befolyásoló tényezők hatása igen bonyolult lánconlaton keresztül érvényesül, s a tudomány még nem képes e bonyolult összefüggések feltárására.

P. M.

DMITRIEVA, R.: *Tekucsij ucset naszelenija*. (A népesség továbbvezetése.) — *Vesztnik Sztatisztiki*. 1980. No. 4. 54—63. p.

A folyóirat szerkesztősege cikksorozatot indított a népesség statisztikai megfigyelésének és a demográfiai elemzések módszertani problémáinak kérdésköréből, amelynek vitaindító cikkét ismertetjük az alábbiakban.

A népesség számáról, kor és nem szerinti összetételéről, területi elhelyezkedéséről szerzett információk a gazdaságirányításhoz és tervezéshez szükséges legfontosabb statisztikai mutatók közé tartoznak. Ezek alapvető forrása a tízévenként végrehajtott népszámlálás. A társadalmi és gazdasági vezetésnek azonban folyamatos információkra van szüksége a fontosabb demográfiai mutatók alakulásáról a döntéshozatal és a tervezés színvonalának javítása érdekében. Két népszámlálás közötti időszakban a népesség továbbvezetése szolgáltatja ezeket az adatokat. A szerző a népesség továbbvezetésének megszervezésével, az adatok feldolgozásának módszerével és e munka intézményi feltételei biztosításának kérdéseivel foglalkozik.

A népesség továbbvezetésének egyik legfontosabb funkciója a *természetes népmozgalom* számbavétele. Az első világháború előtti Oroszországban a születések, halálozások és házasságok számát az egyházi anyakönyvek adatai alapján becsülték. Az állami intézmények 1918-ban vállalták át a népességnyilvántartás funkcióját, ami a lakosság között szétosztott „feljegyzési könyvek” alapján történt. A feldolgozás megkönnyítése érdekében 1919-ben bevezették a statisztikai lapok rendszerét. Ezeket születés, halálozás illetve házasságkötés alkalmával töltötték ki és juttatták el a statisztikai szervekhez. A hiányos kitöltés, illetve beküldés miatt a későbbiekben áttértek a kétpéldányos statisztikai lapokra, ami nagymértékben növelte az információk megbízhatóságát. Ez az adatgyűjtési technika a mai napig fennmaradt.

A szerző a továbbiakban részletesen ismerteti a természetes népmozgalmi eseményekhez — születés, halálozás, házasságkötés és válás — tartozó statisztikai lapok tartalmát, melyek közös jellemzője, hogy kapcsolódási, illetve ellenőrzési pontokat, kérdéseket is tartalmaznak más jellegű, megfigyelt statisztikai mutatókkal.

Az adatok *összegyűjtése és feldolgozása* két lépcsőben történik: havonta és évente. E két feldolgozás esete nemcsak a számbavett mutatók körében, hanem az adatgyűjtés funkciójában is különbözik egymástól. Míg a havi információk a területi, köztársasági irányítás igényeit elégítik ki, addig az éves feldolgozás inkább az országos irányítási és tervezési tevékenység szempontjait veszi figyelembe. A szerző részletekbe menően ismerteti a népmozgalmi adatokból nyerhető információkat és azok felhasználási lehetőségeit, figyelembe véve a népszámlálásból nyert pótlólagos információk korrigáló és kiegészítő szerepét is. Fontos probléma a számbavétel teljességének és minőségének ellenőrzése. A statisztikai

kai szervek egyrészt a beérkezett statisztikai lapok periódikus mintavételen alapuló ellenőrzésével, másrészt az előforduló népmozgalmi események egységes teljes körű tipológiájának közreadásával növelik az adatok megbízhatóságát. A természetes népmozgalom statisztikai megfigyelése ellenőrzésének itt ismeretett rendszere 1948-tól működik a Szovjetunióban.

A népesség továbbvezetésének fontos részét képezi a *vándorlási* statisztika. A vándorlási folyamatok vizsgálatának is voltak már előzményei az első világháború előtt, de a megfigyelés szükségessége csak az intenzív iparosítás idején vált egyértelművé. Kezdetben csak néhány nagyvárosra terjedt ki az adatgyűjtés. 1932-től kiterjesztették minden városra és egyéb szempontból fontos nem város jellegű településre, majd pedig 1953-ban teljes körűvé tették. A szerző részletesen taglalja a vándorlási statisztikák összeállításának menetét, szintjeit és céljait, valamint külön foglalkozik a megfigyelés körébe vont népesség jellemzőivel, az adatgyűjtés módjával és technikájával. A vándorlási jellegéből adódik, hogy itt jelentős szerepet játszik a mintavétel nemcsak mint az ellenőrzés eszköze hanem mint elsődleges információforrás is. A módszer alkalmazása kiterjed minden 500 ezernél nagyobb lélekszámú városra, s a kiválasztási arányt a népességszám függvényében határozzák meg. Az így kapott becsléseket rendszeresen összehasonlítják a teljes körű felvétélből kapott eredményekkel.

A folyamatos statisztikai megfigyelés körébe tartozik még a gazdálkodó egységekről és az adminisztratív jellegű, valamint területi, közigazgatási változásokról történő adatgyűjtés. Ez utóbbit az ország méretei teszik indokolttá.

Cs. Cs.

GUILMOT, P.: *Une enquête nationale sur la fécondité. XVII. Representation des deux sexes dans la descendance et détermination de la fécondité additionnelle: 1966—1975.* (Országos termékenységi vizsgálat. XVII. rész. A két nem reprezentáltsága a család gyermekei között és a további termékenység meghatározása: 1966—1975.) — *Population et Famille.* 1979. No. 3. (48.) 77—119. p.

Az 1966—1970-ben és 1970—1975-ben végzett belga longitudinális termékenység felvételek alapján a szerző azt a kérdést vizsgálja, hogy befolyásolja-e a további termékenységet az, hogy a már megszületett és élő gyermekek között csak fiúk vagy csak leányok vannak, illetve fiúk és leányok is vannak. Az 1966-ban feltett kérdésekre adott válaszok ugyanis arra engedtek következtetni, hogy Belgiumban a családoknak legalább egy jelentős részében olyan elképzelés él, hogy jó az, ha gyermekeik között fiúk és leányok is vannak, tehát azok a családok, ahol csak leányok vagy csak fiúk születtek, hajlamosabbak lennének további gyermek szülésére annak érdekében, hogy a másik nemhez tartozó gyermekük is legyen.

Érdekességként megemlíthetjük, hogy a leánygyermekek kissé népszerűbbek, mint a fiúgyermekek: a megkérdezett nőknek 28%-a a leányokat, 13%-a a fiúkat részesítette előnyben, míg 59%-a mindkét nemű gyermeket egyformán kívánt.

A mintában a vizsgálat idején olyan termékeny házaspárok szerepeltek, akik kevesebb, mint 12 éve kötöttek házasságot és 1—4 élő gyermekük volt.

Három függő változót használtak: a longitudinális vizsgálat kezdetekor még várt termékenységet, az öt év alatti tényleges termékenységet, valamint a várt és a tényleges termékenység közötti eltérést.

A házaspárokat aszerint csoportosították, hogy hány élő gyermekük van és ezek egyműiek vagy különböző neműek, valamint aszerint, hogy a feleség kifejezett-e olyan preferenciát, hogy legalább egy fiút és egy lányt szeretne gyermekei között.

Annak érdekében, hogy egyéb tényezők hatását kiküszöböljék, a többszörös osztályozás módszerét alkalmazták. Azok a tényezők, amelyeknek hatását ki-

szűrték, a következők voltak: a házasságtartam, a házaspár testvéreinek száma, a vallás és annak gyakorlata, a szokásos társadalmi-gazdasági változók, a feleség foglalkoztatási története, a házaspár biológiai termékenységi képessége és az alkalmazott fogamzásgátlás.

Valóban mutatkozott olyan összefüggés, hogy azoknak a házaspároknak 5 év alatt megfigyelt termékenysége, akiknek csak fiai vagy csak leányai voltak, magasabb volt, mint azoké, akiknek gyermekei között már volt legalább egy fiú és egy leány. Továbbá azoknak az asszonyoknak termékenysége, akik kifejezték preferenciájukat legalább egy fiú és egy leány gyerek iránt, szintén magasabb volt, mint azoké, akik ilyen preferenciát nem fejeztek ki.

A. R.

HANSLUWKA, H.: *Cancer mortality in Europe, 1970—1974.* (Rákhalandóság Európában, 1970—1974.) — *World Health Statistics Quarterly*, 1978. No. 2. 159—194. p.

CAMPBELL, H.—CHIANG, R.—HANSLUWKA, H.: *Cancer mortality in Europe: Patterns and trends — 1955 to 1974.* (Rákhalandóság Európában: sajátosságok és trendek — 1955—1974.) — *World Health Statistics Quarterly*, 1980. No. 3. 152—184. p.

CAMPBELL, H.: *Cancer mortality in Europe. Site-specific patterns and trends — 1955 to 1974.* — (Rákhalandóság Európában. A lokalizációk sajátosságai és trendjei — 1955—1974.) — *World Health Statistics Quarterly*, 1980. No. 4. 241—280. p.

A három dolgozat először kísérli meg, hogy bemutassa, mi a demográfiai-epidemiológiai jelentősége a rosszindulatú daganatos betegségeknek, mi a viszonylagos súlya ennek a betegségcsoportnak Európa mortalitásában. A szerzők mind módszertani vonatkozásban, mind az 1970-es évek releváns megbetegedési viszonyainak és a két évtizedes időtrendek leírásában, illetve bizonyos összefüggések feltárásában számos, új megállapítást tesznek.

Hansluwka dolgozata az 1970—1974 közötti időszakot elemzi Európában. Kontinensünkön évente kb. 900 000 ember hal meg rosszindulatú daganatos megbetegedések következtében, ez az összhálozásnak mintegy 16 százaléka. A mortalitásra vonatkozó adatszolgáltatás csaknem 100 százalékos, míg az incidenciát nyilvántartó mindössze 18 százalékos.

A szerző először az egymilliónál nagyobb lélekszámú, európai országok főbb demográfiai jellemzőit foglalja össze, majd a gazdaság és az egészségügyi viszonyok fejlettségének jellemzésére illetve a kettő közötti összefüggés bemutatására a társadalmi össztermék (gross national product, a továbbiakban GNP) és a születéskor várható átlagos élettartam (e_0^0) közötti kapcsolatot elemzi a Spearman-féle rangkorrelációs együttható és a Pearson-féle korrelációs koefficiens segítségével. Mindkét próba esetében a korreláció erősen szignifikáns ($p=0,05$). Mindazonáltal a szerző figyelmeztet *Sauvynak* arra a megállapítására, miszerint a jobb szociális ellátottság és a magasabb kulturális színvonal kiegyenlítheti a nagyobb anyagi jólétből származó előnyöket. Az európai országok esetében tehát a GNP és az e_0^0 közötti erősen pozitív korrelációból csak körültekinthető vizsgálatok után vonhatók le következtetések. *Hansluwka* azt is megvizsgálta, összefügg-e egymással az orvosellátottság és a várható élettartam; úgy találta, hogy a korreláció nem szignifikáns. Ehhez azonban hozzáteszi, hogy nyilvánvalóan bizonyos időnek kell eltelnie ahhoz, hogy a javuló orvosellátottság éreztesse hatását.

A módszertani problémák, illetve azok megoldásának ismertetése után a szerző a következő főbb megállapításokat teszi:

Európában a Keringési rendszer betegségei (VII.)*, a Daganatok (II.)* és az Erőszakos történések (XVII.)* főcsoportjai okozzák a halálozások túlnyomó részét. 1970—1974 között a standardizált okspecifikus halálozási arányszám a férfiak esetében a legmagasabb volt Skóciában, ahol 315,6, míg a legalacsonyabb Romániában, ahol 182,6 százezreléknek találták. A nők esetében Dánia van a legkedvezőtlenebb, míg Jugoszlávia a legkedvezőbb helyzetben. Az előbbiben az arányszám 192,0, az utóbbiban 110,4 százezrelék (Magyarországon az intenzitási viszonyszámok a következők: 282,9, illetve 185,1 százalék). A rákhalálozások viszonylagos súlya az összhála-lozásban nagyon eltérő: Hollandiában a férfiak 24,8 százaléka rákban hal meg, Portugáliában csak 12,3 százalék. Dániában a női résznépesség összhála-lozásának 24,2 százaléka rákos eredetű, Portugáliában viszont mindössze 11,9 százalék. (Magyarországon a megoszlási viszonyszámok a következők: 19,7, illetve 18,8 százalék.) Mind az intenzitási, mind a megoszlási viszonyszámokat tekintve lényeges különbségek vannak az európai országok között, konzisztens trend nem fedezhető fel. Annyi azonban megállapítható, hogy a rákhalandóság színvonala általában magasabb Északnyugat-Európában és alacsonyabb Délkelet-Európában (a standardizálás után is). Különösképpen érdekes, mennyire hasonló Magyarország Csehszlovákia és Ausztria rákmortalitása.

Szignifikáns korreláció van a férfi és a női standardizált, okspecifikus halálozási arányszámok alakulásában az európai országok viszonylatában. A férfiak esetében jelentős rizikó-többlet figyelhető meg a rákhalandóság vonatkozásában, különösen ami a tüdőrákot illeti. A férfiak rákmortalitásában található különbségek csaknem teljes egészében a tüdőrák okozta halálozásokban észlelhető különbségekkel magyarázható.

A legtöbb európai országban, a férfiak körében a tüdőrák mortalitás színvonala a legmagasabb, míg a nők körében az emlőrák mortalitás a legjelentősebb. A gyomorrák halandóság mindkét nemnél a második.

A jelen halálozási viszonyait figyelembe véve, valószínű, hogy minden ötödik ember valamilyen rosszindulatú, daganatos betegségben hal majd meg. Az össznépe-ségre nézve mintegy 2,3 évvel rövidebb a várható élettartam a rákhalálozások miatt. A rákos betegek különböző életkorokban még várható élettartama ennél sokkal nagyobb mértékben rövidül meg. Azok a 45—54 éves nők például, akiknek lokalizált méhnyak-, illetve emlőrájuk van 8,5 illetve 6,7 évvel rövidebb élettartamra számíthatnak, mint azonos korú egészséges társaik.

Campbell, Chiang és Hansluwka a második dolgozatban arra próbálnak válaszolni, mi volt a rákhalandóság alapirányzata 1955—1974 között Európában.

A daganatos betegségek okozta halandóság eltérő módon alakult a két nemnél. A férfiak esetében — Bulgáriát és Romániát kivéve — minden európai országban nőtt a rákhalandóság. A növekedés a vizsgált 24 ország közül húszban szignifikáns volt, Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon a növekedés mértéke 50 százalék körüli értéket ért el. A nők esetében határozott trend nem figyelhető meg: 10 országban csökkent, nyolcban viszonylag állandó maradt, míg hatban növekedett a rákban meghaltak aránya. A csökkenés Skandináviában és Nyugat-Európában következett be, míg a növekedés Angliában, Írországban, Jugoszláviában, Magyarországon, Portugáliában és Olaszországban. A szerzők úgy vélekednek, hogy a férfi standardizált és korspecifikus halálozási arányszámok növekedése a rákhalandóság színvonalának tényleges emelkedését fejezi ki. Hasonlóképpen a nők esetében tapasztalható nem konzisztens trendek is a valós helyzetet tükrözik (a technikai eredetű torzítások jelentősége tehát korlátozott).

A rákhalandóság trendje 1955—1974 között — néhány kivételtől eltekintve — nagyjában-egészében lineáris volt majdnem minden európai országban. Regionális alapirányzatokat nehéz volt felfedezni a kérdéses időszakban. Még leginkább az Egyesült Királyságban és Írországban, illetve Nyugat-Európában lehetett konzisztens trendeket kimutatni. Mind Skandináviában, mind Dél-és Kelet-Európában az alapirányzatok divergáltak.

* A Betegségek Nemzetközi Osztályozása (ICD) által használt betegségfőcsoportok.

A daganatos megbetegedések általában multifaktoriális eredetűek, nincs egy kitüntetett ok, amely egész Európában befolyásolná a betegségcsoport incidenciáját, illetve az általa okozott mortalitást. Megjegyzendő, hogy a rákos megbetegedések 80 százalékát külső okokra vezetik vissza.

Ami a rákhalandóság színvonalát illeti, az országok nem közeledtek egymáshoz, annak ellenére, hogy sok vonatkozásban bizonyos konvergencia volt megfigyelhető. Ezzel kapcsolatban azonban figyelembe kell venni, hogy azok, akik 1955—1974 között daganatos megbetegedés következtében haltak meg, túlnyomórészt 1880—1910 között születtek. Ezek az emberek, akik átérték a két világháborút és az 1929—1932. évi nagy gazdasági válságot, már nem élvezhették igazán azt a viszonylagos prosperitást, amely az 1950-es évek második felétől kezdődően mintegy két évtizedig tartott Európában. A háború utáni prosperitás tehát már nem befolyásolta számottevően életmódjukat. Ha lesz bizonyos konvergencia a rákhalandóság trendjeit illetően az európai országok között, az legfeljebb nem sokkal az ezredforduló előtt kezdődik majd, midőn azok a nemzedékek lépnek a veszélyeztetett életkorba, amelyeknek életvitele valóban sok hasonlóságot mutat, bárhol éljenek is Európában (kevés kivételtől eltekintve).

A harmadik dolgozatban *Campbell* az öt, 1955—1974 között leggyakrabban halált okozó daganatos betegség trendjét elemezte. Ezek a lokalizációk a férfiaknál a tüdő-, a gyomor- és a vastagbél- (a rectum nélkül) és prosztatarák, a nőknél az első három és az emlőrák.

A tüdőrák-mortalitás színvonala rendkívül eltérő a férfiak esetében a különböző országok között. Skóciában például hétszer olyan gyakori ez a betegség a férfiak körében, mint Portugáliában. A növekedés mértéke is nagy különbségeket mutat, amennyiben Skóciában ez háromszor olyan nagy, mint Norvégiában. Egyébként azokban az országokban a legjelentősebb a növekedés aránya, amelyekben a legmagasabb volt a mortalitás színvonala.

A nők tüdőrák-halandósága a legtöbb országban töredéke a férfiakénak. Általában sehol nem éri el a férfi halálozási arányszám 25 százalékát, de Finnországban és Hollandiában mindössze 7 százaléka a férfiakra jellemző értéknek. A nagy különbséget a dohányzás elterjedtségében és intenzitásában kétségkívül fellelhető differenciák csak részben magyarázzák.

A legjelentősebb észrevétel minden bizonnyal az, hogy a tüdőrák-halandóság trendje — ritka kivételektől eltekintve — emelkedő.

A gyomorrák halandóság alakulása egységesebb képet mutat. A trend szinte minden országban csökkenő, a halandósági különbségek az országok között kisebbek; a nemi hányados (nő/férfi ratio) általában 0,60. A halálozási arányszám a legmagasabb Kelet-Európában, alacsony az Egyesült Királyságban és Délkelet-Európában. A mortalitás színvonalának csökkenésére nincs elfogadható magyarázat.

A vastagbélrák halandóság színvonala magas a Brit-szigeteken, alacsony Dél-Európában. A különbségek az országok között igen nagyok. A legmagasabb halálozási arányszám kilenceszere a legalacsonyabbnak. A nemi hányados általában 1,0 körül van.

A prosztatarák halandóság alakulása viszonylag konzisztens. A mortalitás színvonala magas Nyugat-Európában és alacsony Kelet- és Délkelet-Európában. A legmagasabb arányszám kb. négyszere a legalacsonyabbnak. A betegség túlnyomórészt idősebb korban jelentkezik. A trend emelkedő.

Az emlőrák-halandóság divergáló képet mutat. A legmagasabb halálozási arányszám három és félszere a legalacsonyabbnak. A trend általában emelkedő. A növekedés mértéke nagyobb az alacsonyabb halandóságú Dél-Európában, mint a magas halandóságú Nyugat-Európában.

A négy lokalizáció a férfiak esetében az összdaganatos halálozás 55, míg a nők esetében 45 százalékát adja a vizsgált időszakban, Európában.

J. P.

JONES, R. E.: *Further evidence on the decline in infant mortality in pre-industrial England: North Shropshire, 1561—1810.* (További bizonyítékok a csecsemőhalandóság csökkenésére az iparosodás előtti Angliában: North Shropshire, 1561—1810.) — *Population Studies*. 1980. No. 2. 239—250. p.

Szerző egy korábbi cikkében¹ már foglalkozott a csecsemőhalandóság kérdésével, de akkor vizsgálatának célja elsősorban pontos idősorok megalkotása és az anyakönyvi bejegyzések hiányának kiküszöbölése volt. Ugyanezt a célt követték E. A. Wrigley kutatásai is². Mindkettejük idősorai azonban olyan jelenségeket mutattak, melyeknek összefüggéseit szerző érdemesnek tartotta külön elemzésnek alávetni.

Előljáróban R. E. Jones meghatározza a legfontosabb fogalmakat. Csecsemőhalalózásnak (temetésnek) tekinti azokat az anyakönyvbe feljegyzett temetéseket, amelyek egy, a megelőző 12 hónapon belül történt keresztelési bejegyzéshez kapcsolhatók. A csecsemőhalandósági arányszámot ezután a csecsemőtemetések 1000 kereszteléshez való viszonyítása alapján számítja ki.

Az iparosítás előtti Angliára nézve jelenleg három csecsemőhalandósági idősorunk van — írja R. E. Jones —: Hollingsworth sora az arisztokráciáról, Wrigley 16 szétszórt településre vonatkozó arányszámai és szerző saját számításai 60 Észak-Shropshire-i falu kinyomtatott anyakönyveinek adatai alapján. Mindhárom idősor viszonylag magas, 200 ezrelék körüli csecsemőhalandóságot mutat ki a 17. század végén, és megegyeznek abban is, hogy a 18. században egyaránt csökkenő trendet jeleznek. Részletekben természetesen van eltérés; az arisztokrácia csecsemőhalandósága például kedvezőbb, mint a teljes népességé, s ugyanígy kisebb a falusi települések arányszáma a városiakénál. Szerzőt részben ezek a különbségek, s méginkább a csecsemőhalandóság 18. századi csökkenésének jelensége érdekelte, ezért korábbi vizsgálatából kiválasztotta a pontosabban vezetett anyakönyveket (6 faluét és egy mezővárosét) és ezek segítségével megkísérelte a magyarázatadást. Hogy ezt megtehesse, először megbízható arányszámokhoz kellett jutnia. Ennek kiszámítását két akadály nehezítette:

1. még a pontosan vezetett anyakönyvek születési és csecsemőhalalózási bejegyzéseit is nehéz egymással összekapcsolni;
2. a keresztelés nem követte azonnal a születést s az időbeli csúszás ily módon zavart okozhatott a fentebb meghatározott „csecsemő” fogalomba tartozók számának pontos megállapításában.

Szerző mindkét akadályt néhány intenzívebben feldolgozott anyakönyv alapján végzett korrekciós számítások segítségével hidalta át. Megállapította, hogy Wrigley feltételezésével ellentétben, a születés bejegyzéshez nem kapcsolható csecsemőhalalózáások többé kevésbé egyenletesen szóródnak el az első életévben s nem tömörülnek az első hetekre. A születés-keresztelés közötti eltérés számításai szerint Észak-Shropshire-ben pedig a következő: a 16. század végén a két esemény gyakorlatilag azonos időpontban zajlik le, a 17. század első felében a keresztelés 4 nappal, a század végén 8, a 18. század elején 10, a 18—19. század fordulóján pedig már 12 nappal követi a születést. Mindezek segítségével kiszámította a korrigált csecsemőhalandósági arányszámokat, felhasználva *Bourgeois-Pichat* biometriai számításait. Adatai-eloszlásai lényegében Wrigley számításaihoz hasonló és *Bourgeois-Pichat-étől* szignifikánsan eltérő eredményekhez vezettek, melynek alapján R. E. Jones arra a következtetésre jutott, hogy a francia szerző endogén halandóságra vonatkozó becslésének alkalmazása az 1700 előtti Angliára legalábbis kétséges.

¹ Jones, R. E.: Infant mortality in rural North Shropshire, 1561—1810. In: *Population Studies* 1976. No. 2. 305—317. p.

² Wrigley, E. A.: Births and baptisms: the use of Anglican baptism registers as a source of information about the numbers of births in England before the beginning of civil registration. In: *Population Studies* 1977. No. 2. 281—312. Ism. F. T. Demográfia 1978. 1. sz. 200—201. p.

A csecsemőhalandóság 1700—1850 közötti változása adatai alapján három jellemzővel írható le:

1. rendkívül nagymértékben csökken az endogén halandóság;
2. az élet első három hónapjára eső exogén halandóság körülbelül felére csökken;
3. 1710 után pedig a 7—12. hónapban bekövetkező csecsemőhalandóság a duplájára nő.

Mindezt rendkívül nehéz magyarázni — írja a szerző — mert a társadalom felső rétegét kivéve, az életmódra, egészségügyre vonatkozó olyan írásos feljegyzések gyakorlatilag ebben a korszakban még nincsenek, amelyekből a csecsemőhalandóság változásai indokolhatók lennének. Megkísérli ezért a magyarázatot számadataiban megtalálni. Részletes elemzés után a következő eredményekre jut: a csecsemőhalandóság csökkenése összességében elsősorban az első három hónap alatti exogén halandóság csökkenésére vezethető vissza. Ez a csökkenés a 17. század végén kezdődik meg, először a nagyon korai, születés utáni két héten belül történő halálozások ritkulásával, majd a 18. század folyamán fokozatosan csökken a teljes első három hónapra vonatkozóan. A halandóság szezonálisának vizsgálata alapján megállapítható, hogy a csökkenés elsősorban a téli hónapokban bekövetkező halálesetek ritkulásával áll összefüggésben, ami néhány töredékes írásos feljegyzés alapján feltehetőleg a téli hideg és légúti megbetegedések miatt bekövetkezett halandóság visszaszorulására vezethető vissza.

Adatai az általánosításhoz nem elégségesek, ezért szerző csak óvatos formában utal arra, hogy a csecsemőhalandóság alakulásában természetesen feltételezhetőek regionális különbségek, s okai között valószínűleg szerepel a gyermekgondozási gyakorlat térben-időben eltérő mértékű javulása is. Jellegzetes, és a 18—19. század folyamán növekvő különbség tapasztalható a falusi és városi közösségek csecsemőhalandósága között, utóbbiak hátrányára, így joggal feltételezhető az is, — írja R. E. Jones — hogy az iparosítás az általános csecsemőhalandóság csökkenésének trendje ellenére néhány településen inkább annak növekedését eredményezte.

F. T.

KNODEL, J.: *From natural fertility to family limitation: The onset of fertility transition in a sample of German villages.* (Átmenet a természetes termékenységből a családnagyság korlátozásába: a termékenységi átmenet megindulása német falvak egy mintájában.) — *Demography*. 1979. No. 4. 493—521. p.

A történeti demográfia család-rekonstrukciós módszerének az az előnye, egyéb módszerekkel szemben, hogy az aggregálás torzításait kikerülve, módot nyújt az egyéni szintű demográfiai elemzésre. A szerző 12 német falu családgenealógiái alapján elemzi az 1750. és 1899-ben kötött házasságok termékenységét. A 12 falu Németország öt tartományában fekszik, lakosai katolikusok és protestánsok. A falvak kicsinyek és anyakönyveik minősége szerint nyertek kiválasztást. A kiválasztás tehát nem véletlenszerű és ezért a szerző több mutatóval ellenőrzi adatainak helyességét; így többek között megállapítja, hogy a csecsemőhalandóság, az élveszületés aránya nem tér el lényeges mértékben a tartományi, vagy az országos szinten ismeretes arányoktól.

Az adatok minőségét olyan módon is javította a szerző, hogy csak azoknak a házasságkötéseknek a termékenységét illesztette tanulmányába, amelyekben az egész reprodukciós időszak vizsgálat tárgyává tehető, azaz rendelkezik a házasságkötések, a gyermekszülések, a házasságok megszűnése dátumaival.

A demográfiai viszonyok általános alakulását — a természetes termékenység és a születéskorlátozás közötti átmeneti formákat — többféle módszerrel elemzi a szerző. Mindenekelőtt Coale-nak a házas termékenység mérés-

sére használt mutatóját alkalmazza — kis mértékű változtatással. A mutatót ugyanis az 1871. évi német népszámlálás házas női népességének kormegoszlásával standardizálja. Nem kétséges, hogy ezzel az eljárással az eredeti Coale-féle mutató finomabbá, érzékenyebbé vált. A Coale-féle mutató a 12 német faluban jelentős eltéréseket mutat. A bajorországi falvakban magas a házas termékenység és ugyanakkor magas a csecsemőhalandóság is, más falvakban a női termékenység erősen csökkenő tendenciát mutat. Általánosságban azonban a házas termékenység a 19. század második feléig, a variációk ellenére is, változatlan. Az is kitűnik, hogy a vizsgált 12 faluban a termékenységi magatartás átalakulása — a tranzíció — különböző időszakokban kezdődött.

A termékenység és a csecsemőhalandóság kapcsolatát a történeti demográfiai irodalom általánosságban elfogadja. A szerző vizsgálataiban azonban bebizonyítják, hogy nincsen egyértelmű kapcsolat a csecsemő- és gyermekhalandóság csökkenése és az azt követő házas termékenység átalakulása között.

A szerző többször és nagyon kiemelten hangsúlyozza, hogy a termékenység csökkenése, amelyet a demográfiai átmenet legfőbb jellemzőjének tartunk, nem egyszerű, szimpla folyamatként játszódtott le. Ennek egyik bizonyítékát abban látja, hogy először az idősebb női korosztályokban csökkent a termékenység — ennek az átmenetnek egyik stádiumaként. Ezt a jelenséget olyan módon elemzi, hogy a 30 éven felüli házas női termékenységet a 20 éven felüli házas termékenység arányaiban fejezi ki. Ezekből az arányszámokból is az tűnik ki, hogy a 18. század közepétől a természetes termékenység szintjén mozgó házas termékenység jelentős variációk kíséretében módosult, de a vizsgált falvak közül nem mindegyikben és nem is egyszerre. Ugyanezt a következtetést vonhatjuk le Coale és Trussell születéskorlátozás mértékét reprezentáló *m*-mutatójának kidolgozása alapján. Az *m*-mutató arra vet fényt, hogy a 18. század végén a német falvakban még csak igen kis mértékű és legfeljebb a gyermekek paritásától függő születésszabályozás fordulhatott elő.

Az átmeneti állapot előtti korszakot az is jellemzi, hogy az anyák korában fejezik be szüléseiket, azaz az utolsó gyermek születésekor az átlagos életkoruk egyre csökken. A 12 német faluban, a vizsgált időszak végére ez a korkülönbség már majdnem három évre tehető. Itt is jelentős különbségek mutatkoznak a falvak között. Mindezekből a szerző arra következtet, hogy a 19. század végén a termékenység átalakulása már folyamatban volt.

A szerző a gyermekszülések közötti intervallum hosszát is elemzi, feltételezve, hogy az intervallumok meghosszabbodása, a születéskorlátozás bevezetésének egyik előjele; egyrészt az utolsó gyermekszülési intervallum, másrészt az átlagos szülési intervallum alakulását mutatja be.

A házas termékenység átmeneti állapotait a szerző foglalkozás szerint is vizsgálja — megkülönböztetve három foglalkozási kategóriát. Az előbb említett mutatók alapján kitűnik, hogy 1850. előtt kötött házasságokban a foglalkozási eltérések nem idéznek elő számottevő különbséget a házas termékenység színvonalában. Az 1850. után kötött házasságok, foglalkozás szerinti házas termékenysége azonban jelentős különbségeket mutat. Kimutatható, hogy a földműves családokban az átlagos termékenység csökkenésnél nagyobb volt a termékenység csökkenése, a segéd munkások, a tanulatlan munkások családjában azonban az átlagosnál kisebb volt a termékenység csökkenése.

Végül a szerző arra is választ keresett, hogy a születésszabályozás folyamata az anya korától, vagy a gyermekek sorszámtól függött-e nagyobb mértékben? Most már nem házasságkötési kohorszokat, hanem születési kohorszokat vizsgálva, kiemeli, hogy a 19. század második felében inkább a gyermekek paritásával áll összefüggésben a házas termékenység csökkenése, mint az anyák korával.

Összefoglalásképpen: szerző megállapítja, hogy vizsgálataiban alapján a termékenység átalakulásának menetére, időpontjára, semmiféle általánosítás sem érvényes. Lényeges különbségek mutatkoztak a 12 falu termékenységének átalakulásában. A természetes termékenység színvonalán álló falvak a 19. század végére a legkülönbözőbb mértékben és a legkülönbözőbb időpontban

csökkentették a termékenységüket, de olyan falu is előfordult, ahol ez a csökkenés igen kicsi mértékű volt. A különbségek magyarázatát a szerző az elkövetkezendő vizsgálatok feladatának tartja.

D. D.

KOCH-NIELSEN, I.: *One-parent families in Denmark*. (Egyszülős családok Dániában.) — *Journal of Comparative Family Studies*. 1980. No. 1. 17—29. p.

Különböző szempontokból és különböző céllal az egyszülős család problémája mindenkor felhívta a szociológusok, társadalmi szervek, politikusok és moralisták figyelmét.

Skandináviában és Európában gyakran tekintették az egyszülős családot a család mint intézmény, sőt a társadalom egésze felbomlási tünetének, az öngyilkosságokkal, válásokkal és bűnözéssel egyetemben az erkölcsstelenség vagy a kulturátlanság jelének.

A szociológusok gyakorlatibb szemszögből azért foglalkoztak az egyszülős családdal, mert ezekben a családokban számtalan társadalmi problémával találják magukat szemben. Elsőrendű társadalmi feladatuknak tekintették, hogy megakadályozzák a rossz viselkedés, bűnözés és kábítószer használat kialakulását az egyedülálló szülők gyermekeinél. Ennek megfelelően társadalmi támogatást és segílyt nyújtottak — sőt ráerőszakoltak — az egyedülálló szülőkre, talán kevésbé azzal a céllal, hogy segítsenek rajtuk, mint inkább azért, hogy ezzel elkerüljék az így felnövő gyermekek elzüllését.

Újabban a feminista mozgalom ettől eltérő szempontot vetett fel, és az egyszülős családot, új család-típusként a női egyenjogúság jelének tekinti, szemben a hagyományos házasság intézményével. A feministák szerint az egyszülős család nem társadalmi probléma, hanem haladás.

A cikk arra törekszik, hogy

- az egyszülős család jelenségének leírásához szükséges fogalomrendszert definiálja;
- kiemelje azokat a társadalmi problémákat, melyek várhatóan gyakrabban fordulnak elő ilyen családokban;
- és végül leírja a helyzetet Dániában.

A tanulmány az egyszülős család problémáját a dániai viszonyok szempontjából tárgyalja, ahol 70 ezer ilyen családot tartanak számon. Míg a házasságon kívül született gyermekek száma emelkedett, a ténylegesen egyszülős családok száma tulajdonképpen nem emelkedett, mivel a legtöbb leányanya együttél gyermeke apjával. Így bár jogilag egyszülős családnak minősülnek, szociológiai szempontból nem azok. Ez a tény viszont újabb problémákat vet fel. Elsősorban jogi problémákat: az apa—gyermek kapcsolat kérdését, de felmerülnek más, társadalmi jellegű problémák is. Meg kell különböztetni tehát a valóban egyszülős családot az együttélő családtól. A különbség pontos meghatározása rendkívül fontos, többek között a különböző társadalmi segílyek miatt, amelyekre a ténylegesen egyszülős családoknak okvetlenül szükségük van. Egyébként kiemelkedő hogy a társadalmi elkülönülésre vonatkozó vizsgálatok szerint, az egyszülős családok izolációja semmivel sem magasabb az ép családokénál.

A szerző úgy véli, hogy Dániában a 70 ezer egyszülős család társadalom-politikai támogatását a család életének meghatározott időszakára kell koncentrálni.

V.-né T.-G. Zs.

LEE, R. D.: *Aiming at a moving target: period fertility and changing reproductive goals.* (Egy mozgó cél követése: az időszaki termékenység és a változó termékenységi célok kapcsolata.) — *Population Studies*, 1980. No. 2. 205—226. p.

A termékenység vizsgálata során sok kutató foglalkozik a házaspárok családterveivel, illetve termékenységi céljaival. Ezen fogalmak körül a szakirodalomban némi zavar tapasztalható. A legáltalánosabb (de egyéb eredmények ismeretében nyilvánvaló) tévedés az, hogy a családtervek ismeretében többé-kevésbé pontosan következtethetünk a leendő termékenységre. Amellett, hogy a termékenységet befolyásoló tényezőket még közelítőleg sem ismerjük teljesen, tudjuk, hogy a legmegbízhatóbb hatótényezők az objektív jelenségek között keresendők. Természetesen a termékenységi tervek vizsgálata sok szempontból jogosult lehet, de magával a termékenységgel való kapcsolatuk csak egy összetett hatásmechanizmus keretein belül vizsgálható.

A szerző ezt a hatásmechanizmust csak egy részleges, de fontos aspektusból vizsgálta: a valójában időben változó termékenységi célok és az időszaki termékenységi mutatók közötti kapcsolat szempontjából.

Az Egyesült Államokban, ahol különböző vizsgálatok során a termékenységi célokat már régóta tudakolják, és a válaszokból hosszú, konzisztens idősorok képezhetők, régen feltűnt, hogy a kétféle idősor egymástól eléggé eltérően alakul, bár valami kapcsolat látszik közöttük. A két idősor közötti kapcsolatot próbálja megragadni a szerző egy modellel, amely a házaspárok racionálisnak, de legalábbis célszerűnek tekintett viselkedéséből indul ki. Eszerint a házaspár az általa „előrejelzett”, tehát várhatóan tekintett jövőbeni körülmények alapján eldönti a kívánatos gyermekszámot (ha a kívánt gyermekszám magasabb a jelenleginél, vagy egyenlő azzal). Pillanatnyi termékenységi viselkedésük tehát attól függ, mekkora a hiányzó gyermekszám. Természetesen a családok előrejelzése általában nem sokkal jobb, mint a tudósoké, akik szintén gyakran tévednek. Így az újabb tapasztalatok nyomán állandóan módosul a célul tekintett hiányzó gyermekszám, de közben gyermekek is szülehetnek, a korábbi célnak megfelelően. A cél tehát szüntelenül módosulhat, a feléje való törekvés viszont csak késleltetve jár eredménnyel. Ez teszi bonyolulttá a két jelenség összefüggését, amelyet a szerző megpróbál földeríteni.

A múltbeli adatok ismeretében a fölállítandó modelltől 9 dolog teljesülése várható. (D — a kívánt végső gyermekszám, F_t — az időszaki teljes termékenység.) Ezek a következők: Ha D konstans, $F_t = D$, ha D növekszik, $F_t > D$, ha D csökken, $F_t < D$. Ha D hullámzik, F_t nagyobb amplitudóval hullámzik. A termékenység irreverzibilitása következtében F_t érzékenyebb D növekedésére, mint csökkenésére. F_t fordulópontjai (helyi szélsőértékei) 5 évvel megelőzik D fordulópontjait. Az átlagos kumulált termékenység fordulópontjai 5 évvel követik D fordulópontjait. D ingadozása az idősebb nők termékenységében nagyobb ingadozást idéz elő, mint a fiatalabbakéban. A fiatalabb korosztályok időszaki termékenységének fordulópontjai egybeesnek D fordulópontjaival, míg az idősebbekéi megelőzik azokat. A kumulált termékenység fordulópontjai a fiatalok esetén szintén egybeesnek D fordulópontjaival, míg az idősebbek esetén követik azokat. D csökkenése esetén F_t gyorsabban csökken.

Ha nincs nemkívánatos születés, akkor

$$A(x) = D(x) - C(x)$$

ahol $A(x)$ a hiányzó kívánt gyermekszám, $C(x)$ a kumulált termékenység, $D(x)$ pedig az összes kívánt gyermekszám az x -ik évben.

A viselkedést illetően az adatok alapján alapfeltevésként elfogadható, hogy az időszaki termékenységi ráta arányos a hiányzó kívánt gyermekszámmal, méghozzá a tapasztalat szerint annak 18 százaléka. Ezért

$$C'(x) = \lambda A(x),$$

ahol $\lambda = 0,18$. Az első egyenlet mindkét oldalát differenciálva — felhasználva az utóbbi relációt — egy differenciálegyenletet kapunk, amelynek általános megoldása a kezdeti feltételekkel együtt a következő konkrét megoldást adja

$$A(x) = (b/\lambda)(1 - e^{-\lambda x}) + e^{-\lambda x}[a + b(t - x)],$$

ahol a és b a $D(t) = a + bt$ lineáris trend paraméterei. Ennek némi átalakításával és kerekítéssel az időszaki termékenységre

$$F_t(t) = D(t) + b(\beta - 2/\lambda),$$

ahol β a házasságkötéstől a termékeny időszak végéig eltelt évek száma, általában 20-nak tekinthető.

A szerző a fenti modellt alkalmazva igazolja, hogy $D(x)$ sinushullám-szerű alakulása esetén teljesül a gyakorlati tapasztalatok alapján felállítható (korábban említett) 9 feltétel.

A gondolatmenet és a modell hiányossága, hogy a termékenységi tervek tartós emelkedése esetén a szülések szükségsszerű késése miatt a házaspárok soha nem érhetik el céljukat, a tervek tartós csökkenése esetén pedig sok korábban megszült gyerek válik utólag „nemkívánttá”, mert az abortusszal ellentétben a gyermekgyilkosság a legtöbb országban jelenleg nem tartozik a bevett családtervezési szokások közé.

A módszer túlzottan leegyszerűsíti a valóságot, mert csupán kívánt vagy nemkívánt gyermekről tud, holott e kettő között a gyakorlatban sok árnyalat létezik, amelyek a házaspárok viselkedését különbözőképpen befolyásolják. Általában pedig túlzottan racionális viselkedést tételez föl az életnek egy olyan területén, ahol az nem tekinthető kizárólagosnak. Mindamellett a módszer a mai fejlett társadalmak viszonyai között jól ragadja meg a termékenységi tervek és az időszaki termékenység kapcsolatát.

Sz. B.

SCHWARTZ, D.—MACDONALD, P. D. M.—HEUCHEL, V.: *Fecundability, coital frequency and the viability of ova.* (Biológiai termékenység, a coitusok gyakorisága és a petesejtek életképessége.) — *Population Studies*, 1980. No. 2. 397—400. p.

Bár a fejlett országokban a nagyarányú születéskorlátozás miatt a természetes termékenység nem áll az érdeklődés középpontjában, a tudomány nem mondhat le az azzal kapcsolatos kutatásokról, annál is inkább, mert a terület eléggé feltáratlan. A megtermékenyülés körül lejátszódó eseményeket és azok valószínűségét általában a végeredményből próbálják matematikai statisztikai eszközökkel visszafelé következtetni, a gondolatmenetben segítségül hívva különféle biológiai hipotéziseket. Ezért érthető, hogy a természetes termékenységre vonatkozó eredmények között jelentős különbségek is lehetnek.

A szerzők Barrett és Marshall gondolatmenetéből indulnak ki, amely szerint az i -ik és j -ik napon történő coitus esetén a fogamzás valószínűsége

$$P_{ij} = P_i + P_j - P_i P_j.$$

Barrett és Marshall ezt a modellt alkalmazta egy általuk megvizsgált női népesség ciklusaira, amelyekben feljegyezték a coitusok napját, és az alaptesthőmérséklet görbéi alapján az ovuláció időpontját. Így azonban túl nagy fogamzási valószínűségeket kaptak, amelyek az egyéb tapasztalatoknak ellentmondanak.

Az ő módszerüket a szerzők úgy módosítják, hogy bevezetik az egészséges petesejt létezésének valószínűségét (P_o) és annak valószínűségét, hogy a megtermékenyített pete hat hét múlva is élni fog (P_v). Ezeket a valószínűségeket

geket a coitusok előfordulásától függetleneknek tételezik fel. Így a fogamzás valószínűsége

$$P = P_o P_f P_v,$$

ahol P_f annak valószínűsége, hogy a megtermékenyíthető petesejt valóban megtermékenyül. Ha $F_{f,i}$ az i -ik napi coitus által történő megtermékenyítés valószínűsége, x_i pedig 1 illetve 0, attól függően, hogy az i -ik napon van-e coitus, vagy nincs, akkor

$$P_f = 1 - \prod_i (1 - P_{f,i})^{x_i}$$

P_o és P_v az eddigi ismeretek alapján nehezen választható ketté, de a modell gondolatmenetéhez nem is szükséges, ezért elegendő szorzatukat tekinteni ($k = P_o P_v$). Így megfelelő átalakítások után a *Barrett* és *Marshall* által alkalmazott képlet így módosul

$$P_{ij} = P_i + P_j - \frac{P_i P_j}{k}$$

A szerzők a *Barrett* és *Marshall* által rendelkezésükre bocsátott adatok alapján végezték el számításaikat. A korábbi eredmények alapján az ovuláció előtti 6. és az ovuláció utáni első nap közötti időszakon kívüli fogamzások száma elhanyagolható, ezért a szerzők csak azokat a ciklusokat vizsgálták, amelyekben egyáltalán történt coitus az említett időszakban. Így csupán 427 női ciklus adataira illeszthették a fenti összefüggést. Azok a ciklusok, amelyekben csak egyetlen coitus volt, lehetővé tették, hogy a különböző P_j -ket külön-külön is becsüljék.

A modell paramétereit maximum likelihood módszerrel becsülték. Az eredmények szerint k értéke életkortól függetlenül 0,52-nek tekinthető, egyébként a 30 évesnél fiatalabbakra 0,56, a 30 évesnél idősebbekre 0,50, a 35 évesnél idősebbekre pedig 0,41. A fogamzás valószínűsége az egyes napokon (az ovuláció előtti hatodikról rendre): 0,04; 0,14; 0,20; 0,20; 0,34; 0,14 és 0,07. Ezek alapján kiszámítható a fogamzás valószínűsége attól függően, hogy hány naponként következik be coitus. Mindennapos coitus esetén ez a valószínűség 0,49, tehát lényegesen alacsonyabb, mint a *Barrett* és *Marshall* által kapott 0,68.

A szerzők a modell fő hiányosságának azt érzik, hogy feltételezi P_v függetlenségét a fertilizálás napjától. Állatokkal szerzett tapasztalatok ettől eltérő eredményeket mutatnak, és ez emberre is feltételezhető. A hasonló számítások mindenesetre alkalmas segédeszközt jelenthetnek az életképtelen petesejt kóreredetének tisztázásához.

Sz. B.

SHANAS, E.: *Older people and their families: The new pioneers.* (Idős emberek és családjuk: az új pionírok.) — *Journal of Marriage and the Family.* 1980. No. 1. 9—15. p.

A cikk témája az idős emberek és családjuk közötti kapcsolat az Egyesült Államokban napjainkban. Az idős kort elért emberek helyzete a társadalomban sokkal nehezebb mint a fiatalabb generációé. A hivatali funkciók legnagyobb részétől megfosztják őket, mondván, hogy „öreg, begyepesedett gondolkodásúak”. A magánéletben vajon találnak-e „menedéket”, támaszt, kapcsolatot? Erre a kérdésre próbál választ kapni a cikk szerzője.

Először az Egyesült Államok idős népességének számát, népességen belüli arányát és különféle ismérvek szerinti megoszlását vizsgálja. Ilyen ismérvek például a gyerekektől, testvéreiktől, egyéb rokonoktól való fizikai távolság; a családi támogatás; a négy-generációs család problémái. A felhasznált adatok egy része az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatalától származik, más részük három, egymást követő országos méretű felvételtől, mely a 65 évesnél idő-

sebb népességre vonatkozott. Az első felvétel 1957-ben, az utolsó 1975-ben zajlott le.

Mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy milyen korban nevezhető valaki öregnek. 20 évvel ezelőtt hasonló kérdést tettek fel egy közvéleménykutatás alkalmával a 21 évesnél idősebb népesség körében. A válaszok többsége szerint a férfi általában addig fiatal illetve középkorú, míg életerős, gazdaságilag aktív, a nők kora ezzel szemben szorosan kapcsolódik „születésnapjaik” számához. Egy 1935-ben hozott törvény értelmében az Egyesült Államokban 65 évnél éri el valaki azt a kort, amikor munkája után nyugdíj illeti meg. Hivatalosan azóta tehát ez az öregedés küszöbe.

Különböző kutatások és felmérések eredményei azonban azt mutatják, hogy az egyes emberek nagyon eltérő korban érik el az öregedés határát.

Van aki már hatvanéves korában fizikailag öreg, s van aki még hetvenéves korában is fiatal. Minél idősebb kohorszot tekintünk, annál nagyobb a különbség e tekintetben az egyének között.

Az 1950. évi népszámlálás alkalmával 12,3 millió ember (a népesség 8,1 százaléka) volt 65 évnél idősebb. 1980-ra számuk megkétszereződik, s a lakosság 11 százalékát teszik ki. A századforduló idején még ritka volt az Egyesült Államokban a 80 évnél idősebb ember. Azóta arányuk a 60—64 évesekhez viszonyítva megkétszereződött. Ők a dédszülők generációja, s jelenleg 2 millióan vannak. A társadalom bizonyos fokú öregedésével tehát mindenképpen számolni kell, hiszen sok problémát felvet. A társadalom gondjain nagymértékben enyhít az, ha ezek az idős emberek nem egyedül élnek, hanem számíthatnak gyermekeikre, testvéreikre illetve egyéb rokonaikra, s velük rendszeres kapcsolatot tarthatnak. A gondoskodás ebben az esetben megoszlik az állam és a család között.

Hogyan, milyen lakáskörülmények között élnek az idős emberek? Az idősök számára a családot egy olyan csoport jelenti, akiknek tagjaihoz vér- vagy házasság szerinti kapcsolat fűzi. Tehát nemcsak házastárs, gyermek, testvér, de olyan rokon illetve házastársi kapcsolat is, melyben a vér szerinti kapcsolat nagyon gyenge, távoli. A család fogalma nem jelent egy fedél alatti együttélést. Azok, akik egy lakásban laknak, háztartást képeznek, s a háztartás tagjai nem feltétlenül kell, hogy családot is képezzenek egyúttal.

Csak kevés, — az idős embereknek mintegy 5—6 százaléka — él intézményekben, tehát társadalmilag szervezett közösségekben. Kétharmad részük férjével illetve feleségével él. Érdekes, hogy az idős emberek véleménye az, hogy nem élnének szívesen egy lakásban gyermekeikkel vagy egyéb rokonaikkal, de szívesen élnek hozzájuk közeli lakásban. Az önállóság, függetlenség megtartása mellett fizikai közelséget akarnak fenntartani a társaság és a támogatás igénye miatt. Azoknak az aránya, akik gyermekeikkel együtt élnek, csökkent az elmúlt húsz év alatt, ezzel párhuzamosan azoké nőtt jelentős mértékben, akik gyermekeikhez közel laknak. Természetesen az, hogy közel lakik valaki a gyermekéhez, nem jelenti feltétlenül azt is, hogy gyakran találkozik vele. A közelség ténye a személyes biztonság tudat érdekében szükséges, nem pedig a tényleges gyakori kapcsolat szempontjából.

Azoknál, akiknek nincs háztartásuk vagy gyerekekük, az egyéb rokon kapcsolatokat játszanak nagy szerepet. Közülük sokan élnek együtt vagy közel testvérükhöz és szorosabb kapcsolatot tartanak fenn olyan rokonokkal, akik hozzájuk hasonlóan gyermektelenek, illetve egyedül élnek. Azt természetesen nem lehet megállapítani, hogy milyen a kapcsolat tartalmát, tartamát és érzelmi töltését tekintve, csak a kapcsolat egyszerű megléte, illetve hiánya regisztrálható.

Hét közül tíz 65 évesnél idősebb személy válaszolta, hogy segít gyermekének illetve kap segítséget tőle. A kölcsönös segítségnyújtás fajtái nagyon hasonlóak. Magukban foglalják a házban, a lakásban, a ház körül adódó tennivalókat, betegség esetén ápolást, és ajándékozást. Az idősebb szülőknél ehhez még hozzá jön az unokákkal való törődés, felügyelet.

A jelenleg élő idős emberek új úttörőknek tekinthetők, mivel az emberi kapcsolatok, interakciók eddig feltáratlan területeinek rendszerét fejlesztették ki úgy, hogy korábbi példa, útmutatás nem állt rendelkezésükre. A századforduló óta az idős emberek száma és népességen belüli aránya erősen megnőtt, de státusuk változatlan maradt. Mind a piacon, mind a munkahelyeken egyetlen

státusuk van, mégpedig az, hogy öregek. A társadalom csupán a „szereptelen szerepet” szánja nekik. Jelenleg egyetlen olyan menedék van, ahol az öregeknek szerepük, feladatuk van, ez a család. Támogatást tőlük, illetve ha egyedül élnek, a barátoktól és a szomszédoktól kapnak. Az öregek jelenlegi és jövőbeli családstruktúrája modelljének elemzése azt indikálja, hogy az Egyesült Államokban elkerülhetetlen az idős embereknek nyújtott szolgáltatások bürokratizálódása (nem feltétlenül rossz értelemben), annak ellenére, hogy ma még a család az, amelyik a támogatás döntő részét adja.

K. R.

SPANIER, G. B.—GLICK, P. C.: *The life cycle of American families: an expanded analysis.* (Az amerikai családok életciklusa: kiterjesztett elemzés.) — *Journal of Family History*, 1980. No. 1. 97—111. p.

Az amerikai nők házasság- és termékenységtörténetével foglalkozó legújabb elemzés a század első felében született nők születési kohorszainak életútját vizsgálja faj, iskolai végzettség és a házasságkötések sorszáma szerint, néhány korábban még kevésbé tanulmányozott demográfiai ismérv tükrében. Ezek: a nők átlagos életkora az első házasságkötéskor, valamint az első és az utolsó gyermek születésekor, az összesen született gyermekek átlagos száma, többször házasodott nőknél pedig az első házasság megszűnésekor betöltött átlagos életkor.

A felsorolt mutatószámok lehetőséget adtak a szerzőknek arra, hogy az úgynevezett „tipikus” — házasságkötéssel létesített és az egyik házastárs halálával befejezett — család életciklusát leíró modell hiányosságait néhány tekintetben csökkentsék. Az elemzés alapját képező 1975. évi Current Population Survey-ből megszerezhető információk jellege miatt természetesen nem küszöbölhették ki a modell minden, korábban bírált fogyatékoságát. Így nem kísérhették figyelemmel a család életciklusának a felvétel időpontját követő későbbi alakulását, továbbá nem foglalkozhattak a gyermektelen nők életútjának vizsgálatával. Az előző tanulmányokkal szemben, amelyek a család életciklusát a „tipikus” család életében előforduló, egymást követő lényeges életszakaszokkal jellemezték, a szerzők a kifejezést a legáltalánosabb értelemben használva, a családi életciklust az életút döntő eseményeinek szervezeti kereteként értelmezik, s figyelembe veszik, hogy a házasságok egyre nagyobb része nem a szokásos módon, az egyik fél halálával, hanem válással végződik és egyre jelentősebb azoknak a száma, akik újabb házasságot kötnek.

A tanulmány elsőként a valaha megházasodott és gyermeket szült nők életciklusának három fontos állomását jellemző mutatószámokkal foglalkozik: átlagos életkor az első házasság megkötésekor, valamint az első és az utolsó gyermek megszületésekor. Az 1900 és 1959 között született nők tízéves kohorszait átfogó csoportok közül elsősorban az 1920-as és 1930-as években született nők magatartása értékelhető, minthogy a halálozásaik okozta szelekció még nem jelent lényeges torzítást, másrészt pedig reprodukciós tevékenységük lényegében már befejeződött.

Míg a megfigyelt fehér és fekete nők csoportjain belül a családi életciklus eseményeinek kor szerinti időzítése csak csekély mértékben változott kohorszról kohorszra, annál feltűnőbb a két csoport közötti különbség, főként, ami a házasságon kívüli fogamzások feltehető gyakoriságát illeti: a fehér nők első gyermeküket átlagosan a házasságkötést követő 1,9—2,6 éven belül születték meg, viszont a fekete nőknél ez az intervallum 1 év vagy ennél kevesebb volt. A szerzők a két csoport összesen született gyermekeinek átlagos számában ugyan-csak jelentős különbségeket találtak. Az 1930-as kohorszban a fehér nők 3,28 gyermeket születtek átlagosan, a fekete nők pedig 4,20-at. A magasabb átlagos gyermekszám elsősorban a szülések számát kevésbé szabályozó, az alacsonyabb társadalmi-gazdasági kategóriákba tartozó fekete nők nagyobb számával függ össze. Erre utal az átlagos gyermekszámuk és a nők iskolai végzettsége szerinti alakulása is: magasabb iskolai végzettség esetén, ami a társadalmi-gazdasági

helyzetet is befolyásolja, az említett különbségek eltűnnek, sőt az egyetemet végzett fekete nők termékenysége minden kohorszban alatta marad a fehér nőkének, függetlenül azok iskolai végzettségétől.

A nők házasságtörténetét tekintve fontos következtetések adódnak az egyszer és a többször házasodott nők első házasságkötéskori átlagos életkorának összehasonlításából. Fajtól és iskolai végzettségtől függetlenül a század első felében született valamennyi kohorszban az egyszer házasodott nők átlagosan két évvel később kötöttek házasságot, mint a többször házasodottak. Ez megerősíti azt a feltevést, hogy a korai házasságkötés szoros kapcsolatban van a házasság felbomlásával. Ugyanakkor az egyre fiatalabb korban kötött házasságok megszűnésének egyre csökkenő életkora valószínűbbé teszi az újraházasodást. Ennek következtében a reprodukzív korban levő egyszer és többször házasodott nők termékenysége között gyakorlatilag csak elenyésző különbség van. Az adatok arra utalnak, hogy a termékenység színvonala közvetlenebbül függ össze akár a fajjal, akár az iskolai végzettséggel, mint a házasságtörténettel. Különösen a fiatalabb kohorszokban jelentős az alacsonyabb iskolai végzettség hatása a házasság instabilitására. Ezeket a nőket általában az igen korai házasságkötés és magas termékenység jellemzi, mind a házasságon kívül, mind a házasságon belül, illetve házasságok között született gyermekek tekintetében.

Az életciklus eseményeinek időbeli lezajlása (naptára) jelentős eltéréseket mutat. Általában minél idősebb életkorban következhet be valamely demográfiai esemény, annál nagyobb eltérések jellemezhetik az események előfordulásának naptárát. Jellemző példa erre az első házasságkötések átlagos életkora. Az 1910—19-es kohorszban még átlagosan 5,1 év volt az átlagtól való eltérés nagysága, az 1940—49-es kohorszban ezzel szemben ez az érték már csak 2,8 évet tett ki. Az első házasságkötések kor szerinti megoszlásának görbájén mutatkozó ferdeség azzal jár, hogy az átlagos életkor alatt házasságot kötő nők életkora viszonylag közelebb van az átlaghoz, mint az annál magasabb életkorban házasodó nők. Az iskolai végzettség növekedésével viszont néhány esemény átlagos eltérése csökken. Főiskolai oklevéllel kevésbé valószínű „túl fiatalon” vagy „túl idős korban” házasságot kötni, mint ilyen oklevél hiányában. Ezekre a nőkre viszonylag magas válási arányszám és viszonylag alacsony újraházasodás jellemző. Az első házasságkötések átlagos életkortól való átlagos eltérése egyszer házasodott nőknél magasabb, mint azoknál, akik többször kötöttek házasságot. Az összefüggés az ellenkezőjére fordul az első és az utolsó gyermek születésének átlagos életkortól való eltérései tekintetében: egyszer házasodott nőknél alacsonyabb átlagos eltérést találunk. A többször házasodott nőknél a nagyobb kor szerinti eltéréseket részben a születéseknek a válással és az újraházasodással összefüggő megszakadása, majd újrakezdése okozza.

A szerzők hangsúlyozzák a házassági és a családi életciklus gondosabb elemzésének szükségességét a különböző életutak megismerése céljából, főként a gyermektelenek vonatkozásában. Ilyen elemzések nemcsak mélyebb betekintést nyújthatnának a nők életciklusának alakulásába, de összefoglaló mutatók kiszámítását is lehetővé tennék. Az „üres fészek” periódusa például az egyik olyan életszakasz, amely alapvető változásokon ment keresztül, de a vizsgálatához szükséges adatok a szerzők rendelkezésére álló forrásokból nem voltak megszerzhetőek. Hasonlóképpen nagyobb figyelmet érdemelne a férfiak házasság és családtörténete is.

Az életút eseményeinek életkor szerinti vizsgálatában rejlő lehetőségek feltárásával a tanulmány értékes segítséget nyújthat a család életciklusának hazai kutatásához.

Cs. M.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal folyóirata

1980. No. 3.

- KUCHÁR, I.: A népességoptimum problémája.
 ZAHÁLKA, J.: Demográfiai elemzések és előszámítások mint fontos tényezők a tervezésben és közgazdasági gyakorlatban.
 DVORÁK, J.—HAVEĽKA, J.: Az ember és az élő környezet — a település ökológiai típusának meghatározása.
 A népszámlálási háztartások meghatározása a lakásigény megállapításához:
 VOLKO, V.: A lakásállomány forrásainak és a lakásszükségletnek a meghatározása.
 KUCERA, M.: A népszámlálási háztartás definíciója és ennek perspektívája.
 VESEĽA, A.: A népszámlálási háztartások és a lakásszükséglet becslése.
 Melléklet: Az 1980. november 1-i nép- és lakásszámlálás „Összeíróiv” és „Lakásnyilvántartás” c. úrlapjai.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népeségi Társaság folyóirata

1979. No. 3.

- SANDERSON, W. C.: A házasság, termékenység és családnagyság-korlátozás kvantitatív aspektusai a 19. századi Amerikában: a Coale-féle specifikációk egy újabb alkalmazása.
 COOMBS, L. C.—FREEDMAN, R.: A preferenciák eredetei: szerepek, tevékenységek és családi értékek.
 McCLELLAND, G. H.: A nemi preferenciák termékenységre gyakorolt hatásának meghatározása: a továbbszülési arány, a dominancia és a további gyermekvállalás beszüntetésének szabálya mérőszámokként való figyelembevételével.
 WOLF, W. C.—MACDONALD, M.: Férfiak keresete és újraraházasodás.
 GUEST, A. M.: A szuburbán népességnövekedés sémái, 1970—1975.
 HEER, D. M.: Mekkora a Mexikóból az Egyesült Államokba irányuló, nem nyilvántartott bevándorlás évi nettó áramlása?
 CONROY, M. E.: Népeségnövekedés, az életciklus során való megtakarítás és a változatlan, optimális megtakarítási ráták nemzetközi különbségei.
 VAUPEL, J. W.—MANTON, K. G.—STALLARD, E.: Az egészségi állapotok heterogenitásának hatása a halandóság dinamikájára.
 PALLONI, A.: Új eljárás a csecsemőhalandóság becslésére, Salvadorra és Columbiára alkalmazva.
 BONGAARTS, J.—POTTER, R. G.: Az idényszerű vándorlás és a biológiai termékenység szezonális ingadozásának hatása a termékenységre: egy jól használható megközelítés próbája, általánosabb feltételek mellett.
 CURTIN, L. R.—FROCKT, I. J.—KOCH, G. G.: Megjegyzés a továbbszülési aránnyal kapcsolatban.

1979. No. 4.

- NAM, Ch. B.: A demográfia mint tudományos diszciplína fejlődése.
- KNODEL, J.: Átmenet a természetes termékenységből a családnagyság korlátozásába: a termékenységi átmenet megindulása német falvak egy mintájában.
- COOMBS, L. C.: Reprodukciós célkitűzések és elért termékenység: egy tizenöt éves időszak áttekintése.
- DUNCAN, B.: A dolgozók/nem-dolgozók arányának megváltozása a nőknél.
- HORIUCHI, Sh.: A válási arányszámok emelkedésének felbontása: megjegyzés Michael eredményeihez.
- MASSEY, D. S.: Spanyol amerikai lakóhelyi szegregációja az Egyesült Államok városiasodott területein.
- HEATON, T.—FREDRICKSON, C.—FUGUITT, G. V.—ZUICHES, J. J.: Lakóhelyválasztási preferenciák, a közösséggel való megelégedettség és költözési szándék.
- McDONALD, J.: Ausztrália összes élveszületései előrejelzésének időszaki megközelítése.

DEMOSTA

a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal Demográfiai Intézetének folyóirata

1980. No. 4.

- SRB, V.: A népesség és háztartások új (1980-as) előreszámításai Csehszlovákiában 2000-ig.
- CHARVÁT, E.: A gabonatermesztés fejlődése Csehszlovákiában.
- KREJCI, B.: A személyszállítás fejlődése Csehszlovákiában.
- BULIR, M.: Az oktatási rendszer fejlődése Csehszlovákiában (1921—1978).
- NOVOTNÁ, Z.: A demográfia helyzete napjaink tudományában és a gyakorlatban.

GENUS

az olasz Népeségtudományi Bizottság folyóirata

1979. No. 1—2.

- MUHSAM, H. V.: Levél az „Emberi jogokról, ideológiáról és népesedéspolitikáról”.
- BONARINI, F.: A születési súly születési sorrend szerinti variációjának longitudinális elemzése.
- CIUCCI, L.: A termékenység időszorelemzése módszertanával kapcsolatos kutatás általános irányvonalai.
- CASELLI, G.—EGIDI, V.: A halandóság földrajza Olaszországban: területi különbségek és környezeti különbségek.
- TITTARELLI, L.: Perugia népességének néhány strukturális jellemzője 1782-ben: a család.
- MORASSI, L.: Családszerkezet Észak-Olaszország egy községében a 19. század végén.
- RESTIFO, G.: A nemzeti archívumok „magán archívumok” osztálya és egyéb források az arisztokrata családok tanulmányozásához.
- BOBBIONI, M. T.: Demográfiai struktúrák és társadalmi struktúrák egy falusi közösségben az 1500—1600-as években: San Secondo község esete. (Az első vizsgálat.)

- SORCINELLI, P.*: A fanoi népesség és családok kutatása: a San Marco-i „status animarum” (1768—1774—1801).
GIURA, V.: Megjegyzések a nápolyi zsidó közösség demográfiai jellemzőiről a 18. században.
SAROUKHANI, B.: A házastársak korkülönbsége: vizsgálat a mai Iránban.

POPULATION

a francia Nemzeti Népelességtudományi Kutató Intézet folyóirata

1980. No. 3.

- STOETZEL, J.*: A franciák és halottaik.
 A fogamzásgátlás kudarcai és az abortusz pszicho-szociális aspektusai. Három regionális vizsgálat:
FREZEL-LOZEY, M.: Az abortusz: a fogamzásgátlás hatása és motivációi. Egy Bordeaux-i vizsgálat.
LAMY, M.-L.—JOURDAIN, A.—LEVAILLANT, J.-M.: Az abortusz társadalmi és orvosi aspektusai. Két vizsgálat Bretagne-ban és Créteil-ben (1975—1977).
HOUDAILLE, J.: A kanadai Acadie történeti demográfiájának néhány kérdése.
BRAHIMI, M.: Külföldiek halandósága Franciaországban.
CANTRELLE, P.—LERIDON, H.—LIVENAIS, P.: Termékenység, szoptatás és csecsemőhalandóság. Etnikumok közötti különbség ugyanazon a régióon belül: Saloum (Szenegál).
EKERT, O.: A háztartások fogyasztása és életciklusa.
HECHT, J.: Johann Peter Süssmilch (1707—1767) a demográfia eredeteinél: Az „Isteni rend”. Az INED egy történeti demográfiai művének bemutatása.
HOUDAILLE, J.: Guatemala város néhány népszámlálásának összefoglaló feltárása.
FESTY, P.: A maratoni futók kora és kitartási képessége.
CROOK, N.—DYSON, T.: Dél-Afrika: faji ellentétek.
VIDAL, Ch.: Hosszan tartó női többlethalandóság Európában: a Déli Alpok francia népességének esete.
LÉVY, M. L.: A születési hónap és a név kezdőbetűinek megoszlása Franciaországban.
CHESNAIS, J.-C.: Helsinki, az első gazdaságdemográfiai vilá kongresszus.

1980. No. 4—5.

- Kilencedik jelentés Franciaország népesedési helyzetéről.
 A demográfia és a nyugdíjrendszerek:
KEYFITZ, N.—GÓMEZ DE LEÓN, J.: Demográfiai szempontok a nyugdíjrendszerek kérdésében.
BICHOT, J.: Az emberi tőke szerepe a nyugdíjak és családi pótlékok esetében.
PRESSAT, R.: A demográfia szótára.
PISON, G.: Az életkor kiszámítása megkérdezése nélkül. A korbecslés módszertana és a kelet-szenegáli peul bandé törzs korstruktúrája.
HORVÁTH, R. A.: Christophe Bernouilli-tól Achille Guillard-ig: próbálkozások egy önálló demográfiai diszciplína létrehozására a 19. században.
MONNIER, A.: Európa és a tengerentúli fejlett országok demográfiai helyzete: statisztikai adatok.
MONNIER, A.: Olaszország, Spanyolország és Portugália demográfiai helyzete.
CHARBIT, Y.: A vándorlók származási országukban hátrahagyott gyermekei.
HOUDAILLE, J.: Halandóság a magasrangú személyek különféle csoportjaiban, a 17—19. században.

- PRESSAT, R.: A születések számának alakulása Kínában.
 SOUVY, A.: A katalán területek. Észak-Katalónia népessége.
 ROUSSEL, L.: Hozzászólás E. Carlson cikkéhez, a válási arány alakulásáról az Egyesült Államokban.
 CARLSON, E.: Válasz Louis Roussel-nek a válási arány és a házasság alapvető átalakulásáról.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

1980. No. 2.

- VISARIA, P.: Szegénység és életszívonal Ázsiában.
 CALDWELL, J. C.: A tömegoktatás mint a termékenységsökkenés időpontját meghatározó tényező.
 D'SOUZA, S.—CHEN, L. C.: A halandóság nemi különbségei Banglades vidéki területein.
 LIEBERMAN, S. S.: Afganisztán: népesedés és fejlődés a „nemtörődömség országában”.
 KOCHER, J. E.: Népesedéspolitika Indiában: újabb fejlemények és a legújabb kilátások.
 FESTY, P.: A házasság újabb kontextusa Nyugat-Európában.
 Archívum: A forradalom előtti Kína demográfiai kilátásai, nyugati értékelés szerint.

POPULATION ET FAMILLE

a belga Népeség- és Családkutató Központ folyóirata

1979. No. 3. (48.)

- GROSCLAUDE, A.—LUX, B.—VAN HOUTE-MINET, M.—WUNSCH, G.: Regionális halandóság és differenciális magatartások. A férfi halandóság meghatározói.
 DESAMA, C.: Az aktív népesség Verviers-ben az ipari forradalom alatt. 2. rész. Az aktív népesség gazdasági ágak szerinti megoszlása és demográfiai struktúrái.
 GUILMOT, G.: Országos termékenységi vizsgálat. XVII. rész. A két nem reprezentáltsága a család gyermekei között és a további termékenység meghatározása: 1966—1975.

POPULATION INDEX

a Princeton Egyetem Népeségkutató Hivatala
 és az Amerikai Népességi Társaság folyóirata

1980. No. 1.

- BEAN, L. L.—MINEAU, G. P.—LYNCH, K. A.—WILLIGAN, D.: Az Utah-i Genealógiai Társaság mint adatforrás a történeti demográfiai kutatások céljára.

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségkutató Bizottságának folyóirata

1980. No. 3.

- DODGE, N. N.: A Maláj-félsziget tizenkilencedik századi népességének becslései, különös tekintettel a keleti partvidék államaira.
- SIMON, J. L.: Nem létezik az „alacsony szintű termékenység és fejlődés csapdája”.
- VLASSOFF, M.—VLASSOFF, C.: Öregkori biztonság és a gyermekek hasznosága India vidéki területein.
- MAHMUD, S.—MCINTOSH, J. P.: A családnagyság méretéből adódó megtérülés: kinek van haszna a magas termékenységből?
- HIRSCHMAN, C.—RINDFUSS, R.: Az anya korát első gyermeke világra hozása-kor meghatározó társadalmi, kulturális és gazdasági tényezők Malaysia-félszigeti területén.
- STOECKEL, J.—ALAUDDIN CHOWDHURRY, A. K. M.: Termékenység és társadalmi-gazdasági státusz Banglades vidéki területein: ezek különbségei és összefonódásai.
- AKKERMAN, A.: A háztartás összetétele és a népesség kormegoszlása közötti összefüggésről.
- GOLDMAN, N.—WESTOFF, C. F.: Becsülhető-e a termékenység a kurrens terheségi adatokból?
- TRUSSELL, J.—HILL, K.: Az 1976. évi „panamai retrospektív demográfiai vizsgálat” eredményeiből becsült termékenység és halandóság.

STANOVNIŠTVO

a jugoszláv Társadalomtudományi Intézet Demográfiai Kutató Központjának folyóirata

1978. No. 1—4.

- MACURA, M.: A nyolcvanéves Alfred Sauvy köszöntése.
- MACURA, M.: A gazdasági és demográfiai fejlesztés hosszú távú stratégiája.
- SENTIC, M.: Néhány gondolat a mezőgazdasági aktív népesség elöregedéséről.
- TODOROVIC, G.: A termékenység jelenlegi és jövőbeli trendjeinek hatása a jövőbeli társadalmi struktúrákra.
- GINIC, G.: Az urbanizáció dinamikája a Szerb SZK-ban.
- SENTIC, M.—BREZNIK, D.: A házasság és család demográfiai változása és ennek társadalmi következményei.
- MACURA, M.: A nők gazdasági aktivitásának meghatározói Jugoszlávia nem mezőgazdasági szektorában.
- RADIVOJEVIC, B.: Jugoszlávia népességének halandósága kor és nem szerint, az 1953—1976 közötti időszakban.
- WERTHEIMER-BALETIC, A.—BALETIC, Z.: A mezőgazdasági népesség Szlovéniában és Baranyában.
- DEMERDZIEV, K.—ANTONOVSKI, L.: A Skopjében 1978-ban abortuszra jelentkező serdülők néhány jellemzője.
- RASEVIC, M.: Elnéptelenedés a fejlett országokban.
- PETROVIC, R.: A termékenység és reprodukció magartás típusai Serbiában, az 1961—1971 közötti időszakban.
- NURKOVIC, S.: Rožaje népessége korstruktúrájának specifikus regionális jellemzői.
- ISLAMI, H.: Az albánok szétszóródása a világban és számuk növekedése: áttekintés.

- LATIFIC, Z.*: A halandóság fő tényezőinek elemzése Jugoszlávia népességében az 1950—1970 közötti időszakra, a főkomponens-módszer alkalmazásával.
- LISOV, M.*: A nyers valószínűségek mechanikai módszerei és ezek kiválasztási kritériumainak értékelése.
- TODOROVIC, G.*: Az Athénben, 1979. október 2—5. közt rendezett negyedik Európai Népeségi Szeminárium: „A népesedéspolitikai intézkedést igénylő, újabb változásainak szisztematikus elemzése, különös tekintettel a termékenységre” tárgyában.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának folyóirata

1979. No. 56.

- ROMANIUK, K.*: A demográfiai helyzet, struktúrák és folyamatok optimalizálásának kritériumrendszere. Vitatételek.
- GREN, J.*: A demográfiai folyamatok optimalizálásának matematikai módszerei.
- VIELROSE, E.*: Az élettartam alakulása Lengyelországban hatvan év óta.
- DEMÉNY, P.*: A népességszám növekedése és strukturális változások a világ-gazdaságban: Észak—Dél viszonyának kilátásai a nyolcvanas évekre.
- BORRIE, W. D.*: Két nemzedék: az 1930-as és 1970-es évek összehasonlítása.
- FEDERICI, N.—GOLINI, A.—NATALE, M.*: A falu és város egészségügyi helyzete közötti különbségek és ezek összefüggése a társadalmi-gazdasági változással.
- SIMON, J. L.*: Gazdaságdemográfia a nyolcvanas években: milyennek kellene lennie és milyen lesz?
- PASZEK, B.*: Kísérlet a zavaró tényezők figyelembevételére a termékenység egyik mutatószámában.
- BIALECKI, J.*: A városi népesség vándorlás-intenzitásának regionális differenciálódására ható tényezők: statisztikai elemzés.

1979. No. 57/58.

- VIELROSE, E.*: Megjegyzések a termékenység területi differenciálódásáról Lengyelországban.
- DAY, L. H.*: A nyolcvanas évek demográfiai problémái és ezek elemzésében a gazdasági és szociológiai összefüggések felhasználásának lehetőségei.
- LEE, R.*: A korstruktúra ingadozásának okai és következményei: az Easterlin-hipotézis.
- LESTHAEGHE, R.—DESPONTIN, M.—PAGE, H. J.—WIJEWICKREMA, S.*: A termékenység hullámzását erősítő és csillapító mechanizmusok.
- KUCINSKI, K.*: A népesség térbeli koncentrációja Lengyelországban az 1946—1976 közötti években.
- PASZEK, B.*: Kísérlet a grafelmélet alkalmazására a demográfiai jelenségek leírásában.
- SIENKIEWICZ, K.*: Időskorúak házasságkötései.

1980. No. 1/59.

- PIASECKI, E.*: Születésszabályozás vidéken. A Bejsce-i egyházközség adatai fényében (1740—1968).
- SMOLINSKI, Z.*: Házasságok gyermekszáma az 1977. évi Családvizsgálat tükrében.
- MIJAKOWSKA, J.*: A születésszám jelenlegi szintjeinek általános becslése és előreszámítása.

- WOLANSKA, W.—WIÓR, H.—HOLZER, J.: 1—19 éves gyermekek és fiatalok halandósága.
 BOGACKA, H.—ZEMBRZUSKI, W.: Az 1—14 éves gyermekek halandóságának területi különbségei.
 SEREJSKI, J.—SZTOTOWA, W.: A gyermekek egészségi állapota Lengyelországban.
 KIRSCHNER, H.—WOROSZYLSKA, J.: Néhány adat a varsói nők egészségi állapotáról.
 RADIUKIEWICZ, S.: Az oktatási rendszerben működő egészségügyi szolgálatok.
 NAMYSŁOWSKA, M.: Szeminárium a „Gyermek a demográfiában” tárgyában.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a nyugatnémet Szövetségi Népeségtudományi Kutató Intézet folyóirata

1980. No. 1.

- BOLTE, K. M.: A reprodukciós döntések típusai — egy lépés a prognózisra alkalmas népesedésmélet irányában?
 SELKE, W.: A születésszám csökkenése és ennek térrendezés-politikai következményei a vidéki területekre nézve.
 VIDLÁKOVÁ, O.—CTRŇÁČ, P.: Demográfiai adatok és módszerek alkalmazásának lehetőségei az antropológiai kutatásban.
 DÖPP, W.—LEIB, J.: Vendégmunkások a hesseni Stadtallendorfban. Törökök és olaszok demográfiai ismérvei és beilleszkedési magatartása.
 RUPP, S.: Külföldiek családjai a Német Szövetségi Köztársaságban.

1980. No. 2.

- HÖHN, Ch.—MAMMEY, U.—SCHWARZ, K.: A Német Szövetségi Köztársaság demográfiai helyzete.
 KOOY, G. A.: Házasságkötések és válások Hollandiában.
 ROUSSEL, L. Demográfiai változások és új családmodellek.
 MÜNZ, R.: A világ népességének fejlődése és a Világ Termékenységi Vizsgálat.

INDEX 25 191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Dr. Klinger András

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségteremtési Kutató Intézet, V., Veres Pálné utca 10.

Postai irányítószámunk: 1053

Telefon: 174-342

Kiadóhivatal: 1033 Budapest, Kaszás u. 10—12. Telefon: 688-460

Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél

a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál

Postai irányítószám: 1051

(KHI, Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy

postautalványon, valamint átutalással a KHI, 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra

Előfizetési díj félévre 90,— Ft, egész évre 180,— Ft

81 1243 Pátria Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Vass Sándor igazgató